

Ludányi Zsófia

Szabályok, normák, nyelvszokás

Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás és nyelvalakítás köréből

Pandora Könyvek

41. kötet

Ludányi Zsófia

Szabályok, normák, nyelvszokás

Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás
és nyelvalakítás köréből

Sorozatszerkesztő:

Dr. Pintér Márta Zsuzsanna

Az előző megjelent kötetek:

Lőrincz Gábor:

NYELVI VARIATIVITÁS A SZLOVÁKIAI MAGYAR
NYELVVÁLTOZATOKBAN
(38. kötet)

Zimányi Árpád:

NYELVVÁLTOZÁSUNK
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI VONATKOZÁSAIBÓL
(39. kötet)

Istók Béla:

INTERNETES FUTBALLNYELVHASZNÁLAT
Közösség, mémek, szóalkotás
(40. kötet)

Ludányi Zsófia

Szabályok, normák, nyelvszokás

Tanulmányok a köznyelvi és szaknyelvi helyesírás
és nyelv alakítás köréből

LÍCEUM
KIADÓ

Eger, 2019

Lektor:
Dr. Zimányi Árpád
a nyelvtudomány kandidátusa,
főiskolai tanár

A borítón
John William Waterhouse: *Pandora* (1896)
című festményének részlete látható

ISSN 1787-9671

ISBN 978-963-496-112-3

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Domonkosi Ágnes
Műszaki szerkesztő: Csombó Bence
Borítóterv: Kormos Ágnes

Megjelent: 2019-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalomjegyzék

Előszó.....	7
I. Helyesírás	9
A mozgószabályokról	11
A szótagszámlálás szabálya az orvosi helyesírásban, különös tekintettel az idegen prefixumos összetételekre	22
Rövidítések a magyar orvosi nyelvben. Szemészeti kórlapok rövidítéseiről és helyesírásukról	37
Szaknyelvi helyesírási változások az AkH. ¹² tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre.....	52
Korpuszneveink helyesírásáról	62
Online segédeszközök a helyesírás tanításának szolgálatában	69
Online helyesírási segédeszközök használata az anyanyelvi órán: egy felmérés tanulságai	79
A „népi” helyesírási gondolkodásról – a nyelvi tanácsadói gyakorlat alapján	88
II. Nyelvművelés, nyelvi menedzselés, nyelvi ideológiák	95
Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a 21. századi szervezett orvosnyelv-alkításban	97
Egy sajátos tankönyvtípus: „A magyar orvosi nyelv tankönyve” nyelvszemlélete a nyelvi ideológiák tükrében.....	115
Idegen szavakkal és nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvi ideológiák vizsgálata orvosok és orvostanhallgatók nyelvi reflexióiban	126
Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében	135
III. (Szak)nyelvhasználati kérdések a gyakorlatban: válogatott nyelvművelő írások	149
Az egy névelő (egy) rút germanizmus?	151
A létige + határozói igenév szerkezet és a nyelvi norma.....	160
Tulajdonnévi jellegű alakulatok helyesírása az orvosi nyelvben.....	163
Nyakon csípjük és számonkérjük a helyesírási logikátlanságot?	169

Nem tervezem eldönteni...	173
Redundancia az orvosi nyelvben: szabad-e vagy kerülendő?	175
Orvosi nyelvünk fölösleges (?) „töltelékelemeiről”	178
Források	181
Irodalom	184

Előszó

Kutatói pályámat kezdetétől fogva végigkísérte a normatív nyelvhasználat, a helyesírás és a nyelvművelés – ma már inkább a nyelvi menedzselésnek mondanám – iránti érdeklődés. A *Szabályok, normák, nyelvszokás* című kötet ezekhez a témákhoz kapcsolódó válogatott tanulmányokat tartalmaz, amelyek javarészt 2010 és 2018 között láttak napvilágot folyóiratban vagy konferenciakötetben, de találhatók benne korábban még nem publikált írások is.

A kötet alcímében szereplő *nyelvalakítás* műszót Lanstyák István (2008) nyomán alkalmazom minden olyan metanyelvi tevékenységre, melynek (egyik) célja az írott és beszélt nyelvi diskurzusoknak, ill. hosszabb távon magának a nyelvi rendszernek, valamint a különféle nyelvváltozatoknak a kisebb-nagyobb mértékű megváltoztatása. Az elmúlt években többféle megközelítéssel dolgoztam. Pályám elejét – minthogy akkoriban elsősorban helyesírási kérdésekkel foglalkoztam – szükségszerűen a preskriptív (előíró) szemlélet jellemezte. Később az érdeklődésem egyre inkább a nyelvhasználat, a nyelvi norma felé fordult, ám ehhez szemléletváltásra volt szükség, hiszen a nyelvhasználat kérdései egészen más megközelítést kívánnak, mint a helyesíráséi. Kötetem írásai hol a klasszikus nyelvművelés, az újabbak a nyelvi menedzselés elméletét és módszereit követik. A címben szereplő *nyelvalakítás* műszó magában foglalja a nyelvművelést, a nyelvi tervezést és nyelvi menedzselést egyaránt (Lanstyák 2008: 47), utalva ezzel a kötetben szereplő írások eltérő megközelítésmódjára.

A három tematikus egységre tagolódó kötet első fejezetében helyesírási témájú tanulmányok találhatók, amelyek többféle nézőpontból közelítenek a helyesírási norma és az írásgyakorlat kérdéseire. Vannak köztük a helyesírás rendszerével foglalkozó, a köznyelvi és a szaknyelvi helyesírás problémásabb területeit vizsgáló tanulmányok, valamint a helyesírás társadalmi gyakorlatát – beleértve a helyesírási tanácsadást és az oktatást – bemutató írások is.

A kötet második részében olvasható tanulmányok a köznyelvi és különösen a szaknyelvi (orvosi nyelvi) norma, *nyelvalakítás* aktuális kérdéseit járják körül. Tekintettel arra, hogy a nyelv standardizációjára, a norma rögzítésére és elterjesztésére irányuló tevékenységtípusok jellegét erőteljesen befolyásolják az érvényesülő nyelvi ideológiák, a második rész írásainak mindegyike a nyelvi ideológiákat állítja középpontba.

Nyelvi tanácsadói munkám során folyamatosan szembesülök a beszélők nyelvi problémáival, nyelvhasználati kérdéseivel. A nyelvtudomány eredményeinek szélesebb körben való megismertetését, a nyelvi tanácsadás, nyelvi ismeretterjesztést kezdettől fogva kiemelt fontosságúnak tartottam és tartom most is, így rendszeresen jelentetek meg ismeretterjesztő írásokat. Könyvem harmadik fejezetében a nyelvi kérdések iránt érdeklődő, nem nyelvész olvasók számára íródott cikkekből válogattam, nem

titkoltan azzal a céllal, hogy bemutassam, hogyan képzelem el a korszerű, a nyelvtudomány eredményeire építő, hatékony nyelvi ismeretterjesztést.

Az itt újraközölt írások jelentős részének eredeti szövegét átdolgoztam, aktualizáltam, különösképpen a helyesírási témájúakat. Az átdolgozást egyikrészt az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának 2015-ös megjelenése indokolta. Másrészt a tanulmányok kötetbe rendezése során több szöveget, szövegrésztet összevontam, és az ismétlődő szövegrészeket – a lehetőségekhez mérten – igyekeztem kihagyni. Az ismétlődés azonban nem volt minden esetben teljes mértékben kiküszöbölhető, mivel az egyes tanulmányokban kontextuális okokból szükség volt egyes alapfogalmak (pl. nyelvi ideológia) meghatározására. Az átdolgozások következtében az eredeti írások kisebb-nagyobb mértékben elavultnak tekinthetők. A hivatkozások módját egységesítettem, és az egyes tanulmányokhoz felhasznált irodalmak bibliográfiai adatai, valamint a nyelvi adatok forrásai a kötet utolsó két nagy szerkezeti egységébe kerültek.

Ezúton szeretném megköszönni Zimányi Árpádnak, hogy készséggel vállalta a kötet lektorálását, s akinek előremutató javaslatait, kiegészítéseit beépítettem a szöveg végső változatába.

A nyelvtudomány művelőin kívül kötetemet ajánlom a tanár- és a tanítóképzésben részt vevő, illetőleg nyelvszakos egyetemi hallgatóknak, szerkesztőknek, korrektoroknak, pedagógusoknak és mindenkinek, aki a nyelvi és helyesírási kérdések iránt érdeklődik.

Budakalász, 2019. július 8.

I. Helyesírás

A mozgószabályokról¹

Helyesírásunk egyik legproblematiszabb területe a különírás és az egybeírás kérdésköre. Ennek oka, hogy a szókapcsolatok és összetételek elkülönítése gyakorta gondot okoz. A többszörös összetételek, az utótagot kapó különírt szókapcsolatok írása során felmerülő nehézségek megoldására jöttek létre a mozgószabályok (az elnevezés arra utal, hogy a szabály alkalmazása során szókapcsolatok és összetételi tagok „mozognak”: kötőjelek tűnnek el és fel, az egyébként különírandó szavak ideiglenesen „összerántódnak”; stb.).

A külön- és az egybeírásban a jelenlegi akadémiai helyesírás szerint három mozgószabály érvényesül. Közülük az első kettő (amikor a szótagszám miatt kötőjellel tagolt összetételhez, illetve egy különírt szókapcsolat egészéhez utótag járul) pontosan, világosan van megfogalmazva, a példák jól illusztrálják a szabályt, az alkalmazás nem jelenthet gondot az átlagembernek. Ennek ellenére megfigyelhetjük, hogy a mozgószabályok – főként a második – még sincsenek annyira benne a köztudatban. Annál több probléma akad a harmadik mozgószabállyal, amelynek példaanyaga nem teljesen egyértelmű, mivel nem minden esetben a szabályban megfogalmazott jelenséget illusztrálja. Dolgozatomban a harmadik mozgószabályt veszem tüzetesebb vizsgálat alá: a szabály történetének rövid áttekintése után megkísérek a felmerülő problémákra megoldást találni.

1. A harmadik mozgószabály története

Mivel a vizsgált szabály helyesírásunk viszonylag új eredménye, a történeti áttekintéshez elegendőnek éreztem az akadémiai helyesírási szabályzat történetét csupán 1922-től megvizsgálni.

Az 1922-es akadémiai helyesírási szabályzatban nem találkozunk egyik mozgószabállyal sem, bár egyes pontokban megfigyelhetők azok a jelenségek, amelyek később hozzájárulnak a mozgószabályok megalkotásához. Így például megjelenik – igaz, kezdetleges formában – az első mozgószabályhoz némileg kapcsolódó szótagszámlálás szabálya, amely segít az „igen hosszú összetételek” tagolásában. Jelen tanulmány témájához szorosabban kapcsolódva előkerül ugyan a 196. pontban a két azonos utótagú összetételből keletkezett, egymással mellérendelő viszonyban álló, különböző előtagú kifejezések problémája is. De ezt mégsem tekinthetjük a harmadik mozgószabály első megfogalmazásának, mivel a szabálypont kifejezetten az előtagok és kötőszóval való

¹ Jelen írás a 2010-ben ugyanezzel a címmel megjelent tanulmány átdolgozott, bővített változata. Mivel az eredeti tanulmány még az AkH.¹² elkészülte előtt jelent meg, az akkor érvényben lévő AkH.¹¹ által megfogalmazott „harmadik mozgószabály” problémáit járja körül. A szabály szövege az AkH.¹² megjelenésével megváltozott, a jelen tanulmányban felvázolt problémákat részben megoldva ezzel. A tanulmány átdolgozása során az eredeti szöveget kiegészítettem az AkH.¹²-ra vonatkozó tudnivalókkal.

kapcsolásáról szól. Ilyenkor – ahogy a szabály előírja – az első összetétel utótagját elhagyjuk, és kötőjellel jelezzük az odatartozást (pl. *vallás- és közoktatásügy, a könyv- és levéltár*).

Az 1954-es helyesírási szabályzat (AkH.¹⁰) még nem tartalmazza a harmadik mozgósabályt. Újdonság az 1922-es kiadáshoz képest, hogy – hosszas vitákat követően – megjelenik az a szabály, amely a tizenegyedik kiadásban már „második mozgósabályként” szerepel. Az AkH. tizedik kiadásának 219. pontja szerint „[g]yakran előfordul, hogy ha két nem összetett szóhoz egy harmadik kapcsolódik, összetétel jön létre. Ilyenkor az összetétel előtagjának önmagukban különírt részeit egybeírjuk, az utótagot pedig ehhez kötőjellel kapcsoljuk: *ipari tanuló*, de: *iparitanuló-iskola* [...]”. Bár a szabályzatban nem fordul elő a „mozgósabály” terminus, Deme László 1951-es, az akadémiai helyesírási tervezetéhez fűzött megjegyzésében kimondja, hogy következetesen érvényesített mozgósabályról van szó (Deme 1951).

Az 1954-es akadémiai helyesírási szabályzatot követő években megkezdtek az akadémiai helyesírási szótár munkálatainak előkészítését. A Helyesírási Bizottság 1960. november 4-ei ülésén szükségesnek érezte, hogy a helyesírási egységesség érdekében bizonyos mellérendelő összetételek írásmódja felől határozzon, mivel erről az 1954-es AkH. nem nyújtott eligazítást. A mellérendelő összetételek közt sorolták fel azokat a szavakat, amelyek két azonos utótagú összetételből keletkeztek úgy, hogy a két különböző előtag került egymással mellérendelő viszonyba. A javaslat így hangzott:

- Két azonos utótagú birtokos jelzős összetétel előtagja gyakran lép egymással úgy viszonyba, hogy a két szó együtt tulajdonságjelzője lesz a volt közös utótagnak. Pl. *kutyabarátság, macskabarátság*, de: *kutya-macska barátság*. Mint-hogy a tulajdonságjelzős szószerkezetek általában különírandók, a kötőjellel összekapcsolt előtagokból álló, tulajdonságjelzőként szereplő szerkezetet és a jelzett szót külön kell írni egymástól: *munkás-paraszt szövetség*. A más idézett szabályzatbeli példákhoz hasonlóan ezekben az esetekben is: *fény-árny játék, béka-egér harc, csont-bőr ember* stb.
- Az olyan egy szóba írt tulajdonságjelzős összetételő szavak, amelyeknek elő- és utótagja között valamilyen jelöletlen határozós viszony is érezhető: *zárhang, réshang* (zárral, illetőleg réssel képzett hang), ha egymással úgy kerülnek kapcsolatba, hogy különböző előtagjuk mellérendelő szerkezetet alkotva lesz jelzője egy közös utótagnak, a mellérendelő szerkezetű, tulajdonságjelzői funkciójú előtagot különírjuk a közös utótagtól: *arató-cséplő gép, zár-réshang, ajak-fog hang, mészkő-dolomit vonulat, éger-kőris láb, fűz-nyár ligetek; szövő-fonó ipar, adó-vevő készülék*, kivétel: *élethalálharc* (HBJk. 1960).

A részletesen kidolgozott javaslatokban Nagy J. Béla a grammatikai csoportosítást kifogásolta. Az első szakaszban az említett *kutya-macska barátság* kifejezésben

a *kutya-macska* a *barátság* utótagnak mint tulajdonságjelzője (minőségjelzője) említetik. Nagy J. Béla szerint a minőségjelző szokásos kérdésével (milyen?) nem kérdezhetünk rá a *barátság* tulajdonságára, hiszen annak nincs értelme, hogy *Milyen barátság?* **Kutya-macska*. Nagy egy másik módszerrel is bizonyítja, hogy nem minőségjelzős szerkezetéről van szó. Tudniillik a minőségjelzőt megtehetjük állítmánynak is: *kutya-macska barátság* → **A barátság kutya-macska*. Ebben az esetben tehát – és még sok más esetben is, mint például *béka-egér harc*, *munkás-paraszt állam*, *munkás-paraszt szövetség* – az összetételi tagok között nem minőség-, hanem birtokos jelzői viszony van. Hasonló a helyzet az a *zár-rés hang* és az *ajak-fog hang* összetételekkel, mert nem mondhatjuk: **Ez a hang zár-rés, ajak-fog*. Itt is birtokviszonyról van tehát szó Nagy J. Béla érvelése szerint. Az efféle alakulatok írására – a mellérendelő viszonyt és-sel jelölő szerkezetek mintájára – Nagy a következőket javasolja: *kutya-macska-barátság*, *munkás-paraszt-állam*, *munkás-paraszt-szövetség*. Szerinte elfogadható az is, ha két kötőjellel jelöljük, hogy összetétellel van dolgunk, de – mint megjegyzi – „néhányek sokallanak az ilyen kötőjelhalmozást: *kutya-macska-barátság*, *munkásparasztállam*, *munkás-paraszt-szövetség*”. (A helyes írásmód valóban ez lenne, a második kötőjelet az egyszerűsítés kedvéért nem tesszük ki, hiszen egy jelentéssűrítő összetétel utótagja elől kötelezően elmarad a kötőjel [Laczkó–Mártonfi 2004: 133]).

Az akadémiai helyesírási szabályzat tizenegyedik kiadása körüli munkálatok megkezdésekor ismét szóba került az azonos utó- és különböző előtagú összetételekből létrejött alakulatok írásmódja. Az erre vonatkozó javaslatot Fábián Pál 1979 februárjában fogalmazta meg a Helyesírási Bizottság részére készült előterjesztésében. (Mindemellett ekkor jelenik meg először együtt a három mozgószabály.) A javaslat így szólt: „Két azonos utótagú összetétel (pl. *munkásszövetség*, *paraszt-szövetség*) különböző előtagja gyakran lép egymással formális mellérendelő kapcsolatba (*munkás-paraszt*). Az ilyen szerkezetű minőségjelzős előtagot különírjuk az utótagtól. Például: *szövő-fonó ipar*, *fény-árny játék*, [...] stb. Továbbá: *föld-levegő rakéta*, *kutya-macska barátság*”.

A javaslat több kritikát kapott. Így például Elekfi (1979) kifogásolja a bevezető mondatot, mivel szerinte a *munkás-paraszt szövetség* nem vezethető le a *munkás-szövetségből* és a *paraszt-szövetségből*. (Szerinte ha levezethető volna, nem is így kellene írni.) Hasonlóan tesz Kis Ádám Fábián Pálnak írott levelében (1980. aug. 30.). Szerinte a *munkás-paraszt szövetség* csak formálisan vezethető le a *munkás-szövetség*, *paraszt-szövetség* összetételekből, a kettő nem egyenlő egymással, más fogalmi kategóriába tartoznak: *munkásszövetség* 'azonos foglalkozású emberekből (munkások) álló csoportosulás', *paraszt-szövetség* 'azonos társadalmi helyzetű (vagy akár foglalkozású) emberekből álló csoportosulás'. Míg a *munkás-paraszt szövetség* jelentése 'két társadalmi osztály szövetsége, összefogása, egyesülése'. Kis Ádám kiemeli, hogy a *szövetség* szó különböző jelentésekkel szerepel ezekben az összetételekben. Az első esetben jelentése 'összefogás, megegyezés', az utóbbiakban pedig 'szervezet, egyesület'.

A példákat elemezve megállapíthatjuk – ahogy Kis (1980) is tette – hogy „a hivatkozott példaanyag nem teljesen autentikus”. Kis szerint a következő példák nem tartoznak az ott szabályozott esethez: *munkás-paraszt szövetség*, *réz-arany ötvözet*, *kutya-macska barátság*, *föld-levegő rakéta*. A korábban már emlegetett *munkás-paraszt szövetség*en kívül részletesen elemzi a kiemelt példákat. A *réz-arany ötvözet*tel kapcsolatos megfigyelése ugyan kissé homályos („az összetett alak [...] határozotlan megjelöli az ötvözet valamennyi komponensét. A *rézötvözet* vagy az *aranyötvözet* nemcsak hogy egy komponenset jelöl meg, de arra sem utal, hogy az adott anyag két-komponensű-e”), de az ezt követő példák elemzését érdemes lenne megfontolás tárgyává tenni. Tudniillik a *kutya-macska barátság* és a *föld-levegő rakéta* esetében nem lehet oly módon szétválasztani az összetételt, mint például a *munkás-paraszt szövetség*nél. Kis szerint ugyanis itt nincs lehetőség „az összetételek összetételként való értelmezésére”. Hiszen önmagában nem létezik a *kutyabarátság*, *macskabarátság*; *föld-rakéta*, *levegőrakéta*. Ezt a két típust Kis analógnak tartja a két nép (nyelv) nevének összekapcsolásával keletkezett szerkezetekkel (*magyar-szovjet barátság*) – ezekben azonban már nagykötojelet teszünk a népnevek közé. A szerző később meg is jegyzi, hogy elgondolkodtató, nem lenne-e helyes nagykötojelet alkalmazni ilyen esetekben, mert – mint mondja – „[...] a *föld-levegő rakéta* [sic!] esetében az első két elem sorrendje szignifikáns, és a jelentés megőrzésével nem cserélhető fel”. Ugyanezt a példát elemzi Grétsy Zsombor (2003: 17), aki – hasonlóan az említett szerzőkhöz – tagadja a kifejezés levezethetőségét a *földrakéta*, *levegőrakéta* összetételekből. Hiszen – mint írja – nem földrakéták és levegőrakéták együtteséről beszélünk, hanem olyanokról, amelyek a földről indulva a levegőben érnek célba.

A javaslatot ért kritikák ellenére az AkH. tizenegyedik kiadásában változatlan megfogalmazással és példákkal jelenik meg a harmadik mozgószabály. A 139. c) pont szerint „[k]ét azonos utótagú összetétel (pl. *munkásszövetség*, *paraszt szövetség*) különböző előtagja gyakran lép egymással mellérendelő kapcsolatba (*munkás-paraszt*). Az ilyen szerkezetű minőségjelzős előtagot különírjuk az utótagtól: *munkás-paraszt szövetség*. Hasonlóképpen: *szövőipar*; *fonóipar*; de: *szövő-fonó ipar*; *ajakhang*, *foghang*, de: *ajak-fog hang*; *fényjáték*, *árnyjáték*, de: *fény-árny játék*; *rézötvözet*, *aranyötvözet*, de: *réz-arany ötvözet*; továbbá: *kutya-macska barátság*, *föld-levegő rakéta* stb.” (Tíz évvel később, a példaanyagában átdolgozott lenyomatban a *munkás-paraszt szövetség* helyett a *nyomás-térfogat* diagram lesz az illusztráló példa.)

Az AkH. tizenkettedik kiadásában többféle változás is történt a mozgószabályokat illetően. Az egyik legszembetűnőbb, hogy a 2015-ös szabályzat nem használja többé a *mozgószabály* műszót. Pusztán arról tesz említést, hogy „[a]z összetétel elő- és utótagja olykor bonyolultabb alakulat is lehet. A többszörös összetételek írásában – a szótagszámtól függetlenül – három további esetben alkalmazunk kötojelet” (AkH.¹² 141). A korábban harmadik mozgószabálynak nevezett 141. c) pont szövege a következőképpen szól: „Vannak olyan többszörös szókapcsolatok, amelyekben két tag egyetlen

egységként kapcsolódik egy harmadik elemhez. Ilyenkor az egységet alkotó szókapcsolat tagjait kötőjellel kötjük össze, és különírjuk a harmadik elemtől”. Példának a *kutya-macska barátság, réz-arany ötvözet* alakulatokat hozza, továbbá a korábban kivételesen egybeírt **élethalálharcként írt élet-halál harc* összetételt. A szabályzat továbbá utal rá, hogy ugyanez a szabály érvényesül az ellentétes jelentésű igekötők összekapcsolódása esetén is: *föl-le sétál, ki-be nézeget*.

2. Mi a probléma az AkH. tizenegyedik kiadásának 139. c) pontjával?

Mi az, ami szembetűnő különbség az AkH.¹¹ 139. c) pontjának szövege és a harmadik mozgószabály huszonnégy évvel korábbi, kezdetleges megfogalmazása (1960) között? Elsőre feltűnik, hogy a nyomtatásban megjelent végleges szabály jóval rövidebb, mint a javaslat: ami a javaslatban két bekezdésben, két alcsoportra bontva (a birtokos és a minőségjelzős összetételek esetei) szerepel – az akadémiai helyesírási szabályzatban mindössze három (!) mondatban megfogalmazva, a mozgószabályokkal foglalkozó pont alpontjaként jelenik meg. A szabályjavaslat ellen felmerülhetett (és bizonyára fel is merült) a vád, hogy túl részletes, túl bonyolult, mélyen belemegy a grammatikai elemzésbe (bár azt sem feltétlenül megfelelő pontossággal teszi, lásd Nagy J. Béla [1960] korábban idézett megjegyzését). A helyesírási szabályokat megfelelően alkalmazni akaró köznap ember számára szükségtelen az ilyen részletes grammatikai elemzés, bár tény, hogy az ilyen típusú összetételek írásához – a különírás-egybeírás területéről lévén szó – szükség van némi nyelvtani tudásra. A harmadik mozgószabály esetében azonban úgy tűnik, az egyszerűsítés a világosság, az egyértelműség rovására ment. A zavart csak fokozza a többféle eset (a birtokos és a minőségjelzős összetételek, illetve bonyolultabb alakulatok) példaanyagának egybemosása. Ugyanott szerepel a birtokos jelzős összetételekből keletkezett *fény-árny játék* és a minőségjelzős összetételekből keletkezett *szövő-fonó ipar*; mint ahol a komplexebb, nehezebben elemezhető *kutya-macska barátság* és *föld-levegő rakéta* példák, amelyeknél a kötőjellel kapcsolt előtagok között valamiféle (konkrét vagy elvontabb) tól-ig viszony figyelhető meg. Az egyetlen dolog, amely a példák szintaktikai és szemantikai szerkezetének különbözőségére utal (bár igen halványan és csak jelzésszerűen), a *továbbá* szó a *szövő-fonó ipar* és a *kutya-macska barátság* típusú alakulatok között. Ez azonban nem elég ahhoz, hogy bátran ki merjük jelenteni: érthető, világos, példaanyagában egységes szabályról van szó. Összefoglalva annyit mondhatunk, hogy – Kis Ádám (1980) szavait kölcsönözve – a különböző példákat tekintve „a konklúzió rájuk nézve is helyes, de a premissza viszont [...] más”. Hiszen a *kutya-macska barátság* és a *zár-rés hang* összetételek írásmódja megegyezik, az azonos helyesírás azonban teljesen más szintaktikai és szemantikai szerkezetet takar.

3. A kötőjel-nagykötőjel probléma

Napjainkban egyre inkább terjedőben van a nagykötőjel használata a harmadik mozgósabállyal írandó alakulatokban. A nagykötőjel-használat többször előkerült már a harmadik mozgósabállyal kapcsolatos irodalomban (Roboz 1976; Kis 1980; Grétsy 2003; Ludányi 2008). Az említett – szaknyelvi helyesírással foglalkozó – szerzők azt az érvet hozzák fel a nagykötőjel alkalmazása mellett, hogy a nem megfelelő kötőjel-használat bizonyos esetekben értelemzavaró lehet, márpedig a szaknyelvekben különösen fontos a pontos, világos írásgyakorlat. Nézzünk néhány példát a nagykötőjel használatára vonatkozó javaslatok közül.

Kis Ádám (1985) az informatikai szaknyelv helyesírásáról írott tervezetében a következőket javasolja: „A számítástechnikai szakszövegekben elsősorban az átalakítással, ill. az átvitelrel kapcsolatos szerkezetekben a forrás és a cél megjelölések közé nagykötőjelet kell írni: *analóg–digitális átalakító, gép–gép átvitel*. Hasonlóképpen írjuk azokat a szerkezeteket, ahol bármely mozgó folyamat haladási iránya van a kezdő és a végponttal megjelölve: *felülről–lefelé módszer*.” [Megjegyzendő, hogy ez utóbbi esetben nem kell kötőjelet írni.] Roboz Péter a műszaki nyelvi kötőjelhasználatáról írott tanulmányában pontokba szedve, bőséges példákkal illusztrálva sorolja fel a nagykötőjel alkalmazásának javasolt eseteit:

1. Összetett szerkezetek, például:
fém–oxid–félvezető szerkezet, p–i–n dióda, kerámia–fém kötés.
2. Összefüggések, például:
áram–feszültség jelleggörbe, feszültség–deformáció görbe, tér–idő összefüggés.
3. Összetett anyagok, például:
ötvözetek nevei: *Fe–Ni–No, arany–réz, átmenetifém–titán ötvözet*;
keverékek nevei: *benzin–levegő keverék.*
4. Átmenetek kétféle állapot között, például:
képlékeny–rideg, amorf–kristályos, termikus–elektromos energiaátalakítás.
5. Kölcsönhatások, például:
vékonyréteg–alapfelület kölcsönhatás, atomreaktor–hőcserélő kölcsönhatás, alfa-részecske–gamma-részecske atomreakció.
6. Két felfedező, kutató nevével leírható fogalmak (az egyedüli eset, amely szerepel az AkH.¹¹-ban).
7. Egyéb kapcsolatok, párok, például:
gép–ember párbeszéd, számítógép–terminál kapcsolat, anód–katód távolság.

Grétsy Zsombor (2003: 17) is nagykötőjelet javasol olyan esetekben, amikor „az utótag nem két szó mozgósabályozható utótagja, hanem egy magában is összetett, de tartalmilag egységes kifejezés, egy nagykötőjellel jelzett kapcsolat mint lényegi

fogalom utótagja”. Példái: *hidrogén–hélium átalakulás, előember–ember fejlődés* (az általa javasolt írásmóddal: *hidrogén–hélium-átalakulás, előember–ember-fejlődés*).

Ha alaposan végignézzük az említett példákat, megállapíthatjuk, hogy a nagyköötjel-használat szükségességét akkor javasolják a szerzők, ha az előtagok között valamiféle túl–ig viszony, kapcsolat figyelhető meg (akár konkrét, mint pl. az *anód–katód távolságnál*, akár elvontabb, mint a *gép–ember kapcsolat* esetében). Valamint nagyköötjel érzékelteti a két előtag együvé tartozását, ha azok együtt alkotnak egységes egészet (*réz–arany ötvözet, benzin–levegő keverék*). Az ilyen típusú alakulatokra jellemző, hogy csak nagyon formálisan vezethetők le az eredeti (?) két összetételből, és az így kapott összetételek jelentése gyakran egészen más, mint a kötőjeles formaké. Példák: *elektronpár, lyukpár* mást jelent, mint az *elektron–lyuk pár*, hasonlóan nem ugyanaz a jelentés a következőknél: *benzin–levegő keverék < benzinkeverék, levegő–keverék; lézer–tükör rendszer < lézerrendszer; tükörrendszer*. Előfordul, hogy nincs értelme az efféle szétválasztásnak, mint például a *föld–levegő* rakéta esetében, hiszen önmagában nem létezik *földrakéta* és *levegőrakéta*. De számtalanszor megesik, hogy a szétválasztás eredményeként létező, értelmes fogalmakat kapunk. Most érkeztünk el ahhoz a problémához, amely megmagyarázza a napjainkban egyre inkább terjedő nagyköötjel-használatot: a nagyköötjel nem csupán a túl–ig viszony érzékeltetésére szolgál, hanem bizonyos esetekben jelentésmegkülönböztető szerepe lehet.

A jelenség illusztrálására következzen néhány olyan példa, ahol mást jelent a kötőjellel és a nagyköötjellel írt forma. Grétsy (2003: 18) szemléletes példája az *előember–ember fejlődés*, amely két, egymástól független folyamatot jelent: az előember és az ember fejlődését állítja párhuzamba, míg az *előember–ember fejlődés* az előember emberré fejlődését jelenti. Hasonlóan a *hidrogén–hélium átalakulás* a két kémiai elem átalakulását jelenti (két egymástól független folyamatot), míg a *hidrogén–hélium átalakulás* a Nap energiatermelő folyamatára utal, amelynek során a hidrogén héliummá alakul.

Olyan eset is előfordul, amikor a problémát az okozza, hogy nem lehet tudni, több dolog kapcsolatáról vagy csupán egy fogalomról van-e szó. Hiszen előfordulhat, hogy egy önálló dolgot jelentő kifejezés már önmagában tartalmaz kötőjelet különböző okokból (például a szótagszámlálás szabálya miatt, vagy mert valamiféle vegyületről van szó). Következzen néhány igen szemléletes példa a műszaki, informatikai szaknyelv területéről, Roboz (1976) gyűjtéséből.

A *vékonyréteg-alapfelület* egy fogalmat jelöl, amelyet a három összetételi tag, illetve a 7-nél nagyobb szótagszám miatt kötőjellel tagolunk a fő összetételi határon. Jelentheti azonban a két anyag kölcsönhatását is (*vékonyréteg–alapfelület kölcsönhatás*), ekkor a nagyköötjellel fontos jelentésmegkülönböztető szerepe lehet. Hasonló a helyzet az *atomreaktor–hőcserélővel*, amely létező fogalom, és a szótagszámlálás szabálya miatt kötőjellel írandó, a két dolog azonban kölcsönhatásba is léphet egymással, így szükség lehet a nagyköötjel használatára. Az *ólom–szulfát* létező vegyület, és mint ilyet kötőjellel írjuk, de a két anyag természetesen kölcsönhatásba

is léphet egymással. És végül egy példa a mikroelektronika területéről: a MOS-ok (*metal–oxide–semiconductor*, vagyis *fém–oxid–félvezető*) általánosan elterjedt írásmódja (*fém–oxid félvezető*) azt az érzetet kelti a laikus szemében, mintha egy olyan félvezetőről lenne szó, amely valamilyen fém oxidjából (pl. *cink-oxid*, *ólom-oxid*) készült. (Ilyen félvezetők valóban léteznek.) Holott a MOS felépítése a következő: valamilyen félvezetőréteg + valamilyen oxidréteg + valamilyen fémréteg egymáson. A jelentést világosan kifejező írásmód tehát ez lenne: *fém–oxid–félvezető (szerkezet)*. Ezek közé sorolható a *számítógép-terminál* is, amely létező fogalom, és grammatikailag egy birtokos jelzői alárendelő összetétel, kötőjellel tagolva a szótagszámlálás szabálya miatt. Utótaggal ellátva – például *kapcsolat* – nem egyértelmű, hogy tulajdonképpen miről is van szó. Hiszen jelentheti a *számítógép-terminálnak* például működő internetkapcsolatát, de az is lehet, hogy egy hálózatba kötött két eszköz, a számítógép és a terminál kapcsolatát mutatja. Roboz a nagykötojelet látja egyedüli megoldásnak (a *számítógép-terminál kapcsolat* jelenti az eszközök egymással való viszonyát), de alaposabb elemzés után rájövünk, hogy itt tulajdonképpen nem szükséges a nagykötojel. Hiszen ha egy fogalomról van szó, akkor az utótag kapcsolásakor alkalmazzuk az első mozgósabályt (*számítógépterminál-kapcsolat*), míg ha a harmadik mozgósabályszerű *számítógép-terminál kapcsolat* írásmódnál maradunk, egyértelmű, hogy két eszközről van szó. (Roboz sok példát hoz a nagykötojel esetleges jelentésmegkülönböztető szerepére, de ezek közül jó néhány hibás elgondoláson alapul. Például: *gép-ember* [fogalom], *gép-ember* [kapcsolat]; *atomfelület* [fogalom] *atom-felület* [kapcsolat]. Itt azonban főleg a kétféle kötőjel, hiszen amikor fogalomról beszélünk, a kötőjel-használatot semmi sem indokolja, az összetételi tagokat egybe kell írni: *gépmember*, *atomfelület*.)

Megesik, hogy a nagykötojel használata nem feltétlenül a jelentésmegkülönböztetés miatt, hanem akár esztétikai, olvasást segítő okokból válhat szükségessé. Az *alfa-részecske–gamma-részecske atomreakció* tagoltabb, könnyebben olvasható, mint az *alfa-részecske-gamma-részecske atomreakció*.

A teljesség kedvéért megjegyzem, hogy ugyan az eddigi példákat főleg a műszaki, informatikai szaknyelv területéről hoztam, de a bölcsészettudományok, a nyelvészet területén is léteznek ilyen alakulatok, például: *tanár-diák viszony*, *író-olvasó találkozó*, *alany-állítmány viszony*.

Megállapíthatjuk tehát, hogy ha két, azonos utótagú, egymással mellérendelő, valamettől valameddig viszonyban álló előtagú összetétel nem vagy csak formálisan választható szét az eredeti két összetételre, és/vagy ha a kötőjellel, harmadik mozgósabállyal írt alakulat jelentése nem egyértelmű, a nagykötojel használata logikus. Mint Hexendorf (1975) mondja: „...ha néha ahhoz a megoldáshoz folyamodunk, hogy [...] laza mellérendeléssel utalunk egymással bonyolult kölcsönhatásban levő fogalmakban az olvasóktól feltehetően már ismert összefüggéseire, akkor is talán célszerűbb a kapcsolat alkalmi jellegének megfelelően nagykötojellel élnünk. (Jelenleg az igényes

helyesírási kiadványokban is ingadozások vannak a kötőjel és a nagykötőjel választása között). A kérdés máig is nyitott. Mivel – kiváltképp a szaknyelvekben – fontos az egyértelmű, világos jelentés, a nagykötőjel megoldást jelenthet, de ez az írásjel használatának kibővítését is jelentené, hiszen így a köznyelvben is nagykötőjelet kellene tennünk a hasonló alakulatokban. Kérdés, hogy egy ilyen új szabály mennyire kerülne be a köztudatba, mennyire fogadná el a köznyelvi írásgyakorlat.

Az AkH.¹² megjelenése a nagykötőjel használatával kapcsolatban is változásokat hozott. A 141. c) pont kiegészítéseként – „beljebbezve” – ugyanis megtalálható az alábbi kitétel: „A szaknyelvben bizonyos esetekben nem kifogásolható (az értelem pontos tükröztetése érdekében) a nagykötőjel használata sem.”

4. Bonyolultabb harmadik mozgószabályos alakulatok helyesírásáról

Kutatásaim során több olyan példával találkoztam, amely a harmadik mozgószabály speciális esetének tekinthető. Mivel erre nem ad támpontot a jelenlegi akadémiai helyesírási szabályzat, jelen tanulmányban megkísérek megoldást találni a problémás esetekre.

Ezek közül az egyik az az eset, amikor egy harmadik mozgószabállyal írandó alakulat utó- vagy ritkábban előtagot kap. Példa az orvosi nyelv köréből: *gyomor-bél csatorna + fekély*. Ennek helyesírásáról nem ad eligazítást az AkH.¹¹, bár a szótári részben szerepel egy analóg példa: *arató-cséplő gép + vezető* > *aratócséplőgépvezető*. Vagyis a harmadik mozgószabályos szerkezeten újabb mozgószabályokat alkalmazunk: az eredetileg kötőjellel vagy különírt szerkezet egybeíródik, és hozzá kötőjellel kapcsolódik az új utótag. Eszerint *gyomorbélcsatorna-fekélynek* írhatnánk az említett példát, bár hátránya, hogy ez az írásmód nem tükrözi a *gyomor-bél szavak* mellérendelő viszonyát. Éppen ezért – bár szintén kifogásolható – jobb megoldásnak tűnik a mindent külön szóba írás (vö. Ludányi 2007: 32–33). Az AkH.¹²-hoz készült *Magyar helyesírási szótár* (MHSz.²⁰¹⁷) egyébként már nem tartalmazza az *aratócséplőgép-vezető* alakulatot.

Ritkábban ugyan, de előfordul, hogy a harmadik mozgószabállyal írandó összetétel előtagot kap. Az informatikai szaknyelvben találkoztam az alábbi kifejezéssel (eredeti írásmóddal): *winchester író-olvasó fej*. Analóg példa híján az előbbi gondolatmenetet követve a következőt kapnánk (és persze a *vincseszter* magyaros átírása után): *vincseszter-íróolvasófej*. (Nem teljesen ugyanaz, de hasonló szótári példa: *számítógép-házifeladat*.) Véleményem szerint a mozgószabályok együttes alkalmazása, tulajdonképpen túlzásba vitele megnehezíti a megértést, tagolási problémákat okozhat, hiszen nem érzékeljük többé az eredeti harmadik mozgószabályos forma két előtagja közti mellérendelő viszonyt. Éppen ezért mégis helyesírásunk elveivel némileg ellenkező, de könnyebben olvasható, a minden új összetételi tagot külön szóba író formát javaslom: *vincseszter író-olvasó fej*. (Ha már mindenképpen le akarjuk írni, bár ilyen esetekben célszerűbb jelöltté tenni a viszonyt: *a vincseszter író-olvasó feje*.)

A másik probléma, amelyhez nem nyújt eligazítást a szabályzat, az az eset, amikor két, második mozgószabállyal írandó alakulat előtagja lép egymással mellérendelő viszonyba. Példa: *termikus energia, elektromos energia + átalakítás > termikusenergia-átalakítás, elektromosenergia-átalakítás > termikus–elektromos energiaátalakítás* (adatolt írásmód Roboz Péter tanulmányából). Az itt közölt írásmód azonban azt az érzetet kelti, mintha a *termikus*, illetve *elektromos* jelzők az átalakításra vonatkoznának, holott azok az *energia* minőségjelzői. Talán szerencsésebb lenne, ha mindkét előtagban meghagynánk az *energia* szót, és így előbb a második mozgószabályt alkalmazva (amely összerántja az eredetileg külön szóba írt jelzőt, illetve jelzett szót) kapjuk a *termikusenergia-elektromosenergia átalakítás* végeredményt. A folyamat lépései tehát a következők:

- Kiindulási alak: *termikus energia + átalakítás, elektromos energia + átalakítás*.
- Alkalmazzuk a második mozgószabályt: *termikusenergia-átalakítás + elektromosenergia-átalakítás*.
- A két második mozgószabályos alakulaton alkalmazzuk a harmadik mozgószabályt: *termikusenergia-elektromosenergia átalakítás*.

Mindezek ellenére ez az írásmód távolról sem jelent tökéletes megoldást, mivel azt az érzetet kelti az olvasóban, mintha a *termikus* (illetve *elektromos*) *energia* összetétel lenne, holott csak egyszerű minőségjelzős szerkezetekről van szó. Az írásgyakorlatban erőteljesen jelen lévő, minden szót okkal, ok nélkül egybeírni akaró tendenciát erősítené egy esetleges ilyen írásmód. (Hasonló példa az informatikai szaknyelv területéről: *háttértároló-operatív memória átvitel*. Vagy inkább *háttértároló-operatívmemória átvitel*?)

5. Összefoglalás

Az elmondottakból láthatjuk, hogy helyesírási szabályzatunk kevésbé kidolgozott részéről van szó. Ahhoz, hogy a harmadik mozgószabály körüli zűrzavart eloszlassuk, a jelen tanulmány eredeti, 2010-es változatában az alábbi tennivalókat javasoltam:

1. az egyes példák részletes szintaktikai-szemantikai elemzése, majd ezek alapján a szabály részletesebb megfogalmazása (amelyhez jó kiindulási alapot nyújthat az 1960-as javaslat);
2. autentikus példaanyag;
3. a kötőjel-nagykötőjel probléma tisztázása;
4. a bonyolultabb írásmódú esetekre – ahol esetleg több mozgószabályt kell egyszerre alkalmazni – megfelelő javaslat nyújtása.

Ezek közül 1.-t és a 3.-at részben megoldotta az AkH.¹² megjelenése, mivel átfogalmazta, és bővítés helyett leegyszerűsítette a szabálypont szövegét (a nyelvhasználók oldaláról nézve ez valószínűleg praktikusabb megoldásnak tekinthető).

Korábbi, 4. javaslatomat újragondolva ugyanakkor – a nyelvhasználók érdekeit tekintve – az fogalmazódott meg bennem, hogy valószínűleg nem célszerű a mozgószabályok alkalmazásának erőltetése (különösen akkor, ha egymás után többet kell alkalmazni), hiszen az írásgyakorlat – különösen a szaknyelveké – szívesebben él inkább a többszörös összetételek értelmet kevésbé tükröztető, de jóval egyszerűbb különírásával. Vagyis a 4. pontban leírtakat ma már máshogy gondolom: szükségtelennek tartom a bonyolultabb mozgószabályos összetételek írásmódjának szabályokba foglalását, legfeljebb egy-egy példával érdemes bővíteni a szótárakat, amelyek mintául szolgálhatnak a hasonló típusú alakulatok írásmódjára nézve.

[Ludányi Zsófia 2010. A mozgószabályokról. *Magyar Nyelvőr* 1: 21–31. A tanulmány átdolgozott változata.]

A szótagszámlálás szabálya az orvosi helyesírásban, különös tekintettel az idegen prefixumos összetételekre

1. Bevezetés

A szóösszetétel az egyik leggyakoribb szóalkotásmód a magyar nyelvben: összetételek létrehozásával szótári szavaink száma gyakorlatilag korlátlan mértékben növelhető (Lengyel 2000a: 321). A szóösszetétel keletkezése során két vagy több szóalak kapcsolódik össze egymással. A tanulmány azoknak az összetett szavaknak a helyesírási kérdéseivel foglalkozik, amelyek több (azaz legalább három) tagból állnak.

A szaknyelvek szókincsére, így az orvosi nyelvére is, általában jellemző a többszörös összetételek nagy száma. A tanulmány nagy hangsúlyt fektet az orvosi irodalomban igen gyakori idegen előtagok (*endo-*, *exo-*, *ortho-* stb.) kérdéskörére is. A tanulmány 2. fejezetében a szótagszámlálás szabályának alakulástörténetét mutatom be, míg a 3. fejezetben azt vizsgálom, mennyire ismerik és alkalmazzák a többszörös összetételek helyesírásával kapcsolatos szabályokat az orvosi írásgyakorlatban.

2. A szótagszámlálás szabályának alakulástörténete

A szóösszetétel révén keletkezett hosszú szavakat a könnyebb olvashatóság érdekében célszerű kötőjellel tagolni. A kötőjelezésnek már régóta megvan a hagyománya az írásgyakorlatban, bár a szótagszámlálás szabályának jelenlegi formája csak 1984-ben, az AkH. 11. kiadásában jelent meg. Az AkH.¹¹ 138. pontja kimondja: A legalább három szóból álló, hat szótagnál hosszabb többszörös összetételeket többnyire kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán. A szótagszámba nem számítanak bele a jelek és a ragok, ellenben a képzők (pl. *-i* képző) igen. Külön összetételi tagnak számítanak a legalább két szótagból álló igekötők (pl. *ellen-*).

A kötőjel használatának tehát meghatározott feltételei vannak, amelyek több évtized során fogalmazódtak meg. A többszörös összetételek kötőjelezése tehát régóta jelen van a magyar helyesírásban, ám annak, hogy pontosan mikor kell azt használni, kezdetben még nem voltak világosak a feltételei. Az AkH. 1922-es kiadása például (AkH.¹⁹²²) az alábbiakat mondja: „Általában, mikor kétségünk van, hogy összeírjuk-e a szokat vagy ne, kisegítő eszközül szolgál a kötőjel. Mindig föloszthatjuk vele az igen hosszú összetételeket áttekinthetőbb csoportokba; például: *csomagszállító-résztársaság*², *haláleset-fölvétel*. – Csak arra ügyeljünk, hogy többszörös összetételben a szorosabban összetartozó részeket együtt hagyjuk, pl. *gyász-istentisztelet*³ (nem

² A mai helyesírás szerint *csomagszállító résztársaság*.

³ A mai helyesírás szerint: *gyászistentisztelet*, mivel éppen hat szótagból áll az összetétel.

gyászisten-tisztelet)” (195). Arról azonban, hogy mikor számít egy szó „igen hosszú összetételnek”, az 1922-es szabályzat nem tesz említést, inkább a nyelvhasználókra bízta a döntést.

Az akadémiai szabályzat tizedik kiadása (AkH.¹⁰) ennél bővebben tárgyalja a kérdést: „Ha olyan tagokból alakul összetétel, amelyek közül az egyik – akár az előtag, akár az utótag – már önmagában is összetett szó, kétféle írásmódot követünk: Ha a többszörös összetétel egybeírva nagyon hosszú volna, a kötőjeles írást alkalmazzuk [...]: *lakosságcsere-egyezmény, munkaverseny-szerződés, szegényparaszt-tömegek; béke-világkongresszus, munkás-vállalatvezető, osztály-erőviszonyok*; stb. – A nem túlságosan hosszú többszörös összetételeket egybeírjuk: *nyersolajmotor, pénzügyminiszter, tagkönyvcseré, népkönyvtár, pártfőiskola, tehergépkocsi*; stb.” (217). Illetve: „Ha az összetétel két főtagja már önmagában is összetett szó, a két főtag közé a világosabb tagolás érdekében kötőjelet teszünk: *asztalitenisz-világbajnokság, csavarmenet-karbantartás, munkaerő-nyilvántartás*; stb.” (218). Ugyanakkor – még ugyanebben a pontban – hozzáteszi: „Néhány ilyen típusú rövidebb összetételt egybeírhatunk: *honvédkórház, úttörővasút* stb.”.

Hogy pontosan mi számít „hosszú” összetételnek, azt a *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó* (Timkó 1972) határozza meg. A szótagszámlálás szabályának 1954-es megfogalmazása nem elég egyértelmű, ingadozásra ad módot, így az akadémiai helyesírási bizottság 1959–1961-es határozatai kimondják: „Egy egyszerű és egy összetett szóból (azaz összesen három elemből) álló összetételt hat szótagnyi hosszúságig nem tagolunk kötőjellel (pl. *nyugdíjjegyesület, cserépedénygyártás*); a hét szótagos vagy annál hosszabb ilyen alakulatokat viszont mindig kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán (pl. *áruzsere-egyezmény, gabonaexport-ellenőrzés*) (Timkó 1972: 60–61).

Végül ezek az alapelvek kerültek bele az AkH.¹¹ 138. pontjába: „A hat szóagnál hosszabb többszörös összetételeket azonban már többnyire kötőjellel tagoljuk a két fő összetételi tag határán”. Az AkH.¹¹-t magyarázó, azt kibővítő *Osiris Helyesírás* ezt kiegészíti a képzőszerű utótagokra (*-szerű, -féle*) vonatkozó kitételekkel: hogy ti. azok is összetételnek számítanak, tehát a megfelelő feltételek teljesülése esetén alkalmazni kell a szótagszámlálás szabályát (Laczkó–Mártonfi 2004: 130). Ugyanitt újdonság az AkH.¹¹-hoz képest, hogy részletes felsorolást kapunk a szóösszetételi tagnak számító idegen előtagokról – amennyiben önálló használatú utótag járul hozzájuk.

Az AkH.¹²-ban több helyen is történt változás a szótagszámlálás szabályát illetően. Az új szabályzat szellemiségét követve megengedőbb lett a szabály megfogalmazása: „A hat szóagnál hosszabb többszörös összetételeket kötőjellel tagolhatjuk a két fő összetételi tag határán” (AkH.¹² 139). A *tagolhatjuk* szó hatóige-képzője azt sugallja, hogy a kötőjeles tagolás nem kötelező érvényű, csupán lehetőség, habár az AkH.¹¹ 138. szabálypont megfogalmazása sem feltétlenül utal kötelezőérvényűsége (,már többnyire kötőjellel tagoljuk”). Változás továbbá az AkH.¹¹-hoz képest, hogy a képzők közül az *-i* képző nem számít bele a szótagszámba.

Az idegen eredetű, önállóan nem élő előtagok (pl. *anti-*) vonatkozásában is történt változás a 12. kiadásban. Ezeket a későbbiekben bővebben foglalkozom. Az orvosi szaknyelvben igen gyakran fordulnak elő efféle idegen prefixumos összetételek. Példák: *antibiotikum* (*anti-*), *citoplazma* (*cito-*), *endoplazma* (*endo-*), *hemodialízis* (*hemo-*) stb. Mindennek akkor van jelentősége, ha egy efféle szóösszetétel újabb utótagot (ritkábban előtagot) kap, és a szótagszám meghaladja a hatot. A kérdés tehát, hogy ilyen esetben kell-e alkalmazni a szótagszámlálás szabályát. Ha ugyanis egyetlen szó-nak tekintjük az előtaggal bíró szót, akkor az utótaggal kéttagú összetételt kapunk, így szótagszámtól függetlenül egybeírást alkalmazunk. Ha viszont összetételnek tekintjük az előtagos szót, az összetételi tagok száma összesen három lesz, így szótagszámtól függően alkalmaznunk kell a szótagszámlálás szabályát.

2.1. Összetételi tagok-e az önállótlan idegen előtagok?

Az esetek többségében nem okoz gondot annak eldöntése, hogy kétszeres vagy többszörös összetételről van-e szó. Vannak azonban problémás esetek, az úgynevezett önállótlan idegen (prefixumszerű) előtagokat tartalmazó szavak, amelyek esetében nem feltétlenül magától értetődő, hogy összetett szónak tekintendők-e, vagy sem. Tekintettel arra, hogy az orvosi nyelvben sok ilyen önállótlan előtag fordul elő (pl. *(antidiuretikum: anti-, adenokarcinóma: adeno-, citoplazma: cito-, endotoxin: endo-* stb.), érdemes ezt a kérdést alaposabban körüljárni.

2.1.1. Az önállótlan elő- és utótagok a magyar leíró nyelvészetben

Az önállótlan elő- és utótagok kérdését grammatikáink csak érintőlegesen említik. Korábbi akadémiai leíró nyelvtanunk, *A mai magyar nyelv rendszere* a szintaktikailag pontosan nem elemezhető összetett szavak kapcsán tárgyalja a kérdést (B. Lőrinczy 1961). Mint írja, a magyar nyelv szókészletében, különösen a műszaki szaknyelvben számos olyan összetett szó van, amelynek elő- vagy utótagja, esetleg mindkét tagja idegen szó. Ezek között említi például a nagy számban előforduló *kultúr-* előtagú összetett szavakat (*kultúrotthon*, *kultúrpolitika*, *kultúrház*). Ezek egy része nem feltétlenül a magyar nyelvben keletkezett: változtatás nélkül vagy csekély alaki módosítással került át valamelyik idegen (leggyakrabban a német) nyelvből, mint például a *kultúrpolitika* (< *Kulturpolitik*). Más részük azonban úgy jött létre, hogy a magyar nyelv szókészletébe ily módon bekerült összetett szó elő- vagy utótagja újabb összetett szavak elő- vagy utótagja lett – vagyis produktívvá vált: *kultúrház*, *kultúrotthon*.

A felsőoktatási intézmények magyar szakjain jelenleg használt „hagyományos” leíró nyelvten, a *Magyar grammatika* (Keszler [szerk.] 2000) nem tárgyalja az idegen előtagos összetett szavak kérdéskörét.

A *Strukturális magyar nyelvtan* (a továbbiakban StrMNy.) több helyütt tárgyalja a kérdést. Vezessük be az úgynevezett *félszó* fogalmát, amelyre a StrMNy. többször hivatkozik. A félszó abban különbözik a szótól, hogy önállóan nem használható, de minden más szempontból rendelkezik ugyanazokkal a tulajdonságokkal, mint amelyekkel a szó is (Kiefer 2003: 198). Eszerint a „félszó (összetételi tag) olyan kötött morféma, amely legalább a mellérendeléspróbának, de annak mindkét irányból eleget tesz” (Kenesei 2000: 86). Ez a bizonyos mellérendelés-próba az a tulajdonság, ami- ben a félszók a szavakhoz hasonlóan viselkednek. A mellérendelés-próba azt jelenti, hogy összetett szavak mellérendelésekor a közös elő- vagy utótag (bizonyos fonológiai feltételek teljesülése esetén) elliptálható. Vagyis csak egyetlen elő- vagy utótagot kötelező megtartani, a többi elhagyható (Kenesei 2000: 84–85): *elnök- és igazgatóválasztások* (a közös utótagot elliptáltuk), *elnökválasztások és -kinevezések* (a közös előtagot elliptáltuk). Az azonos toldalékolású szavak esetében viszont ez az eljárás nem alkalmazható: *elnök-*(öt) és igazgatót, *elnök-öt és -ről*. (A zárójel előtti csillag jelzi, hogy a zárójelen belüli elem elhagyása nyelvtanilag nem jól formált, agrammatikus alakot hoz létre.) Bár a toldalékok esetén is akad kivétel, például a *-szor/-szer/-sör* (ezt a *Magyar grammatika* képzőszerű ragnak nevezi: Balogh 2000: 202): a *két- vagy háromszor* alakra a Google kereső kb. 5900 találatot⁴ ad, de van találat a *négy- vagy ötből*-re is. Mindez a képzőszerűnek nevezett utótagokra is áll (*-beli, -szerű*): *város- és falubeli, üveg- és kőszerű*, valamint az önállóan nem élő előtagokra is (*gyógy-, al-, fő-*): *al- és főorvos*. Ugyanakkor a következő esetben agrammatikus szerkezet jön létre: **alvezér vagy -főnök* (Kiefer 2000: 520), vagyis a félszó (az *al-* önállótlan előtag) nem elliptálható (legalábbis ebben a példában nem, bár ennek oka nem az, hogy az *al-* félszó, hanem hogy az ilyen típusú szerkezetekben az előtagot csak bizonyos szemantikai feltételek esetén lehet elliptálni).

A Kiefer által említett **alvezér vagy -főnök* példának némileg ellentmond Kenesei, aki az *al- vagy főorvos, főorvos vagy -gyógyszerész* példákat hozza. Míg Kiefer (2000: 520) szerint az **alvezér vagy -főnök* szerkezet agrammatikus, Kenesei (2008: 606) az ezzel teljesen analóg *főorvos vagy -gyógyszerész* szerkezetet szabályosnak tartja. Ezen azonban nincs mit csodálkozni, hiszen az egyes nyelvhasználók nyelvérzéke mást „súghat”, és maga a grammatikai szabályrendszer is hiányos, bizonytalan. Továbbá az ellentmondást az is okozhatja, hogy nagy jelentősége van annak, beszédre vagy írott szövegre van szó. Kenesei feltehetően írott szövegre gondol, amikor a *főorvos vagy -gyógyszerész* példát hozza, ahol a kötőjel jelzi az ellipszist, de élőszóban senki nem értené ezt ’főorvos vagy főgyógyszerész’-nek. Kiefer pedig valószínűleg a beszédben képzelel el az említett példákat. Az előtagok tehát csak bizonyos feltételek esetén elliptálhatók.

Az említetteken kívül még H. Varga Gyula foglalkozott a kérdéssel a magyar nyelv prefixumszerű elemeivel foglalkozó értekezésében (H. Varga 1993). A felsőfokjel és az igekötők mellett külön csoportként említi az idegen (*a-, de-, in-, re-*) és a magyar

⁴ A keresés időpontja: 2017. 04. 04.

(*egyen-, mellék-, röp-* stb.) előtagokat. (További példák: *pót-, kül-, bel-, tenyész-, gyógy-, bonc-, nyug-* stb.) Az idegen előtagokról megállapítja, hogy szinte mind görög vagy latin eredetűek, és a magyar nyelvbe idegen szavak részeként kerültek be. Néhány kivételtől eltekintve nem tartja őket produktívnak: „A nyelvérzék annyira idegen elemeknek tartja őket, hogy a magyar lexémákhoz nem is kapcsolja, pl. *decentralizál, indiszkrét, posztpozíció* [...]” (H. Varga 1993: 214). Kivételek: *antitest, exelnök, posztkádári, ultrabal*. A másik csoport tagjai azok az önállóan nem élő összetételei tagok, amelyek nem idegen eredetűek; közös jellemzőjük az alaktani kötöttség, habár szemantikailag önállóak. H. Varga megkülönbözteti a prefixumszerű előtagokat (*egyen-, mellék-, röp-*), illetve az előtagszerű prefixumokat (*al-, ellen-, magán-*), ezeket összefoglaló néven prefixoidoknak nevezi.

A grammatikák szerint tehát az idegen előtagos szavak afféle nem prototipikus összetételek. Természetesen a szóban forgó orvosi terminusok nem alkotnak egységes csoportot, mivel egyeseknek önállóan is él az utótagja akár a magyar köznyelvben (pl. *citoplazma – plazma*), akár csak a szaknyelvben (pl. *adenokarcinóma – karcinóma*), míg másokénak nem (*antibiotikum – *biotikum*). Ez utóbbi típust is összetételszerűnek érezzük, noha erősen kétséges, vajon igaz-e rá a kétirányú ellíptálhatóság feltétele (nem tűnik valószínűnek, hogy egy orvos szakember természetes körülmények között azt mondaná: *antioxidáns vagy -biotikum*, vagy: *anti- vagy probiotikum*).

Míg azokban az esetekben, ahol az utótag önállóan is él, a szó összetétel mivoltához nem fér kétség (legfeljebb nem tipikus összetételről beszélhetünk), addig az *antibiotikum*-féle szavak esetében kétséges, hogy beszélhetünk-e összetételről. Kiefer (2003: 198) szerint a szóösszetétel nem állhat kizárólag félszavakból: az önállóan nem élő *al-* előtagból és *-féle* utótagból képzett *alféle* szó agrammatikus. E szerint az *antibiotikum* sem tekintendő annak.

2.1.2. Az önállótlan előtagok helyesírási szempontból

Nézzük meg, hogy korábbi és jelenlegi helyesírási szabályozásaink (többnyire implicit módon) milyen nyelvreírason, milyen összetettség-fogalmon alapulnak. Az egyes szabályozások felsorolása azt az elvet követi, mely szerint a magyar helyesírás többlépcsős, többszintű, melynek központjában a mindenkori akadémiai helyesírási szabályozás áll, s ahhoz kapcsolódnak az iskolai helyesírások, a helyesírási kézikönyvek, illetve a szaknyelvi helyesírások. A fejezet kronológiai sorrendben ismerteti a közelmúlt akadémiai helyesírási szabályzatait (a 11. és a 12. kiadást) és az egyes kiadásokhoz kapcsolódó kézikönyveket, szaknyelvi helyesírásokat.

Az akadémiai helyesírási szabályzat korábbi (tizenegyedik) kiadása az idegen szavaknak csak a magyarban is önállóan használatos elemeit (pl. *centi-, deci-, deka-, extra-*) tekinti külön szónak, pl. *centiméter-beosztású, extraprofit-elmélet* stb. (AkH.¹¹ 138.). Az AkH.¹¹ kibővítését, magyarázását megcélzó kézikönyv, az *Osiris Helyesírás*

(Laczkó–Mártonfi 2004: 129–130) felsorolja azokat az idegen előtagokat, amelyek önálló tagnak számítanak a szótagszámlálás szabályának szempontjából, ha önálló használatú utótag járul hozzájuk.

Az *Osiris Helyesírás* javaslata szerint a magyarban önállóan nem használatos idegen előtagból és idegen utótagból álló összetételeket az egyszerűség kedvéért a szótagszámlálás szabályának alkalmazásakor egyetlen oszthatatlan egységnek kell tekinteni, például: *interferenciamérés*. Abban az esetben sem javasolja a szótagszámlálás szabályának alkalmazását, ha a magyarban önállóan nem használatos előtag és az önállóan is használt utótag lexikalizálódott, a két tag jelentésstanilag már nem átlátható, például: *televízió – televíziókészülék* (Laczkó–Mártonfi 2004: 130).

Az *Orvosi helyesírási szótárban* számos olyan idegen eredetű, önállóan nem használatos előtag található, amelynek különféle utótagokkal kapcsolódhat össze. Például: *cyto-/cito-* (*cytotoxicus*), *derma-*, *dermo-* (*dermahaemia*), *fago-/phago-* (*fagológia*), *gastro-/gasztro-* (*gasztroenterológia*), *kardio-/cardio-* (*kardiodilatátor*), *orto-/ortho-* (*ortodiagram*) stb. Ezek kifejezetten az orvosi szaknyelvben használatos szóelemek, a köznyelvben nemigen használatosak. Ezen előtagok száma megközelítőleg 800, a teljes lista doktori disszertációm mellékletében olvasható (Ludányi 2013a: III–XII). Az idegen előtagokból *A magyar orvosi nyelv tankönyve* (Bösze–Laczkó 2009: 343–344) és az új orvosi helyesírási útmutató (Bösze 2019: 39–44) is közöl egy szűkebb válogatást.

Az *Orvosi helyesírási szótár* szabályzatrésze az etimológiailag egy vagy több, a magyarban önállóan nem használatos töre (szókezdetre, előtagra, prefixumra) bontható szavakat több csoportba sorolja, írásmódjukhoz az alábbi javaslatokat fűzi hozzá:

- a) A magyar nyelvben „önálló szóként nem élő idegen töveket egymással és az utánuk következő szavakkal mindig egybeírjuk, még akkor is, ha etimológiailag háromnál több elemből állnak, és hat szótnál hosszabbak”: *bakterio-toxin, fonoreceptor, fotosokszorozó, kemocentrum*.
- b) A második csoportba azokat a töveket sorolja a szótár, amelyek az idők folyamán önálló szóvá (is) váltak. Javaslata szerint az ezekkel (valamint az önálló szóvá nem vált, de szintén mértékegység-prefixum *milli-* szóelemmel) alakult szavakat összetett szavaknak kell tekinteni: *centigramm, decibel, dekagramm, ultraibolya*.
- c) Az előző csoportba sorolt elemeken túl más gyakori szókezdetek (*anti-*, *auto-*, *bio-*, *foto-*, *infra-*, *inter-*, *makro-*, *mikro-*, *szuper-*, *termo-*, *video-* stb.) is erősen közelednek afelé, hogy önálló szónak tekinthessük őket. A szótár azonban a helyesírás egységének érdekében központi normához tartja magát ezekben az esetekben, vagyis nem tekinti összetételi tagoknak ezeket az elemeket (Fábián–Magasi főszerk. 1992: 19–20).

Az *Orvosi helyesírási szótár* javaslata alapján tehát csak a *centi-*, *deci-*, *deka-*, *extra-*, *hekto-*, *kilo-*, *ultra-*, illetve *milli-* előtagokat vehetjük külön összetételi tagnak, az egyéb felsoroltakat – pl. *anti-* – nem. Ennek némiképpen ellentmond az, hogy a szótár az *antibiotikum-profilaxis*, illetve *antibiotikum-rezisztencia* alakulatokat mégis kötőjellel írva tünteti fel szótári részében, ami azt engedi feltételezni, hogy a kötőjel mégiscsak a szótagszámlálás szabálya eredményeképpen jelenik meg az írásmódjukban. (Hiszen maga az *Orvosi helyesírási szótár* írja, hogy az idegen + magyar, idegen + idegen alakú összetételek is ugyanúgy egybeírandók, mint a magyar + magyar szóból álló összetételek, hiába él a kötőjeles kapcsolás szokása, vagyis az, hogy az előtag idegen szó, nem elégséges indok a kötőjelezésre. Ezt a lehetőséget kizárva a kötőjelet tehát más nem indokolja: az csak a szótagszámlálás szabálya miatt kerülhetett oda.)

Az idegen előtagok kérdése a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban is megvitatásra került (Bösze 2007a).

Végezetül nézzük meg a jelenleg is hatályos akadémiai helyesírási szabályozást, a 12. kiadást. Az AkH.¹² a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Az idegen előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak, például: *miniszoknya*, *miniszoknya-viselet*, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: *antialkoholista*, *antialkoholista-klub*; *biotechnológia*, *biotechnológia-ipar*; stb.” (AkH.¹² 139). – A 11. kiadáshoz képest tehát némi változás történt, az AkH.¹¹ ugyanis csak a magyarban is önállóan használatos elemeit (pl. *centi-*, *deci-*, *deka-*, *extra-*) tekintti külön összetételi tagnak; azokat az eseteket azonban, amikor az idegen előtaghoz önállóan is használatos utótag járult, nem tekintette összetett szónak.

Fontos megjegyezni, hogy az idegen előtagok kérdésköre a szótagszámlálás szabályán kívül az elválasztás vonatkozásában is előkerül. A szabályzat 11. kiadásának 237. pontja szerint az önállóan nem élő idegen előtagból, illetve önálló utótagból álló összetétel elválasztható a szóösszetételi határon: *extra-kromoszomális*, *kilo-gramm*, *milli-gramm*, *ultra-projektométer*; *anti-proton*, *inter-akció*, *infra-struktúra*, *melo-dráma*, *mikro-klima*. Ha az összetettség mértéke az átlagos magyar nyelvhasználó számára kevésbé nyilvánvaló, a szó kétféleképpen is elválasztható: *para-frázis* ~ *paraf-rázis*, *tranz-akció* ~ *tran-zakció*. A szabálypont megfogalmazása és a példaanyag megválasztása jól mutatja a kérdés körüli bizonytalanságot: „Sok olyan idegen szavunk van, amelynek egyik eleme (legtöbbször az utótagja) a magyarban is önálló szó, a másik eleme (legtöbbször az előtagja) viszont csak néhány esetben külön szó értékű.” A példák között szerepel a *melo-dráma* szó, amelyet *melo-dráma* alakban javasol elválasztani a szabályzat, de a példa nem illik ide, mivel a *melo* előtag nemhogy csak néhány esetben, hanem soha nem fordul elő önálló szóként. Az AkH.¹²-ban ez a szabálypont nem változott, a *melodráma* ugyanúgy szerepel a példák között (AkH.¹² 237). (Vö. Bösze 2007a: 87 [Laczkó Krisztina válasza]; Kardos 2007: 127).

Az AkH.¹²-ra épülő új orvosi helyesírási szabályzat (Bösze 2019: 37) az idegen prefixumokra vonatkozó alapszabályt azzal egészíti ki – összhangban a korábbi javaslatommal

(Ludányi 2013b: 34) –, hogy a két betűből álló idegen előtagok (*ad-*, *de-*, *my-*, *ob-*) nem számítanak összetételi előtagnak akkor sem, ha önálló szóhoz kapcsolódnak. Az ilyen típusú előtagok ugyanis nem keltik önálló összetételi tag benyomását.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a jelenleg hatályos akadémiai szabályozás azon a nyelvelírásen alapul, amely összetételnek tekinti azokat a szavakat, amelyeknek vagy csak az előtagja félszó (pl. *antialkoholista*, *biotechnológia*), vagy csak az utótagja (*-szerű*, *-féle* utótagok). Azokat a szavakat, amelyek elő- és utótagja nem fordul elő önállóan, a szótagszámlálás szabálya szempontjából nem tekintendők összetételnek, az elválasztási szabály szerint azonban igen, mivel a szabályzat megengedi az összetételi határon történő elválasztást is (*para-frázis*, szemben a szótaghatáron megszakított *parafrázis* alakkal).

Az előtagokhoz hasonlóan léteznek tipikus utótagok is, amelyek önállóan nem használatosak. Néhány köznyelvi példa: *-centrikus* (*németcentrikus*); *főbia* (*rákfőbia*). Az orvosi szaknyelvben jóval gyakrabban fordulnak elő ilyenek, például: *-aemia/-émia* (*aeraemia*), *-filia/-philia* (*gerontofilia*), *-gráf/-graph* (*tonográf*), *-metria* (*izometria*) stb. Ezek száma, noha jelentős, lényegesen kevesebb, mint az önállóan nem használatos előtagoké: az *Orvosi helyesírási szótár* pontosan 99 darab ilyen utótagot sorol fel (a listát l. Ludányi 2013a: XIII–XIV).

Az *Orvosi helyesírási szótár*, bár explicite nem közli, szintén ezt az elvet követi. Ez onnan látható, hogy a *tüdőszcintigráfia*, *tályogszcintigráfia*, *tumorszcintigráfia* stb. szavak következetesen egybeírva (és nem kötőjellel) szerepelnek. A tapasztalat azt mutatja, hogy – ellentétben az előtagokkal – az efféle önálló utótagokhoz legtöbbször nem járul olyan előtag, amely önállóan is használatos. A 2019-es orvosi helyesírási útmutató az utótagok kérdésére is kitér, szintén a fenti alapelvet érvényesítve (Bösze 2019: 37–38).

3. Az orvosi írásgyakorlat vizsgálata

Mint a szaknyelvekre általában, az orvosi nyelvre is jellemző a többszörös összetételek nagy száma. E fejezetben saját gyűjtésű, részben orvosi egyetemi tankönyvekből, részben internetes ismeretterjesztő cikkekből származó példákkal mutatom be az orvosi írásgyakorlat jellemző tendenciáit (a pontos forrásokat l. a kötet végén a Források cím alatt). Az adatok még az AkH.¹² megjelenése előtt publikált anyagokból származnak.

A helyesírási változatosság bemutatása végett következzenek néhány adatolt írásmódú példa legalább három tagból álló összetételekre: *aminosavoldallánc*, *aminosav-szintézis*, *célsejt-adaptálódás*, *elektrolitháztartás*, *ellenanyagtermelés*, *gyógyszer-metabolizmus*, *hemodialíziskezelés*, *immunglobulin-pótlás*, *köldökszinór-thrombosis*, *májsejtregeneráció*, *mellékvese károsodás*, *vérlemezke-aggregáció*.

Már a fenti néhány példából látható az a tendencia, amely az orvosi szaknyelvi többszörös összetételek írásmódját jellemzi: az írásképp feltűnő változatossága. Az adatok alapján a következő helyesírási tendenciák figyelhetők meg a többszörös összetételekre vonatkozóan:

3.1. Különírás

Nem jellemző, de előfordul, hogy a legalább három tagból álló összetételeket – talán a könnyebb olvashatóság kedvéért, de elképzelhető az is, hogy egyáltalán nem tudatos döntésről van szó – a két fő összetételi tag határán szóközzel tagolják. Példák: *csontanyagcsere betegség*, *laphám károsodás*, *kontrasztanyag itatás*, *lépfene baktérium*, *magzatvíz embolia*, *mellékvese károsodás*. Ritkábban, de az is előfordul, hogy a többszörös összetétel minden egyes tagját külön szóba írják: *acil csoport átvitel*. A különírt példák adatolt és javasolt írásmódját mutatja be az 1. táblázat.

Adatolt írásmód	Normatív írásmód
<i>acil csoport átvitel</i>	<i>acilcsoport-átvitel</i>
<i>csontanyagcsere betegség</i>	<i>csontanyagcsere-betegség</i>
<i>kontrasztanyag itatás</i>	<i>kontrasztanyag-itatás</i>
<i>lépfene baktérium</i>	<i>lépfene-baktérium</i>
<i>magzatvíz embolia</i>	<i>magzatvíz-embolia/magzatvíz-embólia</i>
<i>mellékvese károsodás</i>	<i>mellékvese-károsodás</i>

1. táblázat. Különírt adatolt írásmódú háromtagú összetételek

3.2. Egybeírás

A vizsgált nyelvi anyagban viszonylag gyakran fordultak elő olyan esetek, a többszörös összetételekből hiányzik a tagoló kötőjel. Példák: *aminosavoldallánc*, *arachidonsavmetabolizmus*, *elektrolitháztartás*, *ellenanyagtermelés*, *glikogénanyagcsere*, *gyógyszermetabolizmus*, *hemodialíziskezelés*, *májsejtregeneráció*, *neutrofilközvetített*. Ezek egy része egyértelműen eltér a helyesírási normától, a szótagszámlálás szabályának figyelmen kívül hagyásáról árulkodik, például az *arachidonsav-metabolizmus*, *aminosav-oldallánc*, *elektrolit-háztartás*, *glikogén-anyagcsere* esetén, amelyek kötőjellel írandók. Az *ellenanyag-termelés* esetében vélhetőleg az *ellen-* igekötőnek – mint két szótagos igekötőnek – összetételitag-mivoltát hagyták figyelmen kívül. Bizonyos esetekben egy összetett szó összetétel mivolta már nem érzékelhető annyira, főként akkor, ha az összetétel két egy szótagos szóból áll, pl. *rendszer*, *műsor* (vö. Laczkó–Mártonfi 2004: 128), az itteni példákban: *gyógyszer*, *májsejt*. Ezekre azonban ugyanúgy vonatkozik a szótagszámlálás szabálya, a normakövető írásmód tehát *gyógyszer-metabolizmus* és *májsejt-regeneráció* lenne.

Az idegen prefixumot tartalmazó (adatolt írásmódú) *hemodialíziskezelés* többszörös összetételnek számít, mivel a dialízis összetételi tag önmagában is előfordul,

vagyis a *hemodialízis* összetett szónak számít. Az idegen prefixumos összetételek írásmódjának vizsgálatával a 3.4. fejezetben foglalkozom.

Az egybeírt példák adatolt és normatív írásmódját mutatja be a 2. táblázat.

Adatolt írásmód	Normatív írásmód
<i>arachidonsavmetabolizmus</i>	<i>arachidonsav-metabolizmus</i>
<i>aminosavoldallánc</i>	<i>aminosav-oldallánc</i>
<i>elektrolitháztartás</i>	<i>elektrolit-háztartás</i>
<i>ellenanyagtermelés</i>	<i>ellenanyag-termelés</i>
<i>glikogénanyagcsere</i>	<i>glikogén-anyagcsere</i>
<i>gyógyszermetabolizmus</i>	<i>gyógyszer-metabolizmus</i>
<i>hemodialíziskezelés</i>	<i>hemodialízis-kezelés</i>
<i>májsejtregeneráció</i>	<i>májsejt-regeneráció</i>

2. táblázat. Egybeírt, tagoló kötőjel nélküli adatolt írásmódú többszörös összetételek

3.3. Kötőjeles írás

A vizsgálatok azt mutatják, hogy az orvosi szaknyelvben ismerik és használják a szótagszámlálás szabályát. A gyűjtött adatok mintegy háromnegyed részében a helyesírási normának megfelelően használják. Elvértve előfordul, hogy a szótagszámlálás szabályát alkalmazzák ugyan, de az úgynevezett fő összetételi határ megtalálása már nem jár sikerrel. Ennek megtalálása az értelmezés függvényében történik (Laczkó–Mártonfi 2004: 128). Például az *inzulin-pumpakezelés* írásmód azt az érzetet kelti, mintha létezne *pumpakezelés*, és ehhez kapcsolnánk az *inzulin* előtagot. A *szalag-izomhúzódás* írásmódban – noha önmagában is létezik *izomhúzódás* szó – a fő határ nem a *szalag* után található, mivel a *szalagizom* húzódásáról van szó.

Az esetek többségében azonban sikeres a fő összetételi határ megtalálása, a kötőjellel történő megfelelő tagolás.

Előfordul a kötőjel használata olyan „hosszú” szavak tagolásakor is, amelyek csupán két összetételi tagból állnak, például: *baktérium-rezisztencia*; illetve akad példa olyan, három tagból álló összetételek kötőjellel történő tagolására, amelyek szótagszáma nem haladja meg a hatot: *csontvelő-transzplantált*, helyesen: *csontvelőtranszplantált* (de: *csontvelő-transzplantáció*); *vérrög-képződés*, helyesen: *vérrögeképződés*. Az ilyen írásmódok jelenléte azonban nem tendenciaszerű, inkább csak elvértve fordulnak elő.

A 3. táblázatban néhány példát találunk a szótagszámlálás szabálya miatt kötőjelezett írásmódra.

Adatolt írásmód	Normatív írásmód
<i>angiotenzinreceptor-blokkoló</i>	ua.
<i>célsejt-adaptálódás</i>	ua.
<i>csontvelő-szuppresszió</i>	ua.
<i>killersejt-aktiváló</i>	ua.
<i>hepatitisvírus-fertőzés</i>	ua.
<i>vérlemezke-aggregáció</i>	ua.
<i>vörösvérsejt-mennyiség</i>	ua.
<i>baktérium-rezisztencia</i>	<i>baktériumrezisztencia</i>
<i>vérrög-képződés</i>	<i>vérröggképződés</i>
<i>csontvelő-transzplantált</i>	<i>csontvelőtranszplantált</i>
<i>inzulin-pumpakezelés</i>	<i>inzulinpumpa-kezelés</i>
<i>orr-oedemcsökkentő</i>	<i>orrödéma-csökkentő</i>
<i>szalag-izomhúzódás</i>	<i>szalagizom-húzódás</i>

3. táblázat. A szótagszámlálás szabályával írt összetételek

3.4. Az idegen prefixumos összetételek az írásgyakorlatban: javaslat és helyzetkép

Hogy a területen mekkora a bizonytalanság, láthatjuk az alábbi néhány példán, amelyben mindkét (egybeírt, illetve a szótagszámlálás szabálya miatt kötőjelezett) alak is előfordul: *antibiotikum-kezelés*, *citoplazmafehérje*, *emlő-adenokarcinóma*, *endoplasma-reticulum*, *endotoxinrezisztencia*, *hemodialíziskezelés*, *hyperforin-tartalmú*, *hypothalamusingerlés*, *immunglobulin-transzláció*, *immunglobulinmolekula*, *mycobacterium-antigén*, *nukleokapszidfehérje*, *poliszacharid-készítmény*, *proteoglikánreceptor*, *retinoblastomafehérje*.

Az AkH.¹² és az erre épülő új orvosi helyesírási útmutató (Bösze 2019) megjelenése előtt részletes javaslatot dolgoztam ki az idegen prefixumos összetételek írásmódját illetően (Ludányi 2013a, 2013b). Ahogy a 2.1. pontban már szóltam róla, az AkH.¹² megjelenése megoldást hozott ebben a kérdésben, de mivel a szabályzat – műfajából adódóan – tömören fogalmaz, talán nem haszontalan közzétenni a korábbi, jóval kifejtettebb módon megfogalmazott javaslatomat.

Az idegen prefixumos összetételek helyesírásával kapcsolatban a következőket javaslom: Első lépésként célszerű megnézni, szerepel-e az adott előtag az *Orvosi*

helyesírási szótár idegenelőtag-listájában. Amennyiben igen, a második lépésként a disztribúciós módszert alkalmazva azt kell megvizsgálni, hogy az önállótlan előtag alkot-e összetételt többféle utótaggal, vagyis az adott nyelvi elem (itt: az önállóan nem élő idegen előtag) azonos funkcióban milyen lehetséges környezetekben forduló elő.

Ha tehát az adott önállótlan előtag előfordul más összetételek előtagjaként is, meg kell vizsgálni az utótagokat, hogy vajon használatosak-e a magyar nyelvben önálló szóként. Ha igen, akkor az idegen előtaggal képzett alakulat összetett szónak számít. Ha például arra vagyunk kíváncsiak, vajon összetett szónak számít-e a *citoplazma* (és ennek következményeként vajon a *citoplazmafehérje* vagy a *citoplazma-fehérje*-e a normatív írásmód), a következőket kell tennünk. Láthatjuk, hogy a *cyto-/cito-* előtag szerepel az *Orvosi helyesírási szótár*ból összegyűjtött, önállóan nem használatos idegen előtagok listájában. Ha alávetjük a disztribúciós elemzésnek, láthatjuk, hogy sokféle utótaggal alkothat összetételt (*citoarchitektonika, citoarchitektúra, citobiológia, citogenezis, citoplazma* stb.). Harmadik lépésként azt vizsgáljuk meg, hogy az utótag, a *plazma*, vajon él-e önállóan a magyar (orvosi) nyelvben. A válasz igen, a *plazma* szó létezik önállóan, a köznyelvi szókinsnek is szerves része. Mind önállóan, mind egyéb előtagokkal összekapcsolódva is előfordul: *csíraplaszma, ektoplaszma, folyékony plazma, izomplazma, vérplazma*; sőt ő maga is lehet összetételi előtag: *plazmamembrán, plazmaprotein, plazmasejt*. Köznyelvi példa: *plazmatévé*. E szerint a gondolatmenet szerint tehát a *cito-* és a *plazma* összekapcsolódásából keletkezett szó összetételnek tekinthető. Így a vele alkotott további összetételben – ha a szótagszám meghaladja a hatot – ki kell tenni a kötőjelet a fő összetételi határon. Eszerint: *citoplazma-fehérje* (de: *citoplazmanyúlvány*, mivel csak hat szótag).

Ugyanakkor – a *Magyar Orvosi Nyelv* szerkesztőjével (Laczkó 2006: 3) egyetértve – nem tekintem szóösszetételnek (bár az eredeti [görög] nyelvben kétségtávol az) az *antibiotikum* szót, s ezáltal az *antibiotikumkezelés* szó kötőjelezését sem javaslom. Noha az *anti-* előtaghoz számos utótag kapcsolódhat (*antiaminosavak, antihélix, köznyelvi példa: antialkoholista*), maga a *biotikum* utótag önállóan nem használatos, ezért nem tekinthető összetételi tagnak.

A fejezet elején említett néhány példát megvizsgálva az alábbi írásmódokat javaslom:

Az *endoplasma-eticulum* (adatolt írásmód) esetén az *endoplasma* szó egyszerű vagy összetett mivolta a kérdéses. Az *endo-* előtag megtalálható az *Orvosi helyesírási szótár* alapján összeállított előtaglistában, többféle utótaggal alkothat összetételt: *endoallergia, endoamilázok, endoanestézia* stb. A *plasma (plazma)* szó elemkörnyezetét már a *citoplazma* szó vizsgálatakor ismertettem. Így tehát az *endoplasma/endoplazma* is összetételnek tekinthető, és ha újabb utótagot kap, megfelelő szótagszám esetén alkalmazzuk a szótagszámlálás szabályát, és kötőjellel tagoljuk a létrejött új alakulatot. Az adatolt *endoplasma-eticulum* írásmódot javaslom, vagy akár magyarosan: *endoplazma-retikulum*.

Az (adatolt írásmódú) *endotoxinrezisztencia* kifejezésben szintén az *endo-* előtag szerepel. Kérdés, vajon az *endotoxin* összetételnek tekinthető-e. A *toxin* maga is rendelkezik többféle összetétel utótagjaként él: *myelotoxin, nekrotoxin, neurotoxin* stb.

Ez ugyan még nem elégséges érv ahhoz, hogy összetett szóként ítélhessük meg az *endotoxin*-t, de az már igen, hogy a *toxin* szó önállóan is használatos. (Példa: *A botulin a legmérgezőbb ismert toxin*.) Így tehát az adatolt írásmóddal ellentétben a kötőjellel tagolt *endotoxin-rezisztencia* írásmódot javaslom.

Hasonló a helyzet az (adatolt írásmódú) *hemodialíziskezelés* esetében, amelyben a *hemo-* (az *Orvosi helyesírási szótár* listájában szereplő) előtag alkot összetételt a *dialízis* önállóan is használt szóval. Hasonlóan a *hypothalamusingerlés* helyett is inkább a *hypothalamus-ingerlés* írásmódot javaslom, mivel a *thalamus* létező, önállóan használatos szó az orvosi nyelvben. A *hyperforin-tartalmú* alakulat kötőjelezését azonban nem javaslom, pontosan azért, mert a fenti kritériumok közül nem mind teljesül. Ugyan a *hyper-/hiper-* előtag szerepel az *Orvosi helyesírási szótár* előtaglistájában, de a *forin* önmagában nem létezik, más előtagok sem kapcsolódhatnak hozzá, éppen ezért a *hyperforin* nem tekinthető összetételnek. A *hyperforintartalmú* emiatt egybeírandó.

Az *immunglobulin-transzláció*, *immunglobulinmolekula* írásmódú szavak közül az előbbi írásmódját javaslom. Az *immun* szó – bár kapcsolódhatnak hozzá különféle utótagok, pl. *immunrendszer* – önmagában nem létezik, és az *Orvosi helyesírási szótár* sem jegyzi az önállóan nem előforduló előtagok jegyzékében (ott csupán az *immuno-*forma szerepel). Az *Orvosi helyesírási szótárban* az *immunglobulin* forma is szerepel, ellátva egy, az *immunglobulin* szóalakra mutató utalóval (→).

Maga a *globulin* utótag viszont előfordul önállóan is, illetve egyéb előtagokkal (pl. *fitoglobulin*). Az *Orvosi helyesírási szótár*, bár nyíltan nem mondja ki, de összetételnek tekinti az *immunglobulin* formát (s magam is ezzel értek egyet), mivel az *immunglobulin* szóval alkotott további összetételek csakis kötőjeles alakban, a szótagszámlálás szabályát alkalmazva, szerepelnek: *immunglobulin-osztály*, *immunglobulin-alosztály*.

A *nukleokapszidfehérje*, *proteoglikán-receptor*, *retinoblastomafehérje* (adatolt írásmóddal) *kapszid*, *glikán* és *blastoma* összetételi tagjai – bár a köznyelvi szókinsnek nem részei – a szaknyelvben önállóan is léteznek, használatosak, így ezek is összetételnek tekintendők, és az újabb utótagot – megfelelő szótagszám esetén – kötőjellel kell kapcsolni.

Az (adatolt írásmódú) *emlő-adenokarcinóma* esetén is hasonlóan kell eljárni, csak ott az *adenokarcinóma* nem utó-, hanem előtagot kap. Az eljárás azonban ugyanaz: az *adeno-* előtagot jegyzi az *Orvosi helyesírási szótár* előtaglistája, és a *karcinóma* is létezik önállóan, valamint egyéb előtagokkal is, ezért tekinthető összetételnek. Az adatolt írásmód tehát egyben normatív is.

Az említett példák adatolt és javasolt írásmódját mutatja a 4. táblázat.

Adatolt írásmód	Normatív írásmód
<i>antibiotikum-kezelés</i>	<i>antibiotikumkezelés</i>
<i>citoplazmafehérje</i>	<i>citoplazmafehérje</i>

Adatolt írásmód	Normatív írásmód
<i>emlő-adenokarcinóma</i>	ua.
<i>endoplasma-reticulum</i>	<i>endoplasma-reticulum ~ endoplazma-retikulum</i>
<i>endotoxinrezisztencia</i>	<i>endotoxin-rezisztencia</i>
<i>hemodialíziskezelés</i>	<i>hemodialízis-kezelés</i>
<i>hyperforin-tartalmú</i>	<i>hyperforintartalmú</i>
<i>hypothalamusingerlés</i>	<i>hypothalamus-ingerlés</i>
<i>immunglobulin-transzláció</i>	<i>immunglobulin-transzláció</i>
<i>immunglobulinmolekula</i>	<i>immunglobulin-molekula</i>
<i>mycobacterium-antigén</i>	<i>mycobacterium-antigén</i>
<i>nukleokapszidfehérje</i>	<i>nukleokapszid-fehérje</i>
<i>poliszacharid-készítmény</i>	<i>poliszacharid-készítmény</i>
<i>proteoglikánreceptor</i>	<i>proteoglikán-receptor</i>
<i>retinoblastomafehérje</i>	<i>retinoblastoma-fehérje</i>

4. táblázat. Idegen eredetű, önállóan nem használt előtagot tartalmazó összetételek

Összegzés

Az orvosi szaknyelvben gyakran fordulnak elő többszörös – legalább három szóból álló – összetételek. Az írásgyakorlatot megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szótag-számlálás szabályát általában ismerik és alkalmazzák. Az AkH.¹² megjelenése előtt problémát jelentett az idegen eredetű önállótlan előtagok (ritkábban utótagok) kérdése, mivel a szótagszámlálás szabályának alkalmazása azon múlik, hogy mely önállótlan elő- és utótagok tekintendők összetételi tagnak. A korábbi akadémiai szabályozás csak néhány önállótlan előtag összetételnek tekintését javasolta (*centi-, deci-, deka-, extra-, hekto-, kilo-, ultra-*). Jelen tanulmány eredeti változatában először javasoltam az *Orvosi helyesírási szótár* alapján összegyűjtött kb. 800 önállótlan orvosi nyelvi előtag és kb. 100 önállótlan utótag összetételi tagnak tekintését azokban az esetekben, amikor az önállótlan előtag többféle utótaggal alkothat összetételt, illetve a másik összetételi tag él önálló szóként. Ezt a javaslatot csak a legalább két szótagból álló (kivéve az *oo-* előtagot) összetételi előtagokra vonatkoztatom, hasonlóan az egy és két szótagos igekötőkre vonatkozó szabályokhoz. Tekintettel arra, hogy az önállótlan utótagokhoz kapcsolódó

előtagok a tapasztalatok alapján nem szoktak önállóan előfordulni, az ilyen szavak nem tekintendők összetételnek. E javaslatok összhangban vannak az AkH.¹² ajánlásával, és a 2019-ben megjelent új orvosi helyesírási útmutatóba is bekerültek.

[Ludányi Zsófia 2013. Többszörös (?) összetételek a magyar orvosi helyesírásban.
Magyar Orvosi Nyelv 1: 30–35. A tanulmány átdolgozott, bővített változata.]

Rövidítések a magyar orvosi nyelvben.

Szemészeti kórlapok rövidítéseiről és helyesírásukról⁵

1. Bevezetés

A rövidítések célja az egyszerűsége, a nyelvi takarékosagra való törekvés. Ez az igény mind a köznyelvben, mind a legkülönbébb szaknyelvekben megfigyelhető. Kimutatható, hogy az utóbbi esetben – a tudományos-szakmai szövegekben – nagyobb számban alkalmaznak rövidítéseket, mint az általános írásgyakorlatban (Laczkó–Mártonfi 2004: 359). Jelen tanulmányhoz kapcsolódó kutatás célja, hogy a szaknyelvek egyikében, a magyar orvosi nyelvben megfigyelhető rövidítési tendenciákat vesse tüzetesebb vizsgálat alá. Tanulmányomban ennek a – jelenleg még kezdeti stádiumban lévő – kutatásnak első részeredményeit ismertetem, hangsúlyozván azt, hogy az eddigi vizsgálatok inkább afféle előzetes felmérésnek, problémafelvetésnek tekintendők, semmint egy kész kutatás végső eredményeinek.

2. Elméleti és történeti háttér

A szaknyelvi rövidítések vizsgálatának ismertetése előtt célszerű röviden összefoglalni az elméleti háttérrel, meghatározni a rövidítések mibenlétét, elhatárolni hasonló, de mégis más jellegű nyelvi jelenségektől.

A rövidítések – Deme (1950) szerint – a gyakran előforduló közszók vagy közszói szócsoportok olyan csonkított formái, amelyek megcsonkítása hely- és fáradságmegtakarítást jelent akár kézírásban, akár nyomtatásban. A gyakran használt szavak teljes kiírása felesleges, mivel „[...] egy vagy két jellemző betűből az egész jelentés felelevenedik az olvasó tudatában” (Fábián 1950: 273).

A rövidítéseket csak írásban használjuk, hely- és időtakarékosági okokból. Noha (mint minden szabály alól) ez alól is létezik kivétel – gondoljunk csak a *max.* ’maximum’ rövidítésre, melynek esetében a rövidített alak beszivárgott a beszélt nyelvbe – kijelenthetjük, hogy a rövidítések az írásbeli nyelvhasználatra jellemzőek (Laczkó–Mártonfi 2004: 359). Ha az írott szöveg felolvasásra kerül, a rövidítés helyett a teljes alakot használjuk (Laczkó–Mártonfi 2004: 360).

⁵ A tanulmány 2013-ban született, az AkH.¹² és az új orvosi helyesírási szabályzat (Bócsa 2019) megjelenése előtt, ezért az eredeti változatot kiegészítettem az új köznyelvi és szaknyelvi helyesírási szabályzatokra vonatkozó tudnivalókkal.

A) A rövidítések grammatikáinkban

A rövidítések kérdésével grammatikáink csupán érintőlegesen foglalkoznak. Bár a rövidítések esetében nem beszélünk szóalkotási módról, de célszerű szót ejteni egy rokon jelenségről, a rövidülésen alapuló szóalkotásformákról. A MMNyR. a ritkább szóalkotásmódokkal foglalkozó fejezetben említi – a szóösszevonás és a betűszóalkotás mellett – az írásbeli rövidítésekből megelevenedett szavakat (*sebváltó, becsszó*), hozzátéve, hogy azok stilisztikai értéke kedélyes vagy alsóbb beszélt nyelvi (Tompá 1961: 469–470). A MMNy. – hasonlóan – az írásbeli rövidítések kimondásából eredeztethető szavakról beszél: *s. k.* > *eská* ('saját kezével'), *kb.* > *kábé* ('körülbelül'), továbbá említést tesz – későbbi terminussal élve – az ún. szórövidülésekről is (*labor; trafó*), ezeket még az írásbeli rövidítések kimondásából eredő szavakhoz sorolva (Velcsovné 1968: 168).

A *Magyar grammatika* is a ritkább szóalkotásmódokkal foglalkozó fejezetben érinti a rövidítéseket: elkülöníti őket egy hasonló nyelvi képződménytől: a szórövidülésektől. Ez utóbbira példák: *labor* < *laboratórium*, *tulaj* < *tulajdonos*, *prof* < *professzor*. Mindkét nyelvi jelenségről elmondható, hogy céljuk az egyszerűsége, nyelvi gazdaságosságra való törekvés. Szerkezetük is hasonló: a szónak egy részét egyszerűen elhagyjuk. Jelentős különbség azonban, hogy míg a szórövidülés új lexémát hoz létre, tehát egy fajta szóalkotási mód, a rövidítésekről mindez nem mondható el, ez utóbbi tehát nem tekinthető szóalkotási módnak (Lengyel 2000b).

B) Helyesírás-történet

A rövidítések helyesírási szabályozásának rövid történetét Tompa (1955) foglalja össze. Noha a magyar helyesírás szabályozása a Magyar Tudós Társaság megszerveződése után megkezdődött (1832), a mind fontosabbá váló rövidítések rendezésére egészen a 19. század végéig nem került sor. Az 1843-es akadémiai szabályzatban a pont nélküli *pl* és *stb* rövidítés járja, Szvorényi József akadémiai stílusanában a *pl.*, illetve *stb.* Egyes magánkiadású helyesírásiszabály-magyarázatok is előbb térnek ki a pont-használatra, mint az akadémiai szabályzatok.

Az AkH. 1899-ben még mindig nem esik szó a rövidítésekről, de az AkHJ. 1900.-ban a tulajdonképpeni szabályzat tíz paragrafusa után egy rövidítésjegyzéket találunk a szótári rész előtt. Ez azonban nem tartalmaz szöveges szabályozást, követendő elveket, másrészt a normaként közölt sok rövidítés közül jó néhány ellentmond az írásgyakorlatnak, sőt még a nemzetközi szokásnak is; továbbá a rövidítésjegyzék következetlensége is szembeűnő.

A rövidítések helyesírását először Simonyi Zsigmond kísérelte meg rendszerezni az *Iskolai helyesírásban* (1902). Ennek 36. §-ában ismerteti a kialakult rövidítő eljárásokat. Eszerint a rövidítés vagy az első kezdőbetűből áll (*p.* 'például'), vagy az első szótagból és a másodiknak kezdőbetűjéből (*febr.* 'februárius', nem pedig *feb.*), néha

azonban lehet az első és utolsó betű (*db.*). Összetett szavaknál lehet a két tag kezdőbetűje (*vm.* 'vármegye'), vagy pedig a szó egyéb jellemzői betűi (*fhg.* 'főherceg').

A ponthasználatról az alábbiakat mondhatjuk: általában az AkHJ. 1900. és az IskHJ. 1902. is pontot tesz a rövidítés után. Példák: *Mlgd.* 'Méltóságod', *fszla.* 'folyószámla'. A pénzneveket az Akadémia 1900-ben következetesen ponttal írta: *frt.* 'forint', *K.* 'korona'. A mértékegységek neveinél a ponthasználat következetlen: *cg* 'centigramm', de *l.* 'liter', *ó.* 'óra', *p.* 'perc' – látható, hogy Simonyi jobban ragaszkodik a nemzetközi szokásokhoz, mivel csak az utóbbi három esetben (a magyar rövidítésekénél) teszi ki a pontot.

Az összetett szavak, többszavas kifejezések rövidítési szokásaiban még ennyire sem mutatkozik következetesség. Az AkHJ. 1900. többnyire két pontot használ az összetételek rövidítésében: *d. e.* 'délelőtt', *k. a.* 'kisasszony'. Szókapcsolatok rövidítéseiben mind a kétpontos (*v. ö.*), mind az egyponthoz (*vö.*) megoldás előfordul. Az IskHJ. 1902. ezen a téren hasonló szabályokat követett.

Az AkH. az 1910-es évek közepétől a rövidítési tendenciák négy típusát különbözteti el: 1. a puszta kezdőbetűvel való rövidítést (*k.* 'kötet'), 2. az első szótag és a második kezdő mássalhangzója (*felv.* 'felvonás'), 3. az első és a második, vagy az első és az utolsó mássalhangzó kapcsolódik össze (*gr.* 'gróf', *db.* 'darab'), 4. az összetett szavakban a két kezdőbetű (*kb.* 'körülbelül'), esetleg az utolsó mássalhangzóval együtt (*fhg.* 'főherceg').

A négyféle tendencia megmaradt az AkH.-okban 1950-ig (l. még Deme 1950: 430), az 1954-es azonban ismét elhagyta az elvi áttekintést. A ponthasználatról az AkH.¹⁰ 417. pontja a következőket mondja: „A különírt szavakból álló szókapcsolatok rövidítése általában annyi tagú, ahány különírt szóból a rövidített szókapcsolat áll”: *s. k.* 'saját kezével', *K. m. f.* ('kelt mint fent'); de: *du.* 'délután', *ti.* 'tudniillik').

C) A rövidítések a jelenlegi helyesírás szabályzatban és helyesírási kézikönyveinkben

Jelenlegi akadémiai helyesírási szabályzatunk (AkH.¹²) a 277–284. pontokban foglalkozik a rövidítésekkel. A korábbi szabályzatokhoz képest kevésbé részletezi a létező rövidítési tendenciákat.

Az *Osiris Helyesírás* bővebben foglalkozik a témával. A grammatika alapján elkülöníti a rövidítéseket az új lexémát létrehozó ún. szórövidülésektől, illetve a mozaikszóktól. A rövidítések és mozaikszók közti különbség az, hogy a rövidített forma leginkább csak írásban él, a beszédben teljes alakjukban mondjuk ki őket, míg a mozaikszókat írásformájuk alapján ejtjük ki. A mozaikszó (betűszó) nem alkalmas arra, hogy hangtestével az eredeti elnevezésre utaljon (Deme 1950: 431). A két kategória közti határ azonban nem olyan éles. Előfordul, hogy egy eredetileg rövidítésnek számító szó – a megváltozott (betűző) kiejtésnek köszönhetően – kategóriát vált, s átkerül a mozaikszók csoportjába.

(Ilyen például a *bt.*, *kft.*, amelyek kiejtése [bété], [káéfté]. Ezek a szavak nyelvtani kategóriát váltottak, így lettek rövidítésekből betűszók [Cs. Nagy 2008: 121]).

A rövidítéseknek két csoportja különíthető el egymástól. A pont(ok)kal jelölt rövidítéseket valódi rövidítéseknek, a pont nélkülieket jelszerű rövidítéseknek nevezi a helyesírási szakirodalom. Az AkH.¹² a jelszerű rövidítések helyett a *rövidítésszerű jelek* elnevezést használja, illetve egyszerűen csak *jelek*ként utal rájuk. Ez utóbbi csoport vizsgálati szempontból kevésbé érdekes, mivel helyesírásukat a nemzetközi szokások, szabványok határozzák meg, írásmódjuk tehát egységesnek tekinthető. Ide tartoznak a pénzfajták rövidítései, az égtájak rövidített alakjai, a gépkocsik országjelzései, a mértékegységek rövidítései, valamint a fizikai mennyiségek jelei és a vegyjelek (AkH.¹² 279–281., Laczkó–Mártonfi 2004: 377–390). Míg a másik csoportot alkotó elemek, a valódi rövidítések helyesírásának nincsenek kialakult szabályai.

D) A magyar orvosi nyelvi rövidítésekről

Szinte már közhelyszámba megy, hogy a magyar orvosi nyelvre különösen jellemző – egyes vélemények szerint már-már szükségtelenül – a rövidítések használata. Mint Bősze (2010: 4) írja: „[...] bizonyossá vált, hogy a magyar orvosi nyelv, ámbár az orvostudomány művelésére még alkalmas, mégis hiányos [...]: tele van idegen [...] szavakkal, csorbult a magyar mondat szerkesztés [...], a rövidítések, betűszók szükségtelen használata pedig mindennapos. Mindez együtt bizony néha-néha már a megértést, a félreérthetetlen tájékoztatást is zavarja”. Ugyancsak a rövidítések „szabálytalanságát” kárhoztatja Csernátóny (2011: 6) az orvosi nyelv ápolásáról, műveléséről szóló tanulmányában.

Annak ellenére, hogy a rövidítések túlzott használata régóta problémát jelent az orvosi irodalomban, még nem történt meg az orvosi nyelvi rövidítések részletesebb vizsgálata. Az Akadémia Helyesírási Bizottságának kiadványa, az *Orvosi helyesírási szótár* – azonkívül, hogy feltünteti egyes (főként latin) orvosi kifejezések megszokott rövidített alakját – nem szentel különösebb figyelmet a rövidítéseknek (Fábián–Magasi 1992). Említést érdemel Bősze és Laczkó (2009: 368–70) orvosi nyelvről szóló műve, amely egy egész fejezetet szentel az orvosi nyelvi rövidítéseknek. Rövid elméleti bevezető után (melyben elkülöníti a rövidítések fentebb említett két fő csoportját) tárgyalja mind a valódi, mind a jelszerű rövidítések írásmódját (ponttal vagy pont nélkül), és kitér a toldalékolásuk szabályaira is. Tekintve, hogy a rövidítések szóösszetételek tagjaiként is előfordulhatnak, az ezzel kapcsolatos helyesírási szabályokat is megemlíti a szerzők, bőséges szaknyelvi példaanyaggal illusztrálva azokat. Mivel nincs kötelező előírás arra nézve, hogy a teljes szóalak helyett milyen formájú rövidítés használatos (azaz nem mondhatjuk, hogy például egy szót csakis kizárólag a kezdőbetűjével, esetleg betűcsoportjával rövidíthetünk) (Laczkó–Mártonfi 2004: 360), a szerzők is csak röviden említik az orvosi írásgyakorlatban megfigyelhető rövidítési tendenciákat, illetve hoz néhány kivételes példát is. Bősze

és Laczkó írása mindenképpen hiánypótló, bár vizsgálata csupán a tudományos közleményekre terjed ki, nem foglalkozik például a mindennapi (nem tudományos igényű) orvosi nyelvhasználattal, az ezen területen előforduló rövidítésekkel.

A 2019-ben megjelent orvosi helyesírási útmutató néhány oldalban foglalja össze a rövidítésekkel kapcsolatos legfőbb tudnivalókat (Bősze 2019: 135–139).

Mindenképpen üdvözlendő kezdeményezés, hogy a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karán 2002-ben indult „Magyar orvosi nyelv” c. kurzus anyagának részét képezi az orvosi nyelvi rövidítések helyesírása. Így például a 2005/2006-os tanévben Grétsy Zsombor meghívott előadóként tartott előadást az orvostanhallgatóknak „A rövidítések, betű- és mozaikszók írásának szabályai és alkalmazásuk az orvosi irodalomban, a kötőjelek használata” címmel (Bősze 2005: 2).

A magyar orvosi nyelvi rövidítésekkel, mozaikszókkal – az említettől eltekintve – csupán elvétve foglalkozik egy-egy szakcikk. Így például Nagy (2011: 31) az *Orvosi Hetilap* magyarított címeinek vizsgálatával foglalkozó cikkében említést tesz a vizsgált címekben előforduló mozaikszókról is. A hozott példák javarészt kóriszmézési eljárásokkal kapcsolatos rövidítéseket takarnak (*LMWH* 'low molecular weight heparin', *LADA* 'latent autoimmune diabetes in adults' stb.).

A magyar orvosi nyelvben tömegesen előforduló és egyre jobban terjedő angol nyelvű rövidítésekkel többen is foglalkoztak (Grétsy 2003: 18, Németh 2007: 13). Főként a helyes kiejtés a kérdéses: *MRI* [emerí] vagy [emöráj]? A szerzők a magyaros kiejtés mellett teszik le a voksukat.

Mészáros (2009: 74–5) az egészségbiztosítás pénzbeli ellátásait kifejező szakszókincssel foglalkozó tanulmányában említést tesz néhány újabb rövidítésről, mozaikszóról (utóbbira példa: *tygás* 'terhességi-gyermekágyi segély'), s megállapítja, hogy ez esetben nem „felülről jövő, a törvényi szabályozásban szereplő szóalkotás”-ról van szó, hanem az új kifejezés a mindennapi nyelvhasználatban terjedt el, „köznyelvi szintű próbálkozás”.

Egy – bonyolultabb – rövidítést tartalmazó összetétel írásmódjával foglalkozik Bősze és Laczkó (2006: 73): *St IB2 + méhnyakrák*. Többféle írásmód javaslata után megállapítják, hogy szakmai állásfoglalásra és az írásmód egységesítésére lenne szükség.

Kuna és Ludányi (2018) az orvosi terminológiát érintő fő feladatok közé sorolja a terminológiai egyértelműsítés, szabványosítást és az egyes rövidítések nyilvános, online adatbázisba foglalását, azoknak az egyetemi oktatásba való gyakorlati bevonását, hangsúlyozva, hogy a rövidítések az orvosi szaknyelv minden felhasználói szintjén (tudományos-elméleti szaknyelv, gyakorlati szakmai nyelvhasználat, a laikusoknak szóló közvetítőnyelv) jelen vannak, és sok esetben megértésbeli nehézséget okoznak.

Összességében megállapíthatjuk, hogy bár szórványosan történtek kezdeményezések az orvosi nyelvi rövidítések vizsgálatára, szabályozására, a terület tüzetesebb vizsgálata, a problémás kérdések megválaszolása még várat magára.

3. A jelen tanulmányhoz kapcsolódó vizsgálat tárgya, anyaga

Az előzőekben láthattuk, hogy a magyar orvosi nyelvre igen jellemző rövidítések vizsgálata időszerű. Noha Bősze és Laczkó (2009), valamint az új orvosi helyesírási útmutató (Bősze 2019) részletesebben foglalkozik a rövidítésekkel, a példaanyagot bevallottan a tudományos-szakmai igényű, publikált szövegekből veszi. A mindennapi orvosi írásgyakorlatban előforduló rövidítések helyesírásával azonban nem foglalkozott ezidáig a szakirodalom. Jelen kutatás távolabbi – végső – célja ennek a hiánynak a pótlása. Mivel azonban a kutatás egyelőre kezdeti stádiumban van, egyelőre maga a kutatási cél sem fogalmazható meg egyértelműen: annyi világos, hogy a rövidítéshasználát jelenleg feltérképezetlen terület, azonban az, hogy pontosan mely kérdésekkel érdemes foglalkozni, a további vizsgálatok során fog csak kiderülni.

A rövidítések keletkezése igazán olyan szövegekben vizsgálható, amelyek nem kifejezetten publikus céllal, hanem „belső” használatra készültek, hiszen a szövegalkotók itt megengedik maguknak azt, hogy takarékosági okokból rövidítsenek, számítva a szöveg szűk körből kikerülő további olvasóinak előzetes tudására (a „szűk kör” jelenthet akár csupán 3-4 személyt is!). Erre a célra kiválóan alkalmasnak találtam az orvosi kórlapokat, amelyek bővelkednek a változatosabbnál változatosabb rövidítésekben.

Anyagul egy budapesti szemészeti klinika ambuláns kezelőlapjait választottam, amely elektronikus formában állt rendelkezésemre.⁶ Fontos azt tisztázni, hogy annak a ténynek, miszerint a vizsgálati anyag az orvosi nyelven belül éppen a szemészetre esett, nincs különösebb jelentősége; pusztán technikai okai vannak: az elektronikus formátumú anyagok közül a szemészeti témájúak előfeldolgozása kezdődött meg legelőször. Az eredetileg kevésbé strukturált, nehezen olvasható, felesleges szövegrészeket tartalmazó dokumentumhalmaz előfeldolgozását a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai Karának munkatársai végezték. Az eredeti dokumentumokra különösen jellemző, folyó szöveget tartalmazó szakaszokba ékelődő nem folyó szöveg típusú részeket (laboreredmények, számértékek, elválasztó karaktersorozatok, speciális jelek) eltávolították (Siklósi–Orosz–Novák 2011: 146). A nyelvtechnológiai eszközök segítségével viszonylag könnyen javítható hibák (elgépelések, betűcserék) korrekciója is megtörtént az előfeldolgozás során (uo. 147). Mindemellett lényeges könnyebbséget jelentett az a tény is, hogy az eredetileg nem (vagy alig) strukturált dokumentumhalmazt részekre osztották aszerint, hogy milyen szövegtípusról van szó (anamnézis, státusz, epikrízis, javaslat).

Az ilyen módon előfeldolgozott szemészeti kórlapok szövegei képezték vizsgálatom anyagát. Tekintve, hogy az értékes adatok (rövidítések) kinyerése a nagyméretű (>1000 db, 1–13 kilobájtnyi szövegfájlt tartalmazó) korpuszból igencsak időigényes, ezt meggyorsítandó számítógépes (humán nyelvtechnológiai) eszközöket alkalmaztam. Abból indultam ki, hogy a rövidítések rendelkeznek bizonyos jegyekkel,

⁶ Köszönettel tartozom Prószék Gábornak, hogy az anyagot a rendelkezésemre bocsátotta.

amelyek alapján könnyen kiszűrhetők a szövegből. Az egyik megkülönböztető jegy az, hogy a rövidítések általában – rövidek. A rövidség fogalmát – némileg önkényesen – maximum 6 karakterben határoztam meg (ami ennél hosszabb, az nagy valószínűséggel nem rövidítés). A másik fontos szembetűnő formai jegy az, hogy a rövidítések pontra végződnek (de nem mindig, például a jelszerű rövidítések nem). Az alapelv az volt, hogy lehetséges rövidítés lehet az a szó, amelyre a fenti két állítás közül legalább az egyik teljesül. (Természetesen a helyzet korántsem ilyen egyszerű, hiszen ezek a jegyek illeszkednek például a mondatok utolsó szavaira is – ha azok kellőképpen rövidek –, ezért egyéb – itt nem részletezett – módszerekkel ki kellett szűrni a téves találatokat.) A kapott lehetséges rövidítések listáját tovább kellett szűkíteni, ez részben nyelvtechnológiai módszerekkel, erőforrásokkal történt (pl. a Hunspell⁷ nyílt forráskódú helyesírás-ellenőrző program segítségével), illetve – tekintve, hogy gépi módszerekkel soha nem érhetünk el tökéletes eredményt – utólagosan, a potenciális rövidítéseket egyenként átvizsgáltam, és a korpuszba nem illő elemeket – például azokat a szavakat, amelyek biztosan nem rövidítések, hanem betűszók – eltávolítottam.

Az említett módszerek (bővebben lásd Ludányi 2012) segítségével előállt egy ~600 elemből álló rövidítéslista, amely a további vizsgálatok kiindulásául szolgált.

4. Előzetes eredmények

A vizsgálat anyagát képező rövidítéseket a meglévő szempontok alapján kategorizáltam. (Itt jegyezném meg, hogy a példák az eredeti írásmódjukkal szerepelnek, ezért előfordulhatnak a helyesírási tendenciáktól eltérő szabálytalan⁸ alakok.)

A kategorizálás elengedhetetlen kellékei voltak a rövidítésszótárak, -jegyzékek. Ezek közül az egyik általános célú, nem szaknyelvi szótár: Gyurgyák (2005) *Rövidítésszótára* (RövSz.), amely több mint 25 000 rövidítést, betűszót tartalmaz. Választásom azért esett rá, mert az általánosan használt rövidítések mellett egyes szaktudományok, így az orvostudomány anyagából is merít. Természetesen nem várható el a teljesség igénye ezen egy általános célú rövidítésszótártól, ezt az eredmények is tükrözték, mivel a vizsgált rövidítéseknek csupán töredéke szerepelt a szótárban.

⁷ Elérhető: http://hunspell.sourceforge.net/index_hu.html (letöltve: 2013. 01. 01.)

⁸ A rövidítések esetében klasszikus értelemben nem beszélhetünk szabályos és szabálytalan alakokról, mivel a rövidítések megalkotására nem léteznek előíró szabályok, csupán tendenciák figyelhetők meg (Laczkó-Mártonfi 2004: 360). Mégis előfordulnak az írásgyakorlatban olyan alakok, amelyek helyesírási-típoográfiai szempontból nem elfogadhatók. Például – mint később látni fogjuk – ha egy különírt szószerkezetet helyettesítő, a szavak kezdőbetűjéből és egy-egy pontból álló rövidítésből elhagyjuk a szóközt, és az első pont után közvetlenül következik a második betű: *o.s. 'oculus sinister, bal szem'). Ilyen értelemben léteznek helyesírási szempontból nem elfogadható alakok. A továbbiakban a „szabálytalan alak” megnevezéssel illetem az ilyen eseteket.

A másik két felhasznált gyűjtemény az *Orvosi helyesírási szótár* (Fábián–Magasi 1992), illetve egy, a világhálón fellelhető magyar nyelvű orvosi rövidítésjegyzék.⁹ Ez utóbbról megemlítendő, hogy egy bárki által szabadon szerkeszthető, bővíthető, javítható gyűjtemény, nem hivatalos oldal. Éppen ezért az ott fellelhető rövidítések helyesírása nem minden esetben tekinthető mérvadónak. Amiért választásom mégis erre az oldalra esett, az indokolja, hogy viszonylag nagy mennyiségű orvosi rövidítés és feloldásuk található meg rajta, ami – nem orvosi szakmabeliként – nagy segítséget nyújtott.

A rövidítéseket – az említett gyűjtemények, illetve a korpuszbeli gyakoriságot megvizsgálva – az alábbi csoportokba soroltam be:

1. Ismert, a köznyelvben is használatos rövidítések. Ebbe a csoportba azok a kifejezések tartoznak, amelyek nem kifejezetten orvosnyelv-specifikusak, hanem a mindennapi életben is közismertek, gyakran használatosak. Természetesen egy orvosi szövegben is találunk ilyeneket. Példák: *ill.* 'illetve', *kb.* 'körülbelül', *kp.* (itt) 'központ', *okt.* 'október' (és egyéb hónapnevek), *vmi* 'valami'.
2. (Gyaníthatóan) alkalmoszerűen használt egyedi rövidítések. Megvizsgálva az egyes rövidítések előfordulási gyakoriságát, megállapíthatjuk, hogy némelyiket csak egy-két alkalommal használják. Ez alapján feltehető, hogy ezeket a rövidítéseket az alkalom szülte, és nem nevezhetők megszokottnak. Az előfordulási gyakoriságon kívül az is segített a kategorizálásban, hogy (orvosi) rövidítésszótárakban, -jegyzékekben is ellenőriztem, szerepel-e bennük az adott szó. Ha igen, értelemszerűen nem alkalmilag használt rövidítés, tehát nem ebbe a csoportba tartozik. Példák: *fert* 'fertőzés', *lú.fert* 'légúti fertőzés', *pgorg.*, *szpt.*, *vuln.* 'vulnus, seb'.
3. A szakterületre általánosan jellemző, gyakorta használt rövidítések. Előfordulási gyakoriságuk magas (némileg önkényesen, de ha háromnál többször előfordult, már ebbe a kategóriába soroltam). A sejtést, hogy megszokott rövidítésről van szó, csak erősítette, ha az adott elem megtalálható volt valamilyen (főként orvosi) szótárban, rövidítésjegyzékben. Példák: *ac.* 'akut', *exc.* ~ *excav.* 'excavatio, kimélyülés, kivályulás'; *l. utr.* 'lateralis uterque, mindkét oldal', *o. s.* 'oculus sinister, bal szem', *mou* 'méterről olvas ujjat', *szeou* 'szem előtt olvas ujjat', *ünj* 'üveg nem javít', *conj.* 'conjunctiva, kötőhártya', *Hgmm* 'higanymilliméter'.
4. Nem valódi rövidítések, hanem szórövidülések. Ritkán fordulnak elő, és – mint már korábban említettem – nem is tartoznak ide igazán, tekintve, hogy új szóalakot hoznak létre. Példa: *bifó* 'bifokális'.

Ezen csoportok közül az elsővel és a negyedikkel a továbbiakban nem foglalkozom. Vizsgálatom anyagát az alkalmoszerűen használt, illetve az orvosi írásgyakorlatban

⁹ <http://pirula.net/rszotar/rova.htm> (letöltve: 2019. 06. 10.)

általánosan elterjedt rövidítések képezik. A meglévő anyagok tovább csoportosíthatjuk az alapján, hogy valódi vagy jelszerű rövidítésekről (jelekről) van-e szó.

1. Jelszerű rövidítések (rövidítésszerű jelek). Mint már az elhangzott, az ide tartozó elemek írásmódját nem a magyar helyesírási gyakorlat alakította ki, hanem szabványok, nemzetközi szokások. Éppen ezért vizsgálatom szempontjából érdektelenebbek, mindamellett ritkábban is fordulnak elő a korpuszban. Főleg mértékegységek tartoznak ide, pl.: *Hgmm* 'higanymilliméter', *Dcyl* 'cilinderes dioptria', *Dsph* 'szferikus dioptria'.
2. Valódi rövidítések. Ezek közös formai jellemzője a ponttal való lezárás. Példák: *v.* 'visus, látásélesség', *o. s.* 'oculus sinister, bal szem', *kml.* 'kézmozgás-látás'. Léteznek azonban olyan kivételes alakok, amelyeket mégis pont nélkül írunk (és nem jelszerű, hanem valódi rövidítések). Tekintve, hogy a rövidítések írásmódjára nincsenek kialakult előíró szabályaink, a helyesírási javaslat (Laczkó–Mártonfi 2004: 368, Laczkó–Bösze 2009: 370) megengedi a pont nélküli írásmódot is, amennyiben a pontnélküliség nem gátolja a felismerhetőséget. Ilyen kivételes alakokra példák: *mou* 'méterről olvas ujjat', *szeou* 'szem előtt olvas ujjat', *ünj* 'üveg nem javít', *nfh* 'normál érték felső határa' (utóbbi kettő elvértve ponttal a végén is előfordul).

Mivel a jelszerű rövidítések helyesírása szabályozottnak tekinthető, a továbbiakban ezekkel nem foglalkozom, és vizsgálati anyagom kizárólag a valódi rövidítésekre korlátozódik.

A) Homonímia, szinonímia

Nem ritka jelenség, hogy ugyanaz a rövidítés többféleképpen feloldható. Például a *med.* feloldása lehet: *medicina* 'gyógyszer', *medium* 'közepes', *medialis* 'középső', *medicinalis* 'orvosi' stb. (RövSz.). Ugyanígy a *kp.* rövidítés jelenthet 'kézpénz'-t is, de akár 'központ'-ot is. (Utóbbi példa a saját korpuszból származik.) Ha a rövidítések feloldásai, a denotátumok eltérnek egymástól (azaz az azonos alakú rövidítések más-más jelentéssel bírnak), akkor ezek az alakok írásbeli homonimái egymásnak (Cs. Nagy 2008: 120). A homonímia általában nem akadályozza az érthetőséget, mivel a szövegkörnyezet segítségével könnyen kitalálható, hogy melyik jelentésről van szó.

Az azonosalakúság mellett előforduló – s az előbbinél sokkalta lényegesebb – kérdés a szinonímia esete. Ugyanaz a rövidítés többféle alakban előfordulhat. Szemléletes példa a vizsgált korpuszból: az *oculus dexter* 'bal szem' kifejezés az alábbi alakokban fordul elő: *o. d.*, *o. dex.* (köztes ponttal és szóközzel), *od.*, *odex.* (csak a végén szerepel pont), *o.d.*, *o.dex.* (köztes ponttal, de szóköz nélkül), *ODEX* (szóköz, pont nélkül,

csupa nagybetűvel). Jelen esetben nem térek ki arra, hogy a felsorolt rövidítések elfogadhatóak-e vagy sem (bővebben ezzel a B) pontban foglalkozom), csupán érzékeltetni szeretném az alaki sokféleséget. További szinonim rövidítések a szemészeti kórlapokról: *ünj* ~ *ünj*. 'üveg nem javít', *scler* ~ *scler*. 'scleroticus, megkeményedett', *susp* ~ *susp*. 'feltételezett, gyanított' (a latin *suspectus*, *suspiciosus* vagy az angol *suspected* melléknévből), *sü.* ~ *s.ü.* 'saját üveg', *mko* ~ *mko*. 'mindkét oldal(i)', *tbl* ~ *tbl.* ~ *tabl.* 'tabletta', *rl* ~ *RL* 'réslámpa', *T* ~ *T.* 'tensio, szemnyomás', *St* ~ *St.* 'státusz', *Dg* ~ *Dg.* ~ *DG* ~ *DG.* 'diagnózis' (az utóbbi három esetben a nagy kezdőbetű oka a mondatkezdő pozíció). Előfordul, hogy a tévesen magyarosan írt kifejezés (mondatkezdő *c* helyett *k*) a rövidítésben is hibásan jelenik meg: **kat. incip.* < **katarakta incipiens* 'kezdődő szürke hályog'. Ez a rövidítés – mivel az *Orvosi helyesírási szótár* nem engedi meg a *cataracta* magyaros írásmódját – egyértelműen nem normatív, de az írásmód szabályos/szabálytalan mivoltától eltekintve ugyanúgy szinonimája a *cat. incip.* rövidítésnek.

A szinonim rövidítésekkel kapcsolatban az alábbi alapelv fogalmazható meg: önmagában az a jelenség, hogy egy fogalmat többféleképpen rövidítünk, nem kifogásolható. Ez annak az – általam már többször említett – ténynek az egyenes következménye, hogy nincsenek konkrét előírások arra nézvést, hogyan kell kinéznie egy „szabályos” rövidítésnek. Nem mondhatjuk, hogy egy szószerkezet rövidítése csak az azt alkotó szavak szóközzel elválasztott, pontra végződő kezdőbetűi lehetnek (pl. *o. d.*). Kezdőbetű helyett szerepelhet az egyik vagy mindkét tag kezdő betűcsoportja (*o. dex.*), ez ugyanúgy elfogadható rövidítés. A rövidítések használatakor egyetlen alapelvet kell szem előtt tartani: legyünk következetesek! Nem csupán esztétikailag zavaró, de esetlegesen az értelmezést is megnehezítheti, ha a jobb szemet – egyazon szövegen belül – hol *o. d.*-nek, hol *od.*-nek, hol *o. dex.*-nek stb. rövidítjük. Ez a következetlenség vizsgálat tárgyát képező ambuláns kezelőlapokra különösen jellemző.

B) Megfigyelhető rövidítési tendenciák a szemészeti szaknyelvben

A kutatás második részében azt vizsgáltam, hogy mennyire érvényesülnek a rövidítések helyesírásában megfigyelhető tendenciák a szemészeti kórlapok szövegében. A vizsgálat során az *Osiris Helyesírás*, illetve Bösze–Laczkó (2009) szempontrendszerét vettem alapul: először az egyszerű, majd az összetett szavak, végül a szókapcsolatok rövidítési módjait néztem meg.

Az egyszerű szavak rövidítése általában a szó kezdőbetűjével vagy betűcsoportjával történik (Laczkó–Mártonfi 2004: 360). Vizsgált orvosi rövidítéseink között is maradéktalanul érvényesül ez a tendencia. Példák a kezdőbetűvel történő rövidítésre: *k.* 'kontroll' vagy 'kenőcs', *cs.* 'csepp', *v.* 'visus, látásélesség'. Kezdő betűcsoporttal: *conj.* 'conjunctiva, kötőhártya', *tabl.* 'tabletta', *gyull.* 'gyulladás', *ac.* 'acutus, akut', *anamn.* 'anamnézis', *chr.* 'chronicus, krónikus'. Természetesen tulajdonnevek is rövidíthetők, ilyenkor a nagy kezdőbetű értelemszerűen megmarad. Pl.: *Neos.* 'Neosynephrin',

Ultracort. 'Ultracortenol' (gyógyszernevek). Ritkábban előfordul, hogy egy szó betűit a rövidítésben nem összefüggő módon használják fel (Laczkó–Mártonfi 2004: 363). Pl.: *dg.* 'diagnózis'. (Ezt a szót ritkábban ugyan, de az egyszerűbb kezdő betűcsoportos módon is rövidítik: *diag.*).

Az 1. táblázatban láthatjuk összefoglalva a felsorolt rövidítések adatolt írásmódját, illetve a kétféle szótár (*Rövidítésszótár*, *Orvosi helyesírási szótár* [OHSz.]) által javasolt formát (amennyiben létezik ilyen). Az utolsó oszlopban (Pirula.net) az online orvosi rövidítésszótárban szereplő alakot tüntetem fel, hangsúlyozom azonban, hogy sok esetben nem normatív írásmóddal.

Adatolt írásmód	Jelentés	OHSz.	RövSz.	Pirula.net
<i>ac.</i>	'akut'		<i>ac.</i>	<i>ac.</i>
<i>anamn.</i>	'anamnézis'			
<i>chr.</i>	'krónikus'			<i>chr.</i>
<i>conj.</i>	'conjunctiva'			
<i>cs.</i>	'csepp'			
<i>dg ~ dg. ~ DG ~ diag.</i>	'diagnózis'		<i>dg.</i>	<i>DIAG.</i>
<i>gyull.</i>	'gyulladás'			
<i>k.</i>	'kontroll' vagy 'kenőcs'			
<i>tabl., tbl.</i>	'tabletta'			<i>tab.</i>
<i>v.</i>	'visus'			

1. táblázat. Egyszerű szavak rövidítései

Az összetett szavak rövidítése legtöbbször úgy történik, hogy vesszük az elő- és utótag kezdőbetűjét, egybeírjuk őket (nincs szóköz), és az egészet ponttal zárjuk le. Példák a korpuszból: *fé.* 'fényezés', *iv.* 'intravénás', *kml.* 'kézmozgáslátás'. Szintén ilyen típusú rövidítés az *üt.* 'üvegtest', amely a korpuszban rendre üt (pont nélküli) alakban szerepel. Az üt igével való homonímia miatt célszerű lenne azonban itt is kitenni a pontot.

Összetett szavak rövidítésénél ritkábban előfordul az is, hogy az előtagot a kezdőbetűje képviseli, míg az utótagot teljes egészében meghagyjuk. Ilyenkor nincsen pont a rövidítés után, mivel az utótag teljes alak (Laczkó–Mártonfi 2004: 366). A vizsgált szövegben erre példa a gyakran előforduló *mkét* 'mindkét' rövidítés. A *kth.* 'kötőhártya' rövidítés esetén a két szótagból álló előtagot a szótagok kezdőbetűre rövidítjük,

s ehhez kapcsoljuk az utótag kezdőbetűjét. Megjegyzendő, hogy ez a rövidítés a szövegben legtöbbször pont nélkül fordul elő, holott a javasolt írásmód a pontra végződő alak (Laczkó–Mártonfi 2004: 366). A *fés.* 'fénysejtés' esetében az előtag kezdőbetűcsoportját és az utótag kezdőbetűjét kapcsoljuk össze szóköz nélkül, a végén ponttal. Egy másik jellemző rövidítési forma, ha az előtag rövid, meghagyhatjuk teljes alakját, és csak az utótagot rövidítjük kezdő betűcsoportjával: *subconj.* 'subconjunctivalis, kötőhártya alatti'.

A 2. táblázatban az említett rövidítések adatolt és javasolt írásmódjait láthatjuk.

Adatolt írásmód	Jelentés	OHSz.	RövSz.	Pirula.net
<i>iv</i>	'intravénás'	<i>iv.</i>	<i>iv.</i>	<i>i.v. ~ IV</i>
<i>fés.</i>	'fénysejtés'			
<i>kth.</i>	'kötőhártya'			
<i>mkét</i>	'mindkét'			
<i>subconj.</i>	'kötőhártya alatti'			
<i>üt</i>	'üvegtest'			

2. táblázat. Összetett szavak rövidítései

Nemcsak egyes szavakat, hanem gyakorta használt szókapcsolatokat is rövidíthetünk. A vizsgált orvosi szövegekben számos példát találunk erre. Ezeknek tipikus rövidítési módja az, hogy a rövidítés annyi ponttal és szóközzel elkülönített tagot tartalmaz, ahány különírt szóból áll a teljes szerkezet, a különírt szavak rövidítési módja pedig megfelel az egyszerű/összetett szavak rövidített alakjainak (Laczkó–Mártonfi 2004: 366). Ilyen típusú rövidítésre példák: *j. o.* 'jobb oldal', *o. d.* 'jobb szem', *sz. e.* 'szükség esetén', *l. s.* *lateris sinistri*, 'bal oldal', *st. p.* 'status praesens, jelenlegi állapot', *p. e.* 'panasz esetén', *s. ü.* 'saját üveg'. A szókapcsolatok rövidítéseinél gyakori jelenség, hogy a teljes alakban különírt elemek közé sem pontot, sem szóközt nem teszünk a rövidített formában (Laczkó–Mártonfi 2004: 366). A vizsgált kórlapok szövegében számos példát találunk erre. Az előbb említett *s. ü.* 'saját üveg' rövidítés például legtöbbször *sü.* formában fordul elő (szám szerint 25-ször), míg a különírt alak csupán egyszer. Hasonló példa az *it.* 'idegen test'. Latin nyelvű szókapcsolatoknál is előfordul, hogy ezt a fajta rövidítést alkalmazzák: a már emlegetett *od.*, *os.* 'jobb szem, bal szem' esetében, bár ez a forma ritkább, mint a különírt *o. d.*, *o. s.* alakváltozat.

Szintén ilyen ritkább rövidítési formára példák a következők: *mou* 'méterről olvas ujjat', *szeou* 'szem előtt olvas ujjat', *ünj* 'üveg nem javít'. A felsorolásban pont nélkül szerepelnek, de a korpuszban ingadozik az írásmód a pontra végződő, illetve a pont nélküli változat között (utóbbi javára). Ami ezekre a rövidítésekre kivétel nélkül igaz:

egyik sem fordul elő soha a különírt, szóközzel elválasztott *m. o. u.*, *sz. e. o. u.*, *ü. n. j.* formában. Joggal merül fel a gyanú, hogy biztosan valódi rövidítésekkel van-e dolgunk. A *mou* és a *szeou* például afféle mértékegységként jelenik meg a kórlapokon: pl. a *v.* (látásélesség) = 1 *mou* (vagyis a páciens 1 méterről olvas ujjat). A mértékegységek pedig legtöbbször nem valódi, hanem jelszerű rövidítések, amelyeknek a nemzetközi szokások, szabványok alakítják ki a helyesírásukat. Bár a *méterről olvas ujjat* egy magyar kifejezés, mégis a pont nélküli, egybeírt forma arra enged következtetni, hogy már inkább jelszerű rövidítéssel van dolgunk (vö. az égtájak neveivel, ahol szintén magyar kifejezéseket rövidítünk).

Erdemes lenne azt is megvizsgálni, hogyan ejtik a szakmabeliek az említett kifejezéseket. Jelen kutatás erre nem terjed ki, de a távolabbi célok között szerepel egy ilyen irányú vizsgálat is. Ha ugyanis bebizonyosodik az a gyanú, hogy terjedőben van betűző kiejtésük [ü-en-jé] vagy *nfh* [en-ef-há] ’normál érték felső határa’, akkor ezeket a kifejezéseket már nem a rövidítések, hanem a betűszók közé sorolnánk (vö. *kft.* [káefté], Laczkó–Mártonfi 2004: 368). A *mou*, *szeou* kifejezések esetén az a kérdéses, hogy élő beszédben minden esetben a teljes alakot használják-e (*méterről/szem előtt olvas ujjat*), vagy pedig esetleg a fel nem oldott formát. Ha az utóbbi, akkor hasonló jelenséget állapíthatunk meg, mint az AkH.¹¹ szerinti *B. ú. é. k.* [búék, buék] vagy a *spec. koll.* [speckoll] rövidítések esetén, amelyek rövidítése megelevenedett a beszélt nyelvben. (Az AkH.¹² már a megelevenedett kiejtésnek megfelelően nem rövidítésként, hanem betűszóként tekint a *BÚÉK* szóra, és az annak megfelelő írásmódot alkalmazza.) Hangsúlyozom azonban, hogy az említett gondolatok csupán feltételezések, bizonyításukhoz további kutatások szükségesek.

Léteznek bonyolultabb, szóösszetételt is tartalmazó rövidítések. Például: *tln.* ’tárgylátás nélkül’, *vfény* ’vörös visszfény’. A *tln.* esetében egy összetett szót (*tárgylátás*) és egy névutót rövidítenek sajátos módon: az eredeti írásmódot jobban tükröző *tl. n.* helyett teljes egybeírást alkalmaznak, és csak a kifejezés végére teszik ki a pontot. A *vfény* esetében a minőségjelzős szerkezet alaptagját (*visszfény*) rövidítik az összetett szavaknál már említett módon (az előtagot csak kezdőbetűje képviseli, az utótag változatlan marad): *visszfény* > *vfény*. Ehhez járul még a minőségjelző (*vörös*) kezdőbetűjével rövidítve. A *v. vfény* alak jobban tükrözi az eredeti írásmódot, de a gyakorlatban a *vfény* terjedt el, ritkábban az utótagot is rövidítve: *vf.* Mint már többször jeleztem, a rövidítések helyesírására nincsenek konkrét szabályaink, így ezek az alakok – főleg elterjedtségüket tekintve – nem kifogásolhatók.

Szókapcsolatok rövidítésekor megfigyelhető, hogy az újonnan alkotott rövidítések „[e]gy része még követi az alapvető helyesírási szabályokat, de sok azoktól eltér: nem ritkán pont nélkül és/vagy nagybetűkkel íródnak. A pont nélküli, nagybetűs rövidítések a betűszókkal elméletileg összetéveszthetők” – jegyzi meg Bösze–Laczkó (2009: 370) az orvostanhallgatók számára írott tankönyvben. Az új, 2019-es orvosi helyesírási útmutató is utal arra, hogy a gyakorlatban a rövidítéseknek sok esetben

betűszókra jellemző írásmódját alkalmazzák: *zj. ~ ZJ* 'zárójelentés' (Bősze 2019: 139). A szemészeti kórlapok szövegeiben is megfigyelhető ez a tendencia: *CPC ~ CPC.* 'cyclophotocoagulation, a zöld hályog gyógyítására irányuló speciális eljárás', *CSMO ~ CSMO.* 'clinically significant macular oedema'. Ez a fajta írásmód főleg idegen (latin vagy főleg angol) nyelvű kifejezések rövidítésére jellemző, de magyar példa is létezik (ráadásul nem is szókapcsolat, hanem összetett szó): *RI ~ R.I.* (szóköz nélkül) 'rendelőintézet' jelentésben. Az említett idegen nyelvű példák (*CPC, CSMO*) esetében a pont nélküli írásmód domináns, ezért valószínű, hogy inkább betűszókról, mintsem rövidítésekről van szó, írásmódjuk megfelel az előírtaknak. Kevésbé szerencsés a *RI* (a szóköz nélküli *R.I.* alak főleg kerülendő). Bár – mint Bősze–Laczkó (2009: 370) megjegyzi – az ilyen írásmód szakmai szövegekben nem kifogásolható, a mindennapi írásgyakorlatban kerülendő. Véleményem szerint sem indokolt ilyen esetekben a nagybetűs forma, és inkább a kisbetűs *ri.* formát javaslom.

Mint már többször utaltam rá, a mindennapi orvosi írásgyakorlatban rendkívül elterjedt a különírt szókapcsolatoknak az a rövidítési formája, hogy az – általában kezdőbetűvel – rövidített elemek után kiteszik a pontot, míg a szóközt elhagyják (*o.s., s.ü., p.e.*). A szóközt viszont – hiába rövidítik le a teljes szót – minden szó közé ki kell tenni. Így ezek az alakok egyértelműen hibásak, használatuk éppen ezért kerülendő.

Adatolt írásmód	Jelentés	OHSz.	RövSz.	Pirula.net
<i>it ~ it.</i>	'idegen test'			
<i>j. o. ~ j.o.</i>	'jobb szem'			
<i>l. s. ~ l.s. ~ l. sin. ~ l. sin.</i>	'bal oldal'		<i>l. s.</i>	<i>l.s.</i>
<i>mou ~ mou.</i>	'méterről olvas ujjat'			
<i>o. d. ~ o.d. ~ od. ~ o. dex. ~ o.dex. ~od. ~odex</i>	'jobb szem'			<i>OD ~ O.D.</i>
<i>p. e. ~ p.e.</i>	'panasz esetén'			
<i>st. p.</i>	'jelenlegi állapot'			
<i>sü. ~ s.ü.</i>	'saját üveg'			
<i>sz.e.</i>	'szükség esetén'			
<i>szeou ~ szeou.</i>	'szem előtt olvas ujjat'			

Adatolt írásmód	Jelentés	OHSz.	RövSz.	Pirula.net
<i>üinj</i> ~ <i>üinj.</i>	'üveg nem javít'			
<i>vvfény</i> ~ <i>vvf.</i>	'vörös visszfény'			

3. táblázat. Szókapcsolatok rövidítései

4. Összefoglalás

Az orvosi nyelvre – főként a mindennapi gyakorlati szakmai nyelvhasználat nem tudományos igényű szövegeire, pl. klinikai feljegyzések, kórlapok – különösen jellemzőek a több idegen szóból álló terjedelmes szókapcsolatok, amelyeket a szerzők a gyorsabb olvashatóság érdekében gyakran rövidítenek. Jelen tanulmányban az orvosi nyelvi rövidítéseket vizsgáltam meg közelebbről. A vizsgálat tárgyának, módszerének ismertetése után részletesen tárgyaltam a rövidítések körében gyakori szinonímiát, vagyis azt a jelenséget, amikor egy fogalmat többféleképpen rövidítenek. Megállapítottam, hogy az orvosi feljegyzésekben a sokféle alakváltozat használatában következetlenség mutatkozik. Részletesen vizsgáltam az egyszerű és összetett szavak, illetve a szókapcsolatok rövidítésében megmutatózó tendenciákat, egyes bizonytalanabb esetekben javaslatokat tettem a megfelelő írásmódra.

[Ludányi Zsófia 2013. Rövidítések a magyar orvosi nyelvben. Szemészeti kórlapok rövidítéseiről és helyesírásukról. In: Drávucz Fanni – Haindrich Helga Anna – Horváth Krisztina – Karácsony Fanni (szerk.): *Félúton 8. – A nyolcadik Félúton konferencia kiadványa*. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. Budapest. 281–296.]

Szaknyelvi helyesírási változások az AkH.¹² tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre¹⁰

1. Szaknyelvi helyesírások a magyar helyesírás rendszerében

A helyesírási témakörök részletes vizsgálata előtt feltétlenül szükséges tisztázni azt, milyen értelemben használok a *szaknyelvi helyesírás* terminust. A fogalom tisztázásához először el kell helyezni a szaknyelvi helyesírásokat a magyar helyesírás rendszerében. Helyesírási rendszerünk négy szintű, szintek helyett azonban pontosabb négy résztartományról beszélni. E résztartományok nem elkülönülő területeket jelölnek; nincsenek éles határok az egyes tartományok között. Sokkal inkább érdemes a magyar helyesírás rendszerére egyfajta kontinuumként tekinteni, ahol az egyes „szintek” ugyanannak a rendszernek más-más megközelítését jelentik (Laczkó 2013).

Fábián Pál (1999) – Deme Lászlót idézve – a többszintű helyesírási rendszer első szintjének nevezi az akadémiai helyesírási szabályzatot. Igazodva a fentebb írtakhoz, pontosabb, ha az első szint helyett azt mondjuk: a helyesírási rendszer központjában az akadémiai helyesírási szabályzat áll, amely – Fábián Pál meghatározása szerint – „az igényes írásgyakorlathoz szükséges szabályrendszert tartalmazza” (Fábián 1999: 73). A központi szabályzat körül helyezkedik el a további három résztartomány. Ezek közül az egyikbe az ún. iskolai helyesírások tartoznak, vagyis azok az (általános) iskolának szánt kiadványok, amelyek a lehető legegyszerűbb, közérthető módon közvetítik a tanulóknak a főbb helyesírási tudnivalókat. A szabályzat 11. kiadásához tartozó iskolai helyesírás a *Helyesírásunk* c. könyv (1986), míg az AkH.¹²-ra épülő, iskolai használatra szánt, didaktikusabb szabályzat *Kis magyar helyesírás* címmel jelent meg (Keszler–Siptár–Tóth 2016).

Ha az iskolai helyesírások az akadémiai szabályzat rendszerét az iskolai oktatás szintjére hivatottak „letranszformálni” (Fábián 1999), úgy a szakmai helyesírások (jellegzetesen szótárak) összessége az akadémiai szabályzatot „transzformálják fel”. A központi tartományt (AkH.) körülvevő harmadik résztartományt pedig az ún. helyesírási kézikönyvek alkotják, amelyek az akadémiai helyesírási szabályzatot magyarázzák, bővítik ki, ilyen például a 11. kiadást magyarázó *Osiris Helyesírás* is (Laczkó–Mártonfi 2004).

E négy résztartomány mindegyikében ugyanazok az összefüggések, elvek, normák érvényesülnek (fonematikusság ↔ hagyomány, értelemtükröztetés ↔ hagyomány, s e kettővel szembeállítva, a teljes rendszerben érvényesül az egyszerűsítésre való törekvés elve [Laczkó–Mártonfi 2008]).

¹⁰ A tanulmány 2016-ban született, az AkH.¹² megjelenése után, de még az AkH.¹² alapján készült új orvosi helyesírási szabályzat megjelenése előtt (Bösze 2019), ezért az eredeti változatot kiegészítettem az új szaknyelvi helyesírási szabályzatra vonatkozó tudnivalókkal.

A szaknyelvi helyesírások tehát a mindenkori akadémiai szabályzat kibővítései, olyan értelemben, hogy egy adott szakma szókincsét írásba foglalva bizonyos helyesírási kérdések emergenssé válnak (gondoljunk csak például az idegen szavak helyesírási szabályaira, amelyek különösen központi kérdéssé válnak az orvosi terminológia írásba foglalásakor). Fontos azonban tisztázni, hogy a szakmai helyesírások nem alkotnak önálló rendszert olyan értelemben, hogy nincsenek egyéni, a központi akadémiai normától eltérő elvei, normái, így a *szaknyelvi* (jelen esetben orvosi nyelvi) *helyesírás* terminus helyett pontosabb volna az orvosi szaknyelv írásbeli változatában megjelenő sajátos helyesírási jellegzetességeiről beszélni (Laczkó 2013). A továbbiakban tehát ebben az értelemben fogom használni a *szaknyelvi helyesírás* terminust.

Az elmúlt évtizedekben több szakmai helyesírási szabályzat és szótár készült el (például – a teljesség igénye nélkül – orvosi, műszaki, közgazdasági és jogi, kémiai stb., a részletes bibliográfiát l. Laczkó–Mártonfi 2004: 1508–1509; Ludányi 2013a: 10–13; Mártonfi 2018: 232). Folytak a fizikai helyesírási szabályzat és szótár munkálatai Mártonfi Attila és Sólyom Jenő közreműködésével, és az AkH.¹² megjelenésével aktuálissá vált egy új orvosi helyesírási szabályzat és szótár kiadása. Az érvényben lévő *Orvosi helyesírási szótár* 1992-ben jelent meg (Fábián–Magasi 1992), de részint az orvosi terminológiában bekövetkező változások (például – többek között – az angol szavak számának jelentős megnövekedése), részint az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának megjelenése miatt egyre inkább szükséges a korábbi szabályzat és szótár átdolgozása, aktualizálása. Többek között e célból alakult meg 2014-ben az MTA Orvosi Nyelvi Munkabizottsága Bösze Péter elnökletével (erről bővebben l. Tóth 2016a; Bösze 2014).

2019-ben jelent meg az új orvosi helyesírási útmutató (Bösze 2019), amelyet az MTA illetékes bizottságai és osztályai is jóváhagytak.

2. A magyar orvosi helyesírás főbb kérdéskörei

Miután tisztáztuk, hogyan viszonyul az orvosi helyesírás az akadémiai helyesírási szabályrendszerhez, nézzük meg, melyek azok a kérdéskörök, amelyek az orvosi nyelv terminológiájának írásban történő alkalmazása során középpontba kerülnek, emergenssé válnak. Így például – ahogy már korábban említettük – az idegenes (főként latinos) és a magyaros írásmód kérdése, a kettő közti választás nehézségei, amelyhez az *Orvosi helyesírási szótár* kétféle elvet is ajánl: a szövegtípus szerinti rendező elvet (kiknek írunk), illetve a köznyelvivé válás szerinti rendező elvet (mennyire vált köznyelvivé az adott szó). Ugyancsak központi kérdés a többszörös összetételek helyesírása: a szótagszámlálás szabályához kapcsolódóan az idegen, önállóan nem élő előtagokat (*anti-*, *cito-*, *endo-*, *extra-*) összetételi tagnak kell-e tekinteni; a mozgószabályok alkalmazása körüli problémák („röföskifejezés-egybe-erőszakolás” [Grétsy 1964]). A különféle kötőjelek használata (kis- és nagyköjtőjel),

valamint a rövidítések, mozaikszók, illetve az ún. tartozékbetűk, -számok (Bősze 2007b) is olyan területek, amelyek sajátos helyesírási jellegzetességei az orvosi szaknyelvnek.

3. Az akadémiai helyesírás 12. kiadása

Mivel részletesen az új helyesírási szabályozásról részletesen tájékozódhatunk Keszler Borbála és Tóth Etelka tanulmányaiból (Keszler 2016; Tóth 2016b), így jelen munkában csak az AkH.¹² főbb jellegzetességeit emelem ki néhány gondolatban. Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy az új szabályzatban alapvető, lényegi változás nem történt, csupán kisebb változtatások. A változások, változtatások a következő csoportokba sorolhatók: 1. a fogalmazás javítása, pontosítás; 2. a *sok*, *kevés* megjelölés helyett listák adása; 3. egyes részek didaktikai szempontú átszerkesztése; 4. szabálypont(rész) kihagyása; 5. bizonyos szabálypontok enyhítése, alternatívvá tétele; 6. szabálypontok bővítése, új szabálypontok; 7. a helyesírás hagyományos rendszerét érintő változások. (Az egyes változásokra bőséges példaanyagot szolgáltat Keszler [2016]).

4. Az orvosi helyesírást érintő változások

A helyesírási résztartományokról írottakból egyenesen következik, hogy a rendszer középpontjában elhelyezkedő akadémiai helyesírási szabályzat megújulása magával vonja a további három résztartományban bekövetkező változásokat. Így nem csupán új iskolai helyesírásra és helyesírási kézikönyvre van szükség, hanem a szaknyelvi helyesírások átdolgozása is időszerűvé válik. E fejezetben végigvesszük azokat a helyesírási kérdésköröket, amelyek az orvosi szaknyelvi helyesírást is érintik.

4.1. Megváltozott helyesírású szavak

Mint korábban említettük, az új akadémiai szabályzatban kevés szabályszerű változás történt, annál inkább jellemző azonban az egyes szóalakok írásmódjának megváltozása. Az AkH.¹² szójegyzékében több olyan szóalakot találunk, amelyek az orvosi szaknyelvnek is részei. Így például az AkH.¹¹-ben a rózsahimlő latin neve *rubeóla* írásmóddal szerepel. (Az *Orvosi helyesírás szótárban* ez vagylagos írásmódú, latinosan *rubeola*, magyarosan azonban hosszú ó-val: *rubeóla*.) Az AkH.¹²-ben lerövidült az *o*, ennek oka feltehetőleg a kiejtéshez történő igazodás. Hasonló történt a *búra* és az *árbóc* esetében, amelyek az AkH.¹¹ szójegyzékében *bura* és *árboc* írásmóddal szerepeltek, vagyis a régi szabályzat a hagyomány elvét érvényesítette mindkét esetben a kiejtés elvével szemben. A *bura* 'borítóüveg' a *burít* 'borít' igéből származik, és a származékszóban a korábbi írásmód megőrizte a rövid *u*-t; annak ellenére, hogy a kiejtés inkább a hosszú *ú*-s alakot részesítette előnyben. Az *árboc* rövid *o*-ját pedig a szó latin eredete

magyarázza (latin *arbores* 'fa' [Laczkó–Mártonfi 2004: 57]). Az AkH.¹² mindkét esetben az *u* és az *o* kiejtésbeli megnyúlását tükröző írásképet tünteti fel.

Ugyancsak a mindenkori kiejtéshez igazodott az *immunis* szó helyesírása, amely az AkH.¹¹ szójegyzékében még *immúnis* alakban szerepel. A *reverzibilis*, *irreverzibilis* szóalakok (melyek szintén részei az orvosi szakszókincsnek) a régi szabályzatban még hosszú *i*-vel fordulnak elő: *(ir)reverzibilis*. Hogy e szavaknak jellemző kiejtése rövid *i*-vel történik [reverzibilis], jól mutatja az alábbi, a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban megjelent levél. Joggal értetlenkedik a levélíró: „Mitől válik a latin *reversibilis* a magyar nyelvben ilyen helyesírásúvá? A magyar kiejtés egyáltalán nem indokolja, de a forrásnyelv (vagy az esetleges közvetítő nyelvek) sem.” Mint a szerkesztői válaszból kiderül (Laczkó 2010), az *-ibilis* latin képző kiejtése magyarázza a hosszú *i*-s írásmódot, mivel a latinban a hangsúly a hátulról számított harmadik szótagra esik (vagyis éppen erre az *i*-re). Az *Osiris Helyesírás* (Laczkó–Mártonfi 2004) – az akadémiai helyesírási bizottság beleegyezésével – a hagyomány elvével szemben a kiejtés elvét érvényesítette, vagyis a *reverzibilis* formát vette fel a szótári részbe, és így járt el minden, az *-ibilis* képzővel alkotott szónál: *flexibilis*, *intelligibilis*, *kompatibilis*, *szenzibilis* stb. Az *-ibilis* → *-ibilis* változás azonban még korábban, az 1999-es *Magyar helyesírási szótárban* kezdődött. A HKsz.¹⁹⁸⁸-ban szereplő *kompatibilis* alakkal szemben az MHSz.¹⁹⁹⁹ a *kompatibilis* formát ajánlja. (A számítástechnikai fogalom akkor vált gyakorivá, ezért került célkeresztbe.) Ebben a formában bekerült az AkH.¹¹ 11., példanyagában bővített kiadásának szójegyzékébe, míg azonban a többi *-ibilis* – köztük a(z *ir)reverzibilis* – még hosszú *i*-vel került rögzítésre. Az AkH.¹² megjelenése végül a rövid *i*-s formát kodifikálta: *(ir)reverzibilis*.

4.2. Enyhítés, vagylagos alakok

Az új szabályzat megengedő jellegét mutatja, hogy az *Orvosi helyesírási szótárban* csupán angolos írásmóddal szereplő *pacemaker* szó helyesírását vagylagossá tette, így most már *pésmékernek* is írhatjuk.

Ide tartozik a szó végi *h* kérdése is, amelyet a *méh* szón (amely orvosi szakszó is) szemléltetünk. Az AkH.¹¹ [83. e)] az alábbiakat írja: „Azokban a névszókban, amelyeknek végső *h*-ját nem ejtjük ki (vö. 75.), a *-val*, *-vel* és a *-vá*, *-vé* rag *v*-jének hasonulása nem következhet be: *méhvel*; *pléhvé*, *juhvá*; stb.” Míg a 12. kiadás 82. e) pontja azt mondja: azoknak a *h* végű főneveknek, amelyek kiejtése ingadozik – s ezek közé sorolja a *méh* szót is –, a *-val/-vel*; *-vá/-vé* ragos alakját kétféleképpen is lehet írni: eszerint tehát mind a *méhvel*, mind a *méhhel* alak is helyes. További példák az *Orvosi helyesírási szótár* anyagából: *áldühvel* ~ *áldühhel*, *morfindühvel* ~ *morfindühhel*, *rühvel* ~ *rühhel*. A szótárban szereplő, ugyancsak *h*-ra végződő *csikókeh* szó azonban nem tartozik ide, mivel itt mindig ejtjük a szó végi *h*-t (pontosabban az átírásban [x]-szel jelölt palatoveláris zöngétlen réshangot).

4.3. Szabálypontok kiegészülése, bővülése

4.3.1. A szótagszámlálás szabálya

Bővült a szótagszámlálás szabályáról szóló szabálypont is (AkH.¹² 139. pont). A többszörös (háromnál több tagból álló) összetételeket hat szótagig egybeírjuk (kötőjel nélkül). A szótagszámon az összetett szó jel és rag nélküli alakjának szótagszámát kell érteni. Újdonság a 11. kiadáshoz képest, hogy az *-i* képző nem számít bele a szótagszámba. Orvosi nyelvi példákkal bemutatva: a *légcsőporclágyulás* szó egybeírandó, de a toldalékolt *légcsőporc-lágyulási* alakot kötőjellel kellett tagolni, mivel az *-i* képző éppen hétre emeli a szótagszámot. Hasonlóan: a *vércukorterhelés* egybeírandó, de a *vércukor-terheléses* már kötőjellel, mivel az *-es* képző miatt megnő a szótagszám. Ezt a kellemetlenséget küszöbölte ki az *-i* képzőre vonatkozó kitétel: a *légcsőporclágyulási* egybeírandó. Az engedmény nem vonatkozik ugyanakkor az *-os/-es/-ös* képzőre, így tehát marad a *vércukor-terheléses vizsgálat* írásmód.

Az orvosi nyelvben számos olyan szó van, amelyek etimológiailag egy vagy több, a magyarban önállóan nem használatos töre (előtagra) bontható. Néhány példa: az *anti-*, *cito-*, *endo-*, *extra-*, *kemo-* stb. előtagok például az *antibiotikum*, *antidiuretikum*, *citoplazma*, *endoplazma*, *extraszisztolé*, *kemocentrum* szavakban. Problémát az szokott okozni, hogy nem világos, összetételként kell-e tekinteni az ilyen típusú szavakra avagy sem, ha újabb utótagot kapcsolunk hozzájuk, és a szótagszám meghaladja a hatot. Ha ugyanis egyetlen szónak tekintjük az előtaggal bíró szót, akkor az utótaggal kéttagú összetételt kapunk, így szótagszámtól függetlenül egybeírást alkalmazunk: tehát *citoplazma* + *fehérje* → *citoplazmafehérje*. Ha viszont összetételnek tekintjük az előtagos szót, az összetételi tagok száma összesen három lesz, így szótagszámtól függően alkalmaznunk kell a szótagszámlálás szabályát; jelen példánál maradva tehát *citoplazma-fehérje* lesz az írásmód. Korábbi kutatásaim során (Ludányi 2013a, Ludányi 2013b, Ludányi 2019 ebben a kötetben: 32–36.) kiderült, meglehetősen ingadozik az írásgyakorlat az efféle esetekben, néhány adatolt írásmódú példa a saját gyűjtésű korpuszból: *antibiotikum-kezelés*, *citoplazmafehérje*, *emlő-adenokarcinóma*, *endoplazma-retikulum*, *endotoxinrezisztencia*, *hemodialíziskezelés*, *immunglobulin-transzláció*, *immunglobulinmolekula*.

Az *Orvosi helyesírási szótár* – igazodva az AkH.¹¹ elveihez – az idegen szavaknak csak a magyarban is önállóan használatos elemeivel (pl. *centi-*, *deci-*, *deka-*, *extra-*, *hekto-*, *kilo-*, *ultra-*), illetve a *milli-* szóelemmel alakult szavakat tekinti összetett szavaknak, bár megjegyzi, hogy az említetteken kívül más gyakori előtagok is erősen közelednek afelé, hogy önálló szónak tekinthessük őket (néhány példa a szótárból: *anti-*, *auto-*, *bio-*, *infra-*, *mikro-*, *szuper-*) stb. A helyesírás egységességének érdekében a szótár a központi normához igazodik, vagyis csak az önálló szóvá lett előtagokkal létrejött alakulatok számítanak összetett szavaknak (Fábián–Magasi 1992).

Az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásában e téren is változtatás történt. A 139. pont utolsó bekezdése az alábbi módon egészült ki: „Az idegen szavakat és

előtagokat akkor tekintjük külön összetételi tagnak, ha önállóan is használatosak, például: *miniszoknya*, *miniszoknya-viselet*, vagy ha önállóan is használatos utótag járul hozzájuk: *antialkoholista*, *antialkoholista-klub*, *biotechnológia*, *biotechnológia-ipar*; stb.” (Ennek előzménye az volt, hogy az *Osiris Helyesírás* [Laczkó–Mártonfi 2004: 129–130] listát tett közzé azokról az idegen előtagokról, amelyek önálló tagnak számítanak a szótagszámlálás szabályának szempontjából, amennyiben önálló használatú utótag járul hozzájuk.) A szótagszámlálás szabályának ezen kiegészítése azt a változást hozza, hogy például a *citoplazma-fehérje* és az *emlő-adenokarcinóma* kötőjellel írandók, mivel az idegen előtagos szavak utótagjai (*plazma*, *karcinóma*) önállóan is élnek. E szabály értelmében viszont nem számít összetett szónak például az *antibiotikum*, mivel a *biotikum* nem él önállóan (noha egyéb szerkezetekben utótagként igen: *prebiotikum*, *probiotikum*). Mint Laczkó (2006) írja: kérdés, hogy a magyar nyelvi tudás összetételként értékeli-e az *anti* és a *biotikum* szavakat. Egy 2015. június–októberben lezajlott kérdőíves kutatásom alapján az a tendencia látszik kirajzolódni, hogy mind az orvosok, mind a nem szakmabeli adatközlők (összesen 390) inkább összetételnek tekintik az *antibiotikum* szót (az orvosok 70%-a, a nem orvos kitöltők 56%-a, a kitöltőknek tehát összesen 63%-a) (Ludányi 2017b). Emellett szól az is, hogy az *Orvosi helyesírási szótár* szótári részében – ellentétben a szabályzatrészben leírtakkal – kötőjellel írva tünteti fel a következő két összetételt: *antibiotikum-profilaxis*, illetve *antibiotikum-rezisztencia*. Mivel a szabályzatrészben egyértelműen leszögezi a szótár, hogy az idegen + magyar, idegen + idegen alakú összetételek is ugyanúgy egybeírandók (az írásgyakorlatban élő, ám nem normatív kötőjeles írásmód elterjedtsége ellenére), mint a magyar + magyar szóból álló összetételek, valószínűsíthetjük, hogy a fenti két összetételbe a szótagszámlálás miatt került bele a kötőjel. Itt tehát a szótár gyakorlata sem következetes.

A 2019-es új orvosi helyesírási útmutató is érvényesítette az AkH.¹²-nak az önállótlan idegen előtagokra vonatkozó alapelveit (Bösze 2019: 36–44). Az orvosi görög–latin szavakban előforduló önállóan nem élő előtagok közül csak azokat számítja külön összetételi tagnak, amelyek önálló használatú szóval társulnak. Az egy szótagos, kétbetűs önállótlan előtagok (pl. *ad-*, *de-*, *in-*) azonban akkor sem számítanak összetételi tagnak, ha önálló használatú szó kapcsolódik hozzájuk. A kötet részletes listát ad további az orvosi irodalomban előforduló leggyakoribb prefixumokról. (Az idegen prefixumokról részletesen l. Ludányi 2019, ebben a kötetben).

4.3.2. Mozgószabályok

A három mozgószabályt illetően nagyobb változás nem történt. (Az AkH.¹² nem használja a *mozgószabály* műszót, de a könnyebb érthetőség kedvéért e tanulmányban megtartva a megszokott elnevezést továbbra is mozgószabályént hivatkozom rá.) Fontos azonban tudni, hogy az AkH.¹² 141. c) pontjába – ajánlásként (amit a szabályzat törde-

lése is jelez, ugyanis a beljebb szedett részek inkább ajánlások, mint szabályok) – bekerült, hogy a szaknyelvekben a harmadik mozgószabályos alakulatoknál az értelem pontosabb tükröztetése érdekében nem kifogásolható a nagyköötjel használata sem. Így tehát a *tól-ig* viszonyt kifejező orvosi-biológiai szakszavak (alkalmi) mellérendelő kapcsolatában a szokásos kiskötőjel helyett írhatunk nagyköötjelet, az utótagot ugyanúgy különírjuk: a *vér-agy gát* 'a vérkeringés és az agy közötti gát' helyett írhatunk *vér-agy gátat* (Bősze–Laczkó 2010). Hangsúlyozzuk, hogy a nagyköötjel használata nem kötelező, inkább csak egy lehetőség, ha a szöveg írója úgy érzi, pontosabban viszszaadja a jelentést a nagyköötjeles írásmód.

Az első és a második mozgószabály nem változott. Fontosnak tartom azonban mégis elidőzni ennél a kérdésnél, mivel az orvosi nyelvben (és más szaknyelvekben is, sőt általában jellemző) megfigyelhető a mozgószabályoktól való idegenkedés, mivel alkalmazásuk esetén hosszú, esetenként nehezen olvasható összetételek jönnek létre: *tumornekrózisfaktor-vizsgálat + kérdés* → *tumornekrózisvizsgálat-kérés* (első mozgószabály), *idegen test + eltávolítás* → *idegentest-eltávolítás* (második mozgószabály). Találóak Kardos Tamás megállapításai a mozgószabályokról:

„...[L]egfőbb értékük, hogy képesek tükrözni a szerkezetet alkotó tagok valódi viszonyait. Büszkéek is vagyunk rájuk módfelett, hiszen az elegancia, a finom modor megtestesítői, a helyesírás arisztokratái. Mindazonáltal – vagy éppen emiatt – valamelyes keresettség mindig érezhető rajtuk. Talán éppen ez a legnagyobb bajuk. A plebs nemigen hajlandó róluk tudomást venni, sőt feltűnően idegenkedik tőlük” (Kardos 2007: 119).

Hogy milyen nagy az idegenkedés a mozgószabályoktól, jól mutatja a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratban az új orvosi helyesírási útmutató (Bősze 2019) megjelenése előtt néhány évvel lezajlott vita (Bősze 2015). Bősze Péter a *keleti loencephalitis* (betegség neve) + *vírus* szavakból álló összetétel írásmódjával kapcsolatban a következőket írja: a szabályoknak megfelelő *keletilóencephalitis-vírus* „visszatetsző, elfogadhatatlanul hosszú szó, és elfedi, hogy a ló keleti vagy az encephalitis” (Bősze 2015: 53). További példái: *nyiroksejtes agyhártyagyulladás-vírus*, *hevenylégzészavar-szindróma*. Bősze javaslata, hogy a mozgószabály alkalmazását kerüljük el, és helyette írjunk mindent külön szóba, például: *nyiroksejtes agyhártyagyulladás vírus*. A hozzászólók (köztük orvosok és nyelvészek) összességében arra jutottak, hogy a mindent külön szóba írást nem lehet szabályként megfogalmazni, legfeljebb (esetleges) ajánlásként. Bár célszerűbb, ha ilyen esetekben élünk a szabályzat megfogalmazta javaslattal, és a hosszú, többszörös összetételt – ha különösebb szószaporítás nélkül megoldható – jelöltté tesszük, vagyis a szerkezetes megoldással élünk: *a nyiroksejtes agyhártyagyulladás vírusa*. Ugyanakkor belátható, hogy ezt nehezebb megtenni például a *hevenylégzészavar-szindróma* kifejezéssel, amely jelentéssűrítő összetétel, és csak hosszabb körülírással alakítható szerkezeté.

Az új orvosi helyesírási útmutató sem használja a *mozgószabály* műszót, helyette új elnevezéseket alkalmaz: a korábbi első mozgószabályra kötőjel-elmozdulási szabályként utal, a másodikra jelzőegybeírási szabályként, a harmadik mozgószabály nevét pedig körülírással fogalmazza meg: „egységet képező mellérendelő szókapcsolatok társulása harmadik elemmel” (Bősze 2019: 46–51). Az útmutató az *Osiris Helyesírással* összhangban (Laczkó–Mártonfi 2004: 132) megengedi, hogy azokban az esetekben, ahol a második mozgószabályos és a mozgószabályt nem alkalmazó forma között alig van jelentéskülönbség (vö. *érettségikövetelmény-rendszer* vs. *érettségi követelményrendszer*), az egyszerűség elvét követve a mozgószabály nélküli forma is használható: az *emberipapillomavírus-fertőzés* helyett írható *emberi papillomavírus-fertőzés* (Bősze 2019: 50). A szaknyelvi útmutató a második mozgószabály tekintetében több helyen eltér az AkH.¹² javaslatától, például a gyógynövénynevek hatóanyagainak írásmódjánál – a gyógyszerészeti írásszokásokat, hagyományokat követve – a többszörös összetételek különírását javasolja: *orvosi zsálya tabletta* a köznyelvi norma szerinti *orvosizsálya-tabletta* helyett (Bősze 2019: 225).

4.4. Új szabálypont betoldása

Az AkH.¹¹ a szabályzati részben nem tért ki azokra az esetekre, amikor egy idegenes írásmódú közszo végén hangérték nélküli (néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot bonyolult betűkapcsolat jelöli, hogyan kell összetételi utótagot kapcsolni egy ilyen idegen szóhoz. Az *Orvosi helyesírási szótár* sem tér ki a kérdésre a szabályokban, de a szótári részben számos olyan példát találunk, ahol – logikusan – azzal a gyakorlattal él, hogy az ilyen idegen szóhoz kötőjellel kapcsolja az utótagot. Példák a szótári részből: *cascade-gyomor*, *epaulette-metszés*, *etage-varrat* (inkább: *etázsvarrat*), *gázphlegmone-bacillus*, *glucose-terhelés* (inkább: *glükózierhelés*), *jalousie-plasztika*. Az akadémiai helyesírás 12. kiadásában explicite megfogalmazódott a korábbi gyakorlat: „Ha az idegen írásmód szerint írt közszo végén hangérték nélküli (ún. néma) betű van, vagy ha az utolsó kiejtett hangot betűnek bonyolult, írásrendszerünkben szokatlan együttese jelöli, akkor az összetételi utótagot mindig kötőjellel kapcsoljuk az előtaghoz [...]” [AkH.¹² 217. b)].

A fenti esethez hasonlóan a 11. kiadás nem tért ki arra az esetre sem, ha egy tulajdonnévi előtagú (tehát kötőjellel írt) összetételhez újabb utótagot kapcsolunk: *Parkinson-kór + kezelés*. Ugyanez a helyzet, amikor az előtag rövidítés (akár jelszerű rövidítés, például vegyjel) vagy betűszó: *DNS-vizsgálat + kérdés*. Egy kéttagú összetétel kötőjellel tagolandó, ha az összetételi határon három azonos mássalhangzó található: *balett-táncos*, az újabb utótagot kötőjellel kapcsoljuk: *balett-táncos-képzés*. S még egy, az orvosi nyelvben igen gyakran előforduló eset: amikor egy kötőjellel írt vegyületnévhez kapcsolunk utótagot, például: *szén-monoxid + mérgezés*.

Mi a közös ezekben az alakulatokban? Az, hogy ezek az úgynevezett „mozdíthatatlan” kötőjelek. Vagyis összetételi utótag kapcsolásakor nem alkalmazható az első

mozgószabály, mivel e kötőjelek nem a szótagszámlálás szabálya vagy egy másik mozgószabály miatt kerültek oda.

A két kötőjelet tartalmazó alakulatok (*Parkinson-kór-kezelés*, *C-vitamin-hiány*, *DNS-vizsgálat-kérés*, *szén-monoxid-mérgezés*) írásmódjáról korábban nem rendelkezett a szabályzat, de a *C-vitamin-hiány* már benne volt az MHSz.¹⁹⁹⁹-ben és az AkH.^{11/11}-ben. Az *Orvosi helyesírási szótár* is több ilyen példát tartalmazott. Az AkH. 12. kiadása szabály formájában is szentesítette (140. pont) a már korábban kialakult, sőt rögzült és a szótárban, szójegyzékben ily módon kodifikált írásgyakorlatot

4.5. Szabályváltozás

Mint már többször is utaltunk rá, igen kevés esetben változott szabály vagy szabálpont-rész. Bár szorosabb értelemben nem kapcsolódik az orvosi nyelvhez, mégis érdemes tudni róla, ha például egy *Tóth Anett* nevű orvosnőről olvasunk, akkor a név *-val/-vel*, illetve *-tól/-től*ragos alakja az új szabályzat szerint *Tóth Anett-tel*, *Anett-től*, ellentétben az AkH.¹¹ javasolta *Anettel*, *Anettől* egyszerűsítő írásmódú alakokkal (AkH.¹¹ 94., AkH.¹² 93. pont).

Hasonlóképpen nem egyszerűsítünk az *sz* mássalhangzóra végződő főnevek és a *-szerű* utótag kapcsolásakor: míg tehát korábban az *ésszerű*, *isiásszerű*, *panasszerű*, *tífusszerű* írásmódot írta elő a szabályzat, az AkH.¹² ezeket összetételeknek (nem pedig toldalékolt alakoknak) tekinti, s mivel az összetételek határán nem egyszerűsítjük a kétjegyű betűket, így tehát *ésszerű*, *isiásszerű*, *panasszerű*, *tífusszerű* lesz a szabályoknak megfelelő írásmód (AkH.¹² 132. pont).

5. Összefoglalás

Jelen tanulmányban végigvettük az orvosi szaknyelvi helyesírás azon pontjait, ahol az akadémiai helyesírási szabályzat 12. kiadásának megjelenése kisebb vagy nagyobb változásokat eredményezett. Általánosságban elmondható, hogy mivel az AkH.¹²-ben sem történtek alapvető, lényegi változások, így a változás az orvosi szaknyelvi helyesírási szabályokra is csak kismértékben hat ki. Ahogy e tanulmány eredeti változatában hangsúlyoztam: természetesen a majdani új orvosi helyesírási szabályzat és szótár már az új szabályzatra fog ráépülni, de mindenképpen szükséges, hogy a máig megoldatlan, vitás kérdésekben (mint például a mozgószabályok) sikerüljön kompromisszumos megoldást találni, amelyet mind a szaknyelvet használó orvosok, mind a nyelvészek, helyesírási szakemberek elfogadhatónak tartanak. Az új orvosi helyesírási útmutató (Bösze 2019) – minthogy az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottsága, az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya, valamint az Orvosi Tudományok Osztálya egyaránt jóváhagyta – megfelel ennek a kíváncsúnak.

[Ludányi Zsófia 2016. Szaknyelvi helyesírási változások az AkH.¹² tükrében, különös tekintettel az orvosi nyelvre. *Szaknyelv és Szakfordítás* 16: 34–42. A tanulmány átdolgozott változata.]

Korpuszneveink helyesírásáról

1. Bevezetés

Manapság már magától értetődőnek számít az a gyakorlat, hogy a nyelvleírás, a különféle nyelvészeti kutatások nagy mennyiségű elektronikus szöveget tartalmazó adatbázisokra, korpuszokra támaszkodnak. Fontos felhívni a figyelmet arra a kettősségre, hogy a *korpusz* szó a nyelvtudományban kétféle értelemben is használatos. Az *Idegen szavak szótára* (Tolcsvai Nagy 2007) – számos más területen használt jelentés mellett – az alábbi két értelmezését adja meg:

1. 'meghatározott módszerrel és előismeretekkel összegyűjtött nyelvi vagy irodalmi adاتمennyiség, amely a tudományos kutatás vagy vizsgálat alapja'
2. 'számítógépre vitt és elemző programokkal előzetesen feldolgozott, további kutatásokra (pl. gyakorisági vizsgálatokra) alkalmas különböző szövegtípusokból gyűjtött szövegmennyiség'

A számítógépes nyelvészet csak a 2. jelentésben meghatározott kritériumoknak megfelelő szöveggyűjteményeket nevezi korpusznak, vagyis (a *Magyar nemzeti szövegtár* korpuszdefiníciójára támaszkodva) olyan – ténylegesen előforduló – írott vagy lejegyzett beszélt nyelvi adatok gyűjteményét, ahol a szövegeket valamilyen szempont szerint válogatják és rendezik, feltüntetik a szövegek bibliográfiai adatait, és jelölik a szövegek szerkezeti egységeit (bekezdés, mondat), továbbá bármilyen egyéb annotációt is tartalmazhatnak (pl. szófaji címkézés, morfológiai elemzés stb.). Fontos különbség a kétféle értelmezés között, hogy míg a 'valamilyen kutatás alapjául szolgáló gyűjtött adاتمennyiség' értelemben a korpusznak nem feltétlenül szükséges elektronikus formájúnak lennie, lehet például papíralapú, kéziratos is, addig a számítógépes nyelvészetben használt *korpusz* terminus magában foglalja azt, hogy elektronikus formájú adاتمennyiségről van szó. Jelen dolgozat a továbbiakban kizárólag a második jelentésben használja a *korpusz* műszót.

A korpuszok természetesen nem összefüggő szöveggként olvasandók, hanem azt a célt szolgálják, hogy megadott kritériumoknak megfelelő szavakat vagy szókapcsolatokat keressünk bennük. A korpuszoknak fontos tartozéka az ún. keresőfelület, lekérdezőfelület, melynek segítségével beállíthatjuk azokat a feltételeket, amelyeknek megfelelő eredményeket szeretnénk kapni.

1.1. A *Nemzeti korpuszportál*

Az elmúlt két évtizedben több, különféle célból készült korpusz látott napvilágot, ezek (kevés kivétellel) publikusak, szabadon felhasználhatók (esetleg előzetes, ingyenes regisztrációt igényelnek). Annak érdekében, hogy minél több magyar nyelvű, szabadon hozzáférhető korpusz megtalálható legyen egy helyen, 2015 novemberében létrejött a *Nemzeti korpuszportál*, amely az MTA Nyelvtudományi Intézetének honlapjáról érhető el (Sass 2017). A *Nemzeti korpuszportál* mellett a Nyelvtudományi Intézet honlapjának *Adatbázisok* menüpontjából is számos elektronikus szövegtár, tágabb értelemben vett adatbázis is elérhető.

2. Problémafelvetés, célok

Minthogy a korpuszok a nyelvészeti kutatásoknak manapság elengedhetetlen segéd-eszközei, a kutatási beszámolóknak is jelölni kell, mely korpuszok szolgálták az adott kutatás forrásául. Ezért célszerű, hogy a korpusznevek egységes (és normatív) helyesírással legyenek feltüntetve. A korpusznevek a tulajdonnevek egy sajátos alcsoportját alkotják, az akadémiai helyesírási szabályzat által felsorolt tulajdonnévtípusok közül a címekhez lehet őket besorolni, ilyenformán tehát (ha nem is explicit módon) létezik normatív helyesírási szabályozás a korpusznevek írásmódjára.

Hogy miért szükséges mégis foglalkozni a korpusznevek helyesírási kérdéseivel, annak az az oka, hogy részint a korpusznevek írásmódja a gyakorlatban meglehetősen ingadozást, bizonytalanságot mutat; részint pedig mert az úzus erősen hajlik a többtagú korpusznevek csupa nagybetűs írásmódjára, ami azonban korántsem tekinthető normatívnak.

A dolgozatban bemutatom a létező korpuszelnevezések lehetséges típusait a *Nemzeti korpuszportál* és egyéb források alapján, ismertetem az írásgyakorlatban megfigyelhető tendenciákat, végül javaslatot teszek a korpusznevek egységes, normatív írásmódjára. Mivel a több tagból álló korpuszelnevezések meglehetősen hosszúak, ezért ezekre többnyire rövidített formában (többnyire betűszókkal, szóösszevonásokkal) szokás hivatkozni. A dolgozatban kitérek az elnevezések rövidített formáinak írásmódjára is.

3. A létező korpuszelnevezések főbb típusai

A *Nemzeti korpuszportál* jelenleg tizenegy korpusznevet tartalmaz. A Nyelvtudományi Intézet Adatbázisok menüpontjából további korpuszok, adatbázisok érhetők el, felvettem továbbá adataim közé a nyilvánosan nem elérhető Pázmány-korpuszt is (Endrédy 2016), illetve a készülő *Magyar orvosi nyelv korpuszt* is (Kuna 2016a; Kuna–Kocsis–Ludányi 2017). Az 1. táblázat összefoglalva tartalmazza azokat a korpuszokat, amelyek vizsgálatom anyagát képezik. A táblázatban a korpuszokat adatolt írásmódjukkal tüntetem fel,

vagyis abban a formában, ahogy a *Nemzeti korpuszportál*on, illetve az *Adatbázisok* oldalon előfordulnak. Ez többnyire azonos a korpuszok saját lekérdezőfelületén szereplő írásmóddal, de előfordulhat az is, hogy eltér a kettő. Ez az ingadozás jól mutatja a korpusznevek írásmódja körüli bizonytalanságot. A táblázat harmadik oszlopában az adott korpusz alternatív elnevezése olvasható.

A korpuszelnevezés adatolt írásmódja	Rövidített formában	Alternatív elnevezés
„új” Magyar történeti szövegtár	MTSZ	
Mikes-szótár		
Magyar Nemzeti Szövegtár	MNSZ2	
Történeti Magánéleti Korpusz		Ó- és középmagyar történeti magánéleti korpusz
Ómagyar korpusz		Régi magyar konkordancia
Budapesti Szociolingvisztikai Adatbázis	BUSZI	
Hunglish Korpusz		
Mazsola		
Webkorpusz		
Magyar Nemzeti Szövegtár	MNSZ1	
Magyar történeti szövegtár		A magyar nyelv nagyszótárának korpusza
Orwell: 1984		
Magyar spontán beszéd adatbázis	BEA	
E-Szókincs		
Uralonet		
Pázmány Korpusz		
Magyar orvosi nyelv korpusza		Magyar orvosi nyelvi korpusz

1. táblázat. A vizsgálat korpusznevek teljes és rövidített formáinak adatolt írásmódja (a *Nemzeti korpuszportál* és a Nyelvtudományi Intézet honlapjának *Adatbázisok* menüpontja alapján)

A korpuszelnevezéseket felépítésük szempontjából háromféle csoportba sorolhatjuk. Az egyes típusoknál tárgyalom továbbá a felmerülő helyesírási kérdéseket.

3.1. Egytagú korpusznevek

Kevés ilyen típusú korpusznév létezik. Ilyen például a *Mazsola*, a *Webkorpusz*, az *Uralonet* és az *E-Szókincs*, bár az utóbbi nem is nevezhető igazán korpusznak, hanem inkább egyfajta adatbázisnak. Mivel azonban vizsgálatom szempontjából e különbség nem releváns, a továbbiakban eltekintek a különbségtételtől. Az ilyen típusú korpusznevek helyesírása nem különösebben problémás, mivel a többtagú korpuszelnevezések írásgyakorlatában megfigyelhető, minden tagot nagy kezdőbetűvel író gyakorlat értelemszerűen itt nem fordulhat elő. Egyedül az *E-Szókincs* helyesírása vet föl kérdéseket, nem tűnik ugyanis indokoltnak az *e-* 'elektronikus' előtagot követő nagy *sz*. Mivel az *e-* előtag szorosan összekapcsolódik az azt követő utótaggal, összetételről van tehát szó, amely kötőjelet tartalmaz, az utótagot nem kell nagy kezdőbetűvel írni. (Az *e-* előtagos neologizmusok helyesírási kérdéseiről l. Sólyom 2012.)

3.2. Tulajdonnévvel alkotott összetételek mint korpusznevek

Ebbe a típusba sorolható a normatív helyesírású *Mikes-szótár*, valamint a *Pázmány-korpusz*. Ez utóbbi esetén a csupa nagybetűs *Pázmány Korpusz*, illetve a címszerű *Pázmány korpusz* írásmód váltakozik egymással, akár egy szövegen belül is (l. Endrédi 2016), ami egyértelműen jelzi az írásmód körüli bizonytalanságot. A minden tagot nagy kezdőbetűvel írás nem normatív, mivel a korpuszelnevezések nem állandó, hanem egyedi címek (hasonlóan a könyvek, cikkek, képzőművészeti alkotások, zeneművek címéhez). A *Pázmány* és a *korpusz* szavak közti kapcsolat többféleképpen értelmezhető: amennyiben minőségjelzős (kijelölő jelzős) szerkezetnek tekintjük az alakulatot, ahol a minőségjelző tulajdonnév (vö. *Pista bácsi*), úgy védhető a *Pázmány korpusz* írásmód (a jelzett szó, a korpusz fogalomkörét leszűkíti a Pázmány nevű egyedre, vagyis a korpuszok közül a Pázmány elnevezésű). Valószínűbbnek tűnik azonban, hogy jelentéssűrítő összetételről van szó: 'olyan korpusz, amelyet a Pázmány-egyetemen hoztak létre, ehhez az egyetemhez köthető korpusz'), így célszerűbbnek tűnik a tulajdonnévvel alkotott összetételek szokásos írásmódja, a kötőjelezés: *Pázmány-korpusz*.

3.3. Többtagú korpusznevek

Korpuszneveink legnagyobb része több tagból áll. Grammatikai felépítésük alapján két csoportot különíthetünk el: nagyobb részük minőségjelzős szerkezet (többszörösen bővített jelzővel), kisebb részük birtokos jelzői alárendelő szintagma.

a) Minőségjelzős szerkezetek

Az általam vizsgált korpusznevek közül ebbe a csoportba tartozik (maradva az adott írásmódnál): *Magyar történeti szövegtár*, *Magyar Nemzeti Szövegtár*, *Történeti*

Magánéleti Korpusz, Ómagyar korpusz, Budapesti Szociolingvisztikai Adatbázis, Ó- és középmagyar történeti magánéleti korpusz, Régi magyar konkordancia, Magyar orvosi nyelvi korpusz.

b) Birtokos jelzői alárendelő szerkezetek

Ide sorolható *A magyar nyelv nagyszótárának korpusza*, illetve a *Magyar orvosi nyelv korpusza* elnevezés (utóbbi esetben a határozott névelő nem része a korpusz nevének). Az orvosi nyelvi korpusz előfordul *Magyar Orvosi Nyelv Korpusza* formában is, l. Kuna 2016.

A többtagú korpusznevek esetén az a tendencia figyelhető meg, hogy a két-, de különösen a gyakori háromtagú alakulatok írásmódja általában állandócím-szerű, vagyis az úzus a korpusznév minden tagjának nagy kezdőbetűs írását részesíti előnyben: *Magyar Nemzeti Szövegtár, Történeti Magánéleti Korpusz, Budapesti Szociolingvisztikai Adatbázis*. Ennek oka valószínűleg az angol írásmód hatása, mivel az angol nyelvtérleteken ez a forma a szokásos: *British National Corpus, Cambridge International Corpus, Brown University Standard Corpus of Present-Day American English*, bár ez a tendencia más nemzetek korpuszainál is megfigyelhető: *Tycho Brahe Parsed Corpus of Historical Portuguese, Das Deutsche Referenzkorpus*. A magyar korpuszelnevezések írásmódja is (nem biztos, hogy tudatosan) feltehetőleg a nemzetközi gyakorlathoz kíván igazodni.

Ha azonban a korpusznév háromnál több tagú, az írásgyakorlat inkább a (normatív) címszerű írásmód felé hajlik: *Ó- és középmagyar történeti magánéleti korpusz*.

A kezdőbetűket tekintve megfelelő a *Magyar spontán beszéd adatbázis* írásmódja, azzal a kiegészítéssel, hogy a (*spontán beszéd*) + *adatbázis* alakulat írásmódjakor az AkH. 141. b) pontját kell alkalmazni (a szabályzat korábbi kiadása ezt mozgószábálynak nevezte). A javasolt írásmód ennek megfelelően: *Magyar spontánbeszéd-adatbázis*. Megjegyzendő, hogy a teljes korpusznév ritkán használatos, általában a rövidített formában, *BEA*-ként hivatkoznak rá készítői és a használói. Ez a gondolat át is vezet a következő témához, a rövidítésekhez és a mozaikszókhoz.

4. A korpusznevek rövid formái

Miként a gyakrabban használt szótáraknak is megvannak a szakmában megszokott, közkeletű rövidítései (*ÉrtSz.*, *ÉKsz.*, *TESz.* stb.), a korpuszelnevezéseknek is léteznek rövidített formái: *MNSZI*, *MNSZ2*, *BUSZI* stb. A szótárrövidítésekkel szemben – amelyek valódi rövidítések, vagyis nem lexémaértékűek (felolvasáskor és todalékoláskor mindig a teljes formát vesszük alapul), a korpuszelnevezések rövidített formái mozaikszók. Többnyire betűszók: *MNSZ*, *MTSZ* (= Magyar Történeti Szövegtár), de szóösszevonás is akad köztük: *BUSZI*. (Bár ez utóbbinak a rövidített formája nem a korpusz lekérdezőfelületének elkészítésekor keletkezett, hanem jóval korábban, még a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú munkálatai során [Váradí 2003].) A korpuszel-

nevezések rövid formáinak kiejtése is a mozaikszókra jellemző: [emenesz], [emtéesz], [buszi], vagyis ezek az elnevezések lexémaértékűek.

Ha a korpusz teljes formájának írásmódja címszerű, vagyis csak az első kezdőbetű a nagy, célszerűnek látszik a rövidített formát is ennek megfelelően jelölni: *MNSz.*, *MTSz.*, ebben a formában jobban beleillenek a szótárak közkeletű rövidítéseinek sorába. Ugyanakkor az is igaz, hogy az *MNSz.* forma nem valódi rövidítés abban az értelemben, hogy a kiejtése gyakran [emenesz], a toldalék kapcsolása sem a teljes formához történik: nem **MNSz.-ban*, hanem *MNSz.-ben*. Így hasonlít például a *kft.* szóhoz, amely formailag rövidítés, kiejtése viszont a betűszókéhoz hasonlatos: [káéfté]. A rövidítések és a mozaikszók között azonban nem olyan éles a határ, az *MNSz.* írásmód (rövidítésszerű helyesírás, betűszószerű kiejtés) véleményem szerint így is célszerűbb, mivel jobban illeszkedik a filológiában szokásos rövidítések sorába, mint a mozaikszavas megoldás. (Bár az utóbbira sem mondhatjuk, hogy nem normatív, már csak azért sem, mert a rövidítések, mozaikszók terén egyébként sem beszélhetünk merev szabályokról, legfeljebb tendenciákról, kialakult szokásokról).

5. Összefoglalás: helyesírási javaslatok a korpuszelnevezések írásmódjához

A korpusznevek helyesírását nem tárgyalja külön a hatályos akadémiai helyesírási szabályzat, ám a címek helyesírásával foglalkozó fejezet elég támpontot nyújt a kérdésben (AkH. 196–198.). A szabályzat kétféle címtípust különböztet meg: az állandó címeket és az egyedi címeket. Az egyes típusok helyesírása tükrözi a két típus jellegbeli kettősségét. Az időbeli rendszerességgel megjelenő kiadványok (újságok, folyóiratok) címei az állandó címek, ezeknek minden tagját nagy kezdőbetűvel írjuk. A korpuszelnevezések azonban nem ebbe a csoportba tartoznak, hanem egyedi címeknek minősülnek, akárcsak az irodalmi művek, a cikkek, a képzőművészeti alkotások, a zeneművek, a műsorszámok stb. Az állandó címet viselő kiadványok tartalma ugyanis időről időre változik, míg a korpuszokra ez nem áll – eltekintve attól, hogy tartalmukat időnként bővítik újabb feldolgozott szövegekkel, mint ahogy például az *MNSz.* esetén is történt, valamint attól, hogy léteznek ún. monitor korpuszok is, amikor a régebbi tartalmakat újabbakra cserélik oly módon, hogy a korpusz mérete ne változzon (a monitor korpuszokról bővebben l. Szirmai 2005: 32, 171; Pajzs 2004). Ha a korpuszelnevezéseket tehát egyedi címeknek tekintjük, akkor az írásmódjukra vonatkozó helyesírási szabály az, hogy típustól függetlenül csak az első szót írjuk nagy kezdőbetűvel: *Mazsola*, *Pázmány-korpusz*, *Magyar nemzeti szövegtár*, *Magyar történeti szövegtár*, *A magyar orvosi nyelv korpusza*. A tudomány nemzetközi színterein, ahol a tudományos kommunikáció nyelve az angol, a magyar korpuszok angol elnevezései használatosak: *Hungarian National Corpus*, *Hungarian Historical Corpus*, ezek esetében természetesen elvárható – igazodva a nemzetközi gyakorlathoz – a csupa nagy kezdőbetűs írásmód. Fontosnak tartom azonban, hogy a magyar nyelvű tudományos életben a magyar

helyesírás rendszeréhez igazodva az egyedi címek írásmódját kövessük. Javaslatomat megerősíteni látszik az a tény is, hogy az AkH.¹¹-hez készített helyesírási segédkönyv, az *Osiris Helyesírás* is ezt az írásmódot alkalmazza. Nem tér ugyan ki explicit módon a korpusznevek írásmódjára sem a szabálymagyarázó, sem a szótári részében, de az előszóban, amikor a példaanyag forrásait ismertetik a szerzők, következetesen címszerű írásmódot alkalmaznak: *Magyar nemzeti szövegtár*, *Magyar történeti szövegtár* (Laczkó–Mártonfi 2004: 12).

Bizonyos korpuszok esetén fontos lehet a verziószám feltüntetése is, például a *Magyar nemzeti szövegtár* újabb változata (Oravecz–Váradi–Sass 2014) olyan nagy mértékű változásokat tartalmaz az elődjéhez képest (Váradi 2002), hogy a korpusz második verziójaként szokás rá hivatkozni, megkülönböztetendő a sokkal kisebb méretű, elavultabb keresőfelülettel rendelkező első változattól. A verziószám feltüntetése véleményem szerint abban a formában lenne célszerű, miként az az akadémiai helyesírási szabályzatok, értelmező szótárak kiadásszámának megjelölésekor szokásos. Ha az akadémiai helyesírási szabályzat tizenegyedik kiadásának közkeletű jelölése *AkH.*¹², a *Magyar értelmező kéziszótár* 2. kiadásáé pedig *ÉKsz.*², akkor ennek analógiájára a *Magyar nemzeti szövegtár* második verziójának a rövidítése lehetne *MNSz.*².

Jelen tanulmányban áttekintettem a legismertebb magyar nyelvű korpuszok alapján a főbb korpusznevtípusokat és az írásgyakorlatban megfigyelhető helyesírási tendenciákat. Beillesztve a korpuszneveket a hatályos akadémiai szabályozás által felsorolt tulajdonnévtípusba (címek), javaslatokat fogalmaztam meg a korpuszok helyesírásával kapcsolatban. Tettem mindezt annak reményében, hogy idővel az írásszokás is szentesíti majd azokat.

[Ludányi Zsófia 2017. Korpuszneveink helyesírásáról. *Magyar Nyelvőr* 4: 502–508.]

Online segédeszközök a helyesírás tanításának szolgálatában

1. Bevezetés

A dolgozat célja, hogy bemutassa, miként hasznosíthatók az interneten mindenki számára szabadon elérhető segédeszközök a helyesírás tanításában, különös tekintettel a felsőoktatásra. E segédeszközök alatt az MTA Nyelvtudományi Intézete által fejlesztett és üzemeltetett *helyesiras.mta.hu* nevű online nyelvi tanácsadó portál helyesírás-ellenőrző programjai értendők.

A *helyesiras.mta.hu* online tanácsadó portál – többéves fejlesztési munka eredményeképpen – 2013 áprilisában nyílt meg. A portál létrehozását az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatához érkező kérdések motiválták; e kérdések jelenetős hányada ugyanis az egyes szavak, szerkezetek helyes írásmódjával kapcsolatos. A korábbi évek tapasztalata azt mutatta, hogy a telefonon, illetve e-mailen keresztül történő nyelvi tanácsadás kapacitása már nem volt képes megfelelően kiszolgálni a tömeges igényeket, így merült fel a nyelvi tanácsadási tevékenység kibővítésének ötlete egy mindenki számára hozzáférhető online felülettel (bővebben l. Váradi–Ludányi–Kovács 2014). A portál létrehozásának célja tehát a közönségszolgálat munkájának segítése, tehermentesítése, nem pedig helyettesítése volt. A nyelvi tanácsadás régi és új módjai, eszközei egymás mellett élnek, kiegészítik egymást: „a teljesen automatizált rendszer – szükség esetén – visszavezeti a kérdezőt az »emberhez«, a személyes nyelvi tanácsadáshoz” (Heltainé Nagy 2014).

Mint láthatjuk, a *helyesiras.mta.hu* portál mindenkire szól, nem kimondottan oktatási céllal készült. Felépítése, tulajdonságai azonban – mint ahogy az a későbbiekben ki fog tűnni – alkalmassá teszik arra, hogy oktatási segédeszközként is alkalmazni lehessen.

2. A helyesírás-tanítás céljai és feladatai

A helyesírás-tanítás nem köthető egyetlen iskolai évfolyamhoz vagy iskolafokozathoz sem: jelen van az alsó tagozattól kezdve egészen az érettségig, bizonyos esetekben (nem feltétlenül csak a bölcsészettudományi karokon) a felsőoktatásban is. Minden iskolafokozatnak megvannak a saját helyesírás-tanítási céljai és feladatai (Antalné Szabó 2008). E célok egyike – a szavak, szókapcsolatok helyesírásának megtanulása és a helyesírási szabályok megértése, alkalmazása mellett – a helyesírást segítő eszközök, a helyesírási kézikönyvek mellett a számítógépes helyesírás-ellenőrző programok funkcionális alkalmazása. Mint Antalné Szabó Ágnes (2008) írja, a helyesírás-tanításnak – az anyanyelvi kompetencia fejlesztésének részeként – össze kell kapcsolódnia

a digitális kompetencia fejlesztésével. E gondolathoz kapcsolódva jelen tanulmány is azt kívánja alátámasztani, hogy mind a tanároknak, mind a tanulóknak el kell sajátítaniuk a helyesírás-ellenőrző eszközök megfelelő használatát, mivel azok csak ezen tudás birtokában képesek igazán hasznos tanulást segítő eszközökké válni. A nem megfelelő használat azonban éppen ennek ellenkezőjéhez vezethet.

3. A *helyesiras.mta.hu* bemutatása

A tanácsadó portál az alábbi helyesírási területeken képes segítséget nyújtani: különírás-egybeírás, szószintű helyesírás-ellenőrzés (egyes egyszerű [nem összetett] közszoí alakok helyességének ellenőrzése), tulajdonnevek (főként földrajzi nevek) helyesírása, elválasztás, számok és dátumok helyesírása, betűrendbe sorolás. A *helyesiras.mta.hu* címet begépelve az alábbi nyitólap fogadja a látogatót (1. ábra).

1. ábra. A *helyesiras.mta.hu* nyitólapja

A felhasználónak ki kell választania, hogy kérdésére melyik eszköz tudja megadni a választ, amihez célszerű áttanulmányozni a használati útmutatót.

A portál újszerűségével kapcsolatban két dolgot érdemes kiemelni.

(1) Fejlesztői szempontból nóvumnak számít, hogy a magyar helyesírás eddig létező – gépi erőforráson és szótáron alapuló – modelljeivel szemben a rendszer formális nyelven megfogalmazott szabályok alapján végzi az elemzést, és generálja

a megoldásokat. A helyesírási szabályok modellezhetők, ami azt jelenti, hogy az azonos helyesírási problémakörbe tartozó szerkezetekre felírható egy modell, amely azután alkalmazható a többi, azzal analóg esetre. Ugyanakkor – és ez különösen igaz a különírás-egybeírás területére – sok kivételes, hagyományon alapuló írásmódú szó van, amelyek nem írhatók le szabály segítségével. Az ilyen eseteket úgynevezett kivétellisták segítségével kezeli a rendszer. Példán bemutatva: az állandósult szókapcsolatok *-ás/-és* képzős alakjai a szabály szerint különírandók, ezt formális szabályok segítségével generálja le a rendszer: *munkába + lép* → *munkába lépés*. Ezzel szemben a hagyományos (kivételes) írásmódú *fejen + állás* → *fejenállás* esetén a megoldás nem a formális szabályok alapján generálódik, hanem a kivételista alapján javasolja azt az eszköz. Az automatizált helyesírási tanácsadás egyaránt támaszkodik mind a szabályokra, mind a kivételekre. (A Külön vagy egybe? eszköz részletes működéséről bővebben l. Ludányi–Miháltz–Hussami 2013, a teljes rendszer nyelvtechnológiai háttéréről l. Miháltz et al. 2012.)

(2) Felhasználói szempontból újdonság, hogy az eddigi létező online tanácsadókkal ellentétben a *helyesiras.mta.hu* nem csupán a jó megoldást vagy megoldásokat adja meg, hanem megjeleníti a hatályos akadémiai helyesírási szabályzat vonatkozó szabálypontját is. (2015 szeptemberében érvénybe lépett a szabályzat 12. kiadása, de a tanulmány írásának időpontjában¹¹ még a 11. kiadás is érvényben van, a portál hivatkozik mindkét szabályzatra, eltérő írásmódok esetén mindkettőt feltünteti, kommentárral ellátva.) A szabálypontokon kívül a Külön vagy egybe? eszköz részletes magyarázattal is szolgál, amelyet a „Részletek” gombra kattintva jeleníthetünk meg (2. ábra).

A kérdéses szavakat szóközzel elválasztva írja be!

? német óra
 Javasolj!

2 javasolt alak: (a sorrendnek nincs jelentősége)

✓
"német óra"

1. lehetséges magyarázat

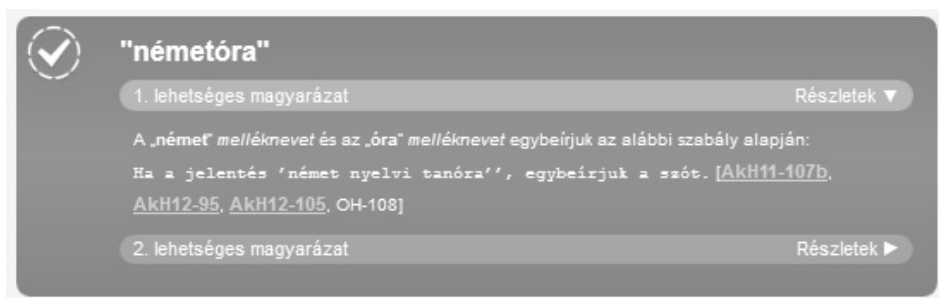
Részletek ▼

A „német” melléknévet és az „óra” melléknévet különírjuk az alábbi szabály alapján:
Ha a jelentés: 'német gyártmányú óra', különírást alkalmazunk. [AkH11-107b, AkH12-105, OH-108]

2. lehetséges magyarázat

Részletek ►

¹¹ 2016 nyarán.

2. ábra. A Külön vagy egybe? eszköz magyarázatai

A szabálypontokra kattintva a rendszer a szabályzat elektronikus változatának megfelelő helyére navigálja a felhasználót. A szabálypontok, valamint a Külön vagy egybe? eszköz részletes magyarázatai azok a tulajdonságok, amelyek a portált helyesírás-tanítási célokra is alkalmassá teszik, mivel azok elolvasása, tanulmányozása segíti a szabályok szövegének megértését, emlékezetbe vésését, vagyis a későbbi hatékony szabályalkalmazás kezdeti lépéseit (vö. Antalné Szabó 2009).

4. Felsőoktatási tapasztalatok: tematikák, gyakorlattípusok

A továbbiakban olyan, a helyesírás-tanításhoz és a helyesírás-ellenőrzők működéséhez kapcsolatos témaköröket, illetve gyakorlattípusokat mutatok be, amelyek a Károli Gáspár Református Egyetemen tartott BA-, illetve osztatlan tanári képzésben részt vevő hallgatók számára meghirdetett kurzusokon szerepeltek az elmúlt két évben. Jelen dolgozatban az általam vezetett kurzusok közül az alábbi két diszciplínával foglalkozó gyakorlati órákat vizsgálom: helyesírás, valamint számítógépes nyelvészeti, korpusznyelvészeti ismeretek (ez utóbbi *Adatbázisok* néven került meghirdetésre).

4.1. Helyesírási gyakorlatok

Az egyetemen nem csak a magyar (BA) szakon folyik helyesírás-tanítás. Az osztatlan tanári képzésben részt vevő hallgatók a kötelező, négy tárgyból álló komplex vizsgának, az ún. anyanyelvi kritériumvizsgának helyesírás részét válthatják ki a helyesírás-kurzus elvégzésével.

Sajnálatos módon a szűk időkeret és a nagy mennyiségű elsajátítandó tananyag miatt nincs lehetőség egy teljes órát (lehetőség szerint számítógépes teremben) a *helyesiras.mta.hu* alapos bemutatására fordítani, noha az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy erre nagy szükség lenne. Az eszközök többé-kevésbé beszédes neve ellenére a visszajelzések azt mutatják, hogy kortánsem egyértelmű, mikor melyik eszközt kell használni. A helyesíráskurzus féléve során minden egyes helyesírási témakörhöz

javasolni szoktam a portál egy-egy eszközét önálló, otthoni kipróbálásra. Az egyes témajavaslatok az 1. táblázatban láthatók.

Témakör neve	Altémakörök	Javasolt eszköz
A kiejtés szerinti és a szóelemző írásmód	Magánhangzó-időtartam ellenőrzése (pl. <i>árboc</i> ~ <i>árbóc</i> ?)	Helyes-e így?
	Mássalhangzó-időtartam ellenőrzése (pl. <i>*diferencia</i> ~ <i>differencia</i>)	Helyes-e így?
A hagyományos és az egyszerűsítő írásmód	<i>J</i> vagy <i>ly</i> ?	Helyes-e így?
A betűrendbe sorolás		Ábécébe rendezés
A különírás és az egybeírás	Igei alaptagú állandósult szókapcsolatok (<i>fejen áll, pofon üt</i>) és az azokból képzett főnevek, főnévi szerkezetek (<i>fejen állás, pofonütés</i>)	Külön vagy egybe?
	A rendszert alkotó hagyományos írásmódú alakulatok: anyagneves szerkezetek, színnevek, folyamatos melléknévi igenévi jelzős alakulatok, számnév + -ú, -ű, -jú, -jű, -s, -nyi képzős, ill. -nként és a -nta, -nte ragos szó	Külön vagy egybe?
	A hagyományosan egybeírandó minőségjelzős és egyéb alárendelő összetételek (<i>légiposta, feketepecsét, dércsípte, tojásfehérje</i>)	Külön vagy egybe?
	Jelentéstől függően kétféleképpen írható kéttagú összetételek (<i>angolóra</i> – <i>angol óra</i> , <i>orosz-tanár</i> – <i>orosz tanár</i> , <i>kiskutya</i> 'kölyökkutya' – <i>kis kutya</i> 'kisméretű kutya')	Külön vagy egybe?
Az egyes tulajdonnévfajta helyesírása	Földrajzi nevek	Névkereső
Az elválasztás		Elválasztás

Témakör neve	Altémakörök	Javasolt eszköz
A számok helyesírása		Számok
A keltezés		Dátumok

1. táblázat. Javaslatok az egyes helyesírási témakörökhöz

Látható, hogy a kettőnél több tagú összetételek írásmódja nem szerepel a táblázatban. Ennek oka, hogy minél több tagból áll egy összetétel, annál kevésbé megbízható a Külön vagy egybe? eszköz. A tagok számának növekedésével egyre több lehetséges írásmódot generál a program, amelyek közül a felhasználónak kell kiválasztania azt, amelyik a legközelebb áll az ő értelmezéséhez, ez azonban korántsem triviális feladat. Nézzük meg például a *használt + ruha + bolt* bemenetre adott megoldásokat. A felhasználó itt nyilvánvalóan a használt ruhákat árusító boltra gondol, de a program által adott írásmódok között a mozgószabályos *használtruha-bolt* mellett a *használt ruhabolt* javaslat is szerepel. Az utóbbi írásmód nem túl életszerű, de a formális szabályok alapján generálható, elméletben lehetséges. Egy-egy ritka esetben előfordul, hogy mind a mozgószabályos, mind a különírt alak értelmes (*csuklósbusz-vezető ~ csuklós buszvezető* 'olyan buszvezető, aki gyakran csuklik'), de az esetek többségében nincs meg ez a kettősség. Ugyanígy legalább kétféle megoldást javasol az eszköz a többszörös összetételeknél, ahol a szótagszámlálás szabályát kell alkalmazni: mivel nem tudja, hol van a fő összetételi határ, az összes lehetséges alakot generálja úgy, hogy minden esetben más-más tag után szúrja be a kötőjelet (pl. *vitaminhiány-betegség, vitamin-hiánybetegség*).

4.2. Adatbázisok kurzus

A KRE BTK nyelvmentor szakirányán kötelező, de szabadon választható tárgyként is felvehető kurzus célja, hogy a hallgatók megismerkedjenek a fontosabb nyelvészeti adatbázisokkal, korpuszokkal, amelyek nyelvészeti tanulmányaik, kutatásaik során hasznosak lehetnek. A számítógépes teremben zajló gyakorlati jellegű órákon elméleti bevezetést is kapnak a kurzus résztvevői. Számos jelenkori, illetve történeti korpusz (*Magyar nemzeti szövegtár, Magyar történeti korpusz* stb.) mellett a hallgatók megismerkednek a *helyesiras.mta.hu* portállal is. A féléves tematikának része a „nyelvi eszközök az írás támogatására” témacsoport is, melynek keretein belül a hallgatók betekintést nyernek a helyesírás-ellenőrző programok működésébe, megtanulják az ún. spell checker (szószintű helyesírás-ellenőrző) és a grammar checker (mondatszentű helyesírás-ellenőrző) közti különbségeket. Példákon keresztül megismerhetik a szószintű helyesírás-ellenőrző működését: milyen hibák javíthatók vele és milyenek nem

(hibás egybeírás igen, de hibás különírás nem), mire jó a szótár (lexikon) és a morfológiai elemző. Az elméleti háttér után bemutatásra kerül a *helyesiras.mta.hu* portál: újszerűsége, előnyei, korlátai. Nagy hangsúlyt fektetünk arra, hogy a hallgatók megtanulják, milyen helyesírási (és nyelvhelyességi) kérdésekben tud segíteni a portál, és milyenben nem. A tapasztalatok azt mutatják, hogy nem mindig egyértelmű, mikor melyik eszközt kell használni. A 2. táblázatban láthatunk néhány példát a megfelelő eszköz kiválasztására irányuló gyakorlatokra.

Kérdés	A megoldáshoz szükséges eszköz
Kell-e pontot tenni az évszám után: <i>*2016 júniusban ~ 2016. júniusban?</i>	Dátumok
<i>*1.-jén</i> vagy <i>1-jén</i> vagy <i>*1.-én</i> vagy <i>1-én?</i>	Dátumok
Kötőjellel vagy anélkül: <i>élelmiszerellátás ~ élelmiszerellátás?</i>	Külön vagy egybe?
Földrajzi név <i>-i</i> képzős alakja: <i>Csepel-szigeti</i> vagy <i>*csepelszigeti?</i>	Névkereső
Intézménynév <i>-i</i> képzős alakja: <i>Észak-magyarországi Áramszolgáltató Nyrt. + -i?</i>	Nem tudja egyik eszköz sem.
<i>HÉV</i> vagy <i>*hév</i> 'Helyiérdekű Vasút'?	Nem tudja egyik eszköz sem.
A hasonló hangalakú szavak közül melyik a jó az adott szövegkörnyezetben: <i>helység ~ helyiség?</i>	Helyes-e így?

2. táblázat. Melyik eszközt használná az alábbi esetekben?

Nagyon fontos, hogy a hallgatók mindig pontosan tudják, képes-e segíteni a portál az adott kérdésben, és ha igen, akkor a megfelelő eszközt válasszák ki. A visszajelzések alapján gyakori hibaforrás, hogy nem megfelelő eszközt választ ki a felhasználó, például a külön-, egybe- vagy kötőjellel kérdésben a Helyes-e így? eszközt választja, beírva az elképzelését, ám a szószintű ellenőrző nem megbízható az összetett szavak írásmódjának ellenőrzésekor, így használatát egyáltalán nem javasoljuk. A másik gyakori hiba, hogy nem a megfelelő formátumban írják be a bemenetet: például az Elválasztás eszközbe a már elválasztott, nem feltétlenül helyes formában írják be a szót: **kert-ig*, nem pedig csak egyszerűen begépelve. Így értelemszerűen a program sem ad jó választ.

Végezetül bemutatok egy vizsgafeladatot, amely az *Adatbázisok* c. kurzus vizsgáján volt az egyik gyakorlati tétel.

Oldja meg a tanult eszközök segítségével az alábbi feladatokat!

- a) Szövegalkotáskor bizonytalansága támad a helyes szóhasználattal kapcsolatban az alábbi mondatban: *Nem tudtam figyelni a fáradságtól/fáradtságtól.* – Melyik eszközt használná a megfelelő szó kiválasztására? Mutassa be!
- b) Arra vagyunk kíváncsiak, hogyan kell írni a *ventilátor/ventillátor* + *szabályozó* + *program* szavakból alkotott kifejezést. Tegyük fel, hogy mindemellett még a *ventil(l)átor* szó írásmódjában is bizonytalan, hogy hány *l*. Hogyan oldaná meg?
- c) A [száz + huszonhat + ezer + ötszáz + hetvenhat] szó írásmódjában vagyunk bizonytalanok: egybe kell-e írni, netán külön, esetleg kötőjellel, egyáltalán: hogyan kell tagolni.

5. Szaknyelvi helyesírási kérdések

Mind ez ideig a portálnak a magyar szakos, illetve egyéb bölcsészettudományi szakpáros tanári képzésben való alkalmazásával foglalkoztunk, a helyesírás-oktatás azonban nem csupán a bölcsészettudományi képzésben van jelen a felsőoktatásban. Természettudományi, műszaki, egyéb társadalomtudományi képzéseken is léteznek szaknyelvi kurzusok, amelyeken a nyelvhelyességi, stilisztikai stb. ismeretek mellett a helyesírás témája is előkerülhet. Ilyen például a *Szakmai nyelvművelés* kurzus a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (vö. Sturcz 2004: 195) és a *Magyar orvosi nyelv* kurzus a Semmelweis Egyetemen (Bösze 2004).

Joggal merül fel a kérdés: milyen hatékonysággal alkalmazható a portál szaknyelvi helyesírási kérdések esetén? Érdemes-e bemutatni, alkalmazni a fentebb említett és hasonló egyetemi kurzusokon?

A kérdésre igennel válaszolhatunk, mindenképpen érdemes legalább megmutatni vagy megemlíteni a portált a szaknyelvi kurzusok hallgatóinak. Nagyon fontos azonban, hogy felhívjuk a hallgatók figyelmét arra, hogy az oldal elsősorban általános, köznyelvi helyesírási kérdések megválaszolása céljából készült, az egyes szaknyelvek helyesírási kérdéseiben csak igen korlátozottan tud segíteni. Ez nagymértékben függ attól, hogy melyik szakma nyelvéről van szó. Egyes társadalomtudományok esetén nagyobb megbízhatósággal ad jó válaszokat, kivéve akkor, ha az adott szaknyelv számos olyan terminussal bír, amely csupán a hagyomány miatt írandó egybe, és ezek az összetételek szaknyelvi helyesírási szótárban is megtalálható, kodifikált alakok. Ahhoz, hogy a portál az ilyen típusú terminusok írásmódjával kapcsolatban jó megoldást legyen képes adni, az egyes szaknyelvi kifejezések kivétellistáját be kellene építeni a programba. Minél inkább igaz egy szaknyelvre, hogy sajátos helyesírási szabályai vannak, annál kevésbé képes hatékony segítséget nyújtani az oldal szaknyelvi helyesírási kérdések esetén. Ez a kitétel a *helyesiras.mta.hu* „Hogyan működik?” menüpontjából előhívható használati útmutatóban is megtalálható: „Hangsúlyozzuk, hogy a portál elsősorban a köznyelvi helyesírás kérdéseivel foglalkozik. Szaknyelvi helyesírási kérdések esetén előfordulhat

– azok specifikussága miatt –, hogy a rendszer nem ad (megfelelő) választ. Különösen igaz a bonyolult helyesírási szabályrendszerrel bíró szaknyelvekre (pl. kémiai vagy orvosi szaknyelv). Ha ilyen kérdése van, kérjük, lapozza fel az adott szaknyelv helyesírási szabályzatát/szótárát, vagy forduljon bizalommal közönségszolgálatunkhoz!”¹²

A Semmelweis Egyetem orvosi szaknyelvi kurzusán vendégelőadóként tartott előadásomon is azzal szembesültem, hogy minél „szaknyelvibb” egy kifejezés, annál kisebb az esély arra, hogy jó megoldást ad a weboldal. Az előadáson az *antigénbemutató* szó írásmódjára voltak kíváncsiak a hallgatók. A Külön vagy egybe? eszköz kötőjeles írásmódot javasolt a szótagszámlálás szabályára hivatkozva: **antigén-bemutató*¹³ (3. ábra).

A kérdéses szavakat szóközzel elválasztva írja be!

Javasolt alak:

☒ **"antigén-bemutató"**

Magyarázat

Két szabályt alkalmaztunk egymás után az alábbi sorrendben:

1. Az „antigén” főnevet és a „bemutató” főnevet egybeírjuk az alábbi szabály alapján:
A jelöletlen birtokos jelzői összetételt mindig egybeírjuk. [AkH11-128c, AkH12-110]
2. Az „antigénbemutató” főnevet az első és a második összetételi tag közé tett kötőjellel írjuk az alábbi szabály alapján:
A kettőnél több szóból alakult (úgynevezett többszörös) összetételeket kötőjellel tagoljuk a fő összetételi határon, ha a szótagszám meghaladja a hatot. Amennyiben a fő összetételi határ az első összetételi tag után van, a kötőjelet oda írjuk. [AkH11-138, AkH12-139, OH-128–131]

3. ábra. Az *antigén + bemutatás* bemenetre adott javaslat

A javasolt írásmód azért nem felel meg a helyesírási normának, mert bár valóban hatnál több szótagú az összetétel, de csak két tagból áll, míg a portál morfológiai elemző rendszere az *antigén* szót az *anti-* előtagból és a *gén* szóból álló összetételként elemezte. Bár a *gén* is orvosi terminus, az *antigén* esetében képzett szóval van dolgunk, nem összetétellel, az abban szereplő *gén* nem azonos a *gén* < görög *genos* ’eredet’ szóval. A morfológiai elemző program azonban ezzel nincs tisztában.¹⁴

¹² <http://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/howitworks> (letöltve: 2016. 07. 28.)

¹³ A hibát azóta javítottuk.

¹⁴ Az, hogy a morfológiai elemző egy szót tévesen összetételként (is) elemez („túlgenerálás”), gyakori jelenség. Nem csupán a *helyesiras.mta.hu* eszközeinél vezet téves javaslatához, hanem minden olyan

Noha a fentebb ismertetett esetben nem az okozta a hibát, hogy a Külön vagy egybe? eszköz nyelvtanában nem szerepeltek bizonyos szaknyelvspecifikus szabályok, természetesen ez utóbbira is bőven akad példa. A program nem tud megoldást javasolni például az ún. tartozékjeleket (betűket, számokat, vö. Bösze 2007b) tartalmazó terminusok írásmódjára (*hepatitis-C* vagy *hepatitis C*, *hepatitis-C-vírus* vagy *hepatitis C vírus*).

6. Összefoglalás

Jelen dolgozat a *helyesiras.mta.hu* portál felsőoktatásban való felhasználásának tapasztalatait foglalta össze. Megállapíthatjuk, hogy a portál hatékony oktatási segédeszköz lehet, ha (1) a tanár is elsajátítja a megfelelő használatot (a felhasználási útmutató alapos áttanulmányozásával), (2) a hallgatóknak megtanítja a megfelelő használatot (melyik eszköz mire való, miben tud és miben nem tud segíteni a weboldal). Fontos, hogy a felhasználók tisztában legyenek a portál korlátaival, hogy tudatosítsák: sok helyesírási kérdést nem fed le (egyres tulajdonnévtípusok, mellérendelő összetételek, írásjelek, rövidítések...), és speciális szaknyelvi helyesírási kérdésekre sincs felkészítve. Hibásnak tűnő megoldási javaslat esetén javasoljuk a kritikus hozzáállást, illetve mindenkit arra biztatunk, hogy a „Visszajelzések” menüponton keresztül vegyél fel a kapcsolatot a portál munkatársaival.

[Ludányi Zsófia 2017. Online segédeszközök a helyesírás tanításának szolgálatában. In: Prax Levente – Hoss Alexandra (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3. Szabályok és/vagy kivételek*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Film-Virage Kulturális Egyesület. Pécs. 105–119.]

nyelvytechnológiai fejlesztésnél, korpusznál, ahol morfológiai elemzőt alkalmaznak. A *Magyar nemzeti szövegtár* új változatánál is speciális szűrőket kellett készíteni a nem valódi összetételek kiszűréséhez (vö. Oravecz–Váradi–Sass 2014: 1721).

Online helyesírási segédeszközök használata az anyanyelvi órán: egy felmérés tanulságai

1. Bevezetés

Jelen dolgozat tárgya, hogy miként hasznosíthatók az általános és középiskolai helyesírás-tanításban az MTA Nyelvtudományi Intézete által fejlesztett *helyesiras.mta.hu* online tanácsadó portál segédeszközei. Tanulmányomban egy empirikus kutatást ismertetek, amely a portált aktívan használó pedagógusok tapasztalatait vizsgálja, kiegészítve általános és középiskolai pedagógusoktól a portál fejlesztőihez érkezett e-mail-es visszajelzésekkel.

2. A *helyesiras.mta.hu* bemutatása

2013 áprilisában nyílt meg *helyesiras.mta.hu* online tanácsadó portál, melynek létrejöttét az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatához érkező kérdések motiválták, e kérdések 90%-a ugyanis helyesírással kapcsolatos (Kardos 2007: 114).

A tanácsadó portál az alábbi helyesírási területeken képes segítséget nyújtani: különírás-egybeírás, szószintű helyesírás-ellenőrzés (egyes egyszerű – nem összetett – közszoói alakok helyességének ellenőrzése), tulajdonnevek (különösen földrajzi nevek) helyesírása, elválasztás, számok és dátumok helyesírása, betűrendbe sorolás. (A portál részletes ismertetését l. Kovács 2013; Ludányi et al. 2014.) A *helyesiras.mta.hu* nem csupán a jó megoldást vagy megoldásokat adja meg, hanem megjeleníti a hatályos akadémiai helyesírási szabályzat vonatkozó szabálypontját is, továbbá felhívja a figyelmet a 11. kiadáshoz képest megváltozott helyesírású alakokra. A szabálypontokon kívül a Külön vagy egybe? eszköz részletes magyarázattal is szolgál, amelyet a „Részletek” gombra kattintva jeleníthetünk meg (1. ábra).

A szabálypontokra kattintva előhívható az AkH.¹² elektronikus változata, ahol közvetlenül is elolvashatjuk a vonatkozó helyesírási szabályt. Noha a portál nem kifejezetten oktatási célra készült, ezek a tulajdonságok oktatási célokra is alkalmassá teszik, mivel a magyarázatok áttanulmányozása segíti a szabályok szövegének megértését, emlékezetbe vésését, vagyis a későbbi hatékony szabályalkalmazás kezdeti lépéseit (vö. Antalné Szabó 2008).

A kérdéses szavakat szóközzel elválasztva írja be!

bontott téglafal

Javasolj!

2 javasolt alak: (a sorrendnek nincs jelentősége)

"bontott téglafal"

Magyarázat

Részletek ►

"bontott-tégla fal"

1. lehetséges magyarázat

Részletek ▼

Három szabályt alkalmaztunk egymás után az alábbi sorrendben:

1. A „bontott” melléknévet és a „tégla” főnevet különírjuk az alábbi szabály alapján:

A befejezett melléknévi igenévi jelzős szerkezetek tipikusan (állandó vagy alkalmi) szókapcsolatok, tehát különírandók. [AKH12-105, OH-114]

2. A „bontott tégla” főnévi szerkezetet és a „fal” főnevet különírjuk, és az első szerkezetet egybeírjuk (összerántjuk) az alábbi szabály alapján:

Ha az anyagnévi jelző szerepét különírt szószervezet tölti be („bontott tégla”), az eredetileg különírt szerkezetet egybeírjuk, az alkalmi összetétellel való jelző és a jelzett szó azonban különírandó. [OH-134]

3. A „bontotttégla fal” főnévi szerkezetet a szóösszetételi határon egymás mellé kerülő három azonos mássalhangzó miatt kötőjellel elválasztva írjuk az alábbi szabály alapján:

Az olyan összetett szavakat, illetőleg tulajdonnévi szóalakokat, amelyekben a tagok, illetőleg a szóelemek határán három azonos, mássalhangzót jelölő betű kerül egymás mellé, kötőjellel tagoljuk. Ha mozgósszabály miatt kerül egymás mellé 3 azonos msh., akkor is kötőjelet alkalmazunk. [AKH11-262a, AKH12-61, AKH12-263, OH-27, OH-49, OH-87]

2. lehetséges magyarázat

Részletek ►

1. ábra. A Külön vagy egybe? eszköz megoldási javaslata, magyarázatokkal

3. Tanári tapasztalatok – egy empirikus kutatás tükrében

A *helyesiras.mta.hu* portál helyesírásórán való alkalmazásának lehetőségeiről, az ezzel kapcsolatos saját (felsőoktatásbeli) tapasztalataimról korábbi tanulmányomban számoltam be: részletes áttekintést készítettem arról, hogy a helyesírási témakörök közül melyekhez használhatók a portál webeszközei (Ludányi 2017a: 110–111), ugyanitt az oldal használatával kapcsolatos feladat típusokat is bemutattam (Ludányi 2017a: 113–114, Ludányi 2019 ebben a kötetben: 69–78.). Ezekhez hasonlóan javaslom a portál használa-

tát a közoktatás bármelyik szintjén is. Azért is tartom fontosnak, hogy a pedagógusok is elsajátítsák a webeszközök megfelelő használatát, mert a kerettanterv is többször hivatkozik a *helyesiras.mta.hu* weboldalra, l. például az 5. és a 8. osztályok számára készített tanmenetjavaslatokat (pontos internetes elérhetőségük megtalálható a bibliográfiában Tanmenetjavaslat 5., Tanmenetjavaslat 8. néven), továbbá az OFI kísérleti tankönyveit (pl. Balázs et al. 2017).

3.1. Az alkalmazott módszerek

A portál közoktatásbeli felhasználhatóságáról kérdőíves vizsgálatot végeztem 2016 júniusa és decembere között. Az adatközlők kiválasztásánál a kényelmi mintavételt alkalmaztam, célom a potenciális adatközlők minél könnyebb elérése volt, a minta tehát nem reprezentatív, bizonyos tendenciák kimutatására azonban így is alkalmas. Mivel a kérdőívet az interneten tettem közzé magyartanároknak szóló közösségi oldalakon, így a kitöltők a lehetséges adatközlőknek a digitálisan aktív rétegéből kerültek ki, vagyis azok közül, akik feltételezéseim szerint nagyobb valószínűséggel ismerik és használják a portált.

A kérdőíves kutatás mellett felhasználtam azokat a visszajelzéseket is, amelyek általános és középiskolai magyartanároktól, tanítóktól érkeztek a portál „Visszajelzések” űrlapján keresztül, illetve a nyelvi tanácsadó szolgálat e-mailes elérhetőségére.

3.2 Eredmények

A kérdőívet összesen 261-en töltötték ki: az adatközlők legnagyobb része középiskolai magyartanár (~45%), kisebb részük általános iskolai magyartanár (~39%) vagy tanító (~16%). Az életkor szerinti megoszlást elemezve legnagyobb százalékban (~32%) a 41–50 éves korosztály képviseltette magát, a nemeket illetően pedig a kitöltők ~91%-a nő.

A kérdőívet – interaktív módon – úgy építettem fel, hogy figyelembe vegye az egyes adatközlők használati szokásait: ha tehát a kitöltő azt az opciót választotta, hogy nem vagy alig ismeri a portált, akkor a kérdőívnek a portál használatával foglalkozó kérdései meg sem jelentek, hanem egyből a kérdőív végére ugrott. Így az összesen érkezett 261 kitöltésből csak 72 választ elemzek a továbbiakban: azokét a felhasználókat, akik azt az opciót választották, hogy rendszeresen használják a portált az anyanyelvi órán és/vagy tanórán kívüli tevékenységek során (anyanyelvi szakkör, versenyfelkészítés stb.). Az adatközlők portálhasználati szokásait a 2. ábrán látható diagram összegzi (a továbbiakban a diagram 3., 4. és az 5. oszlopában található lehetőséget választók válaszait vizsgálom). Terjedelmi okokból a kérdőív átfogó bemutatására és elemzésére nincs módom, így csak egyes, általam legfontosabbnak ítélt témakörök közül ismertetek néhányat.

2. ábra. Az adatközlők portálhasználati szokásai

3.2.1. A portál használatának céljai

Látszólag magától értetődőnek tűnik, hogy a helyesírási tanácsadó portált mire használja a pedagógus, a kérdés azonban korántsem olyan egyértelmű. Részint amiatt, mert a portál egyik eszköze, a Helyes-e így? – az egyszerű szavak helyesírásának ellenőrzésén túl – beépített nyelvhelyességi funkciókkal is rendelkezik, részint pedig mert a portál üzemeltetésével töltött többéves tapasztalataim azt mutatják, hogy a felhasználók sokszor hívják segítségül az oldalt olyan kérdések megválaszolására is, amelyre nem alkalmas.

A Helyes-e így? eszköznek – az egyszerű szavak helyesírásának ellenőrzésén túl – egyik igen hasznos nyelvhelyességi funkciója a paronimafelismerés: a paronim szó-párok egyik tagjának beírásakor megadja a szó jelentését (példamondattal), valamint a hozzá hasonló hangalakú párját. A 3. ábrán erre láthatunk példát.

Ellenőrizendő szó:

☒

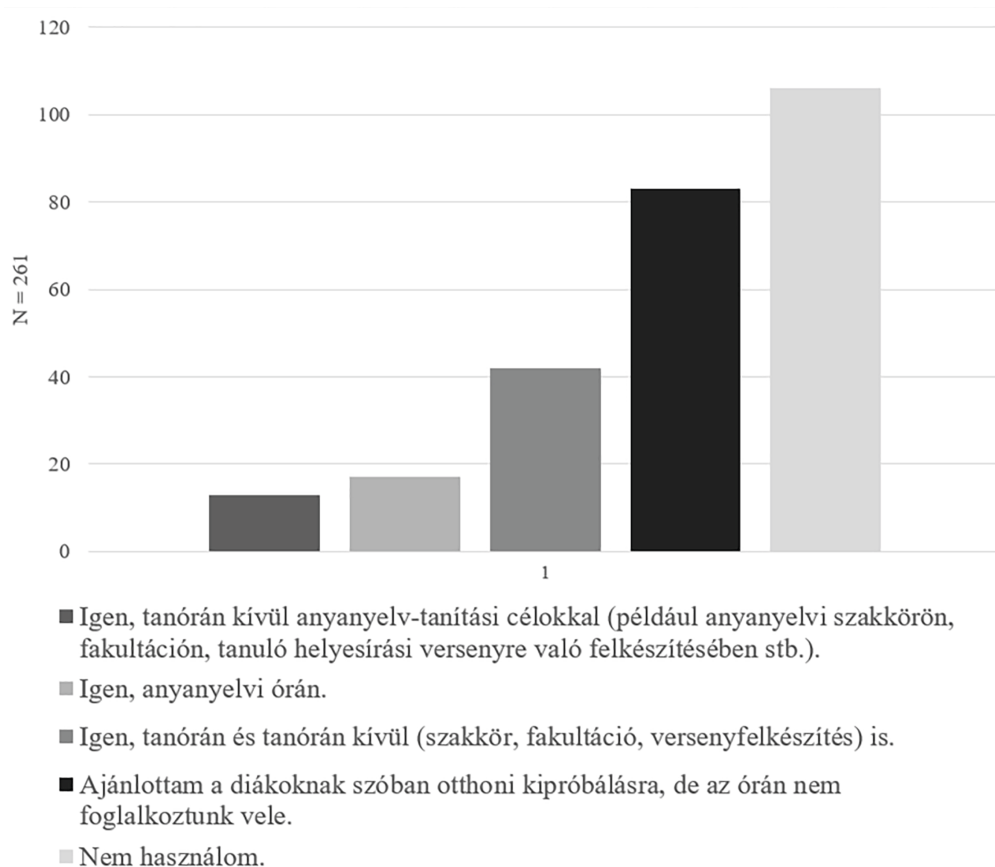
„helység”: helyes
 ’település, falu’
 Pl.: Ez a **helység** a szőlőtermesztésről híres.
 L. még: helyiség

3. ábra. A Helyes-e így? eszköz paronimafelismerő funkciója

Az említetteken kívül többször tapasztaltuk, hogy a felhasználók azért hívják segítségül a Helyes-e így? eszközt, hogy választ kapjanak arra a kérdésre, „létezik-e az adott szó a magyar nyelvben”. Az esetek egy részében valójában arra gondoltak, részei-e a sztenderd nyelvváltozatnak a nyilvánvalóan korlátozottabb használati körű *jöszölk*, *bocsájt* stb. alakváltozatok, míg más esetekben kifejezetten ritkán előforduló, szokatlan, többnyire többszörösen toldalékolt szóalakok létezésének kérdésére szerettek volna választ kapni (például: *fátyolosodás*, *mattosít*). A Helyes-e így? ugyanis ezeket az alakokat ismeretlennek jelöli, így a felhasználók arra a következtetésre jutnak, hogy ezek az alakok „helytelenek” (= nem sztenderdek), netán nem is léteznek. Természetesen ez nem így van, hiszen ha ritka alakok is, léteznek (mivel a magyar beszélőközösség egy csoportja használja őket), ami pedig „helyességüket”, pontosabban (amit a felhasználók gyakran értenek ezen): a sztenderd nyelvváltozatban való elfogadottságuknak mértékét illeti, arról végképp nem tud információt nyújtani az automatikus, merőben „gépi logikával” működő program.

Nagyon fontos, hogy a pedagógus tisztában legyen azzal, hogy a Helyes-e így? és a weboldal többi eszköze – helyesírás-ellenőrző, nem több. (Kivételt képez a már említett paronimafelismerő funkció.) Éppen ezért nem szabad másra használni, mint amire való, mert igencsak félrevezető lehet, mi több, akarva-akaratlanul is elősegítheti az iskolai nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetést, nyelvi tévhitek továbbörökítését.

A 4. ábra összegzi az adatközlők válaszait arra a kérdésre, milyen célra szokták használni a portált. A 2. oszlopból jól látszik, hogy a fentebb részletezett nyelvhelyességi kérdésekben is segítségül szokták hívni a portál eszközeit, noha az ilyen típusú kérdésekben nem illetékes.

4. ábra. Az adatközlők e célból vették igénybe a portált

Szorosan kapcsolódik az előzőekhez az a kérdés, hogy a portált használó pedagógusok elolvasták-e a felhasználói útmutatót, mielőtt felhívták volna az eszközökre diákjaik figyelmét. Saját bevallásuk szerint az adatközlők 86%-a elolvasta, és csak a maradék 14% nem, noha a felhasználói szokások nem ezt támasztják alá: vannak rendszeresen visszatérő, a nem megfelelő eszközhasználatból adódó típuskérdések, tipikus visszajelzések. Erre a jelenségre mutatok be egy példát.

Egy pedagógus az alábbi visszajelzést küldte a *helyesiras.mta.hu* portál használatáról: „Tanítványaim jelezték vissza, hogy az Elválasztás menüpont alatt a *szeműveg* szót kétféleképp is helyesnek ítéli a program: elfogadja a **sze-mű-veg* formát is. Meglátásom szerint ez nem helyes, hiszen összetett szóról van szó.”

Később ugyanez a levélíró jelezte, hogy a **kert-ig* elválasztást is helyesnek javasolja a rendszer, számos másik, nem megfelelő elválasztási javaslat mellett. Némi

utánajárás után kiderült, hogy a levélíró és tanítványai azért kaptak rendre helytelen válaszokat, mert nem az előírt formátumban írták be az elválasztandó szavakat. Az elválasztóeszköz ugyanis úgy működik, hogy az elválasztandó szavakat csak be kell írni a beviteli mezőbe, nem pedig egy adott elválasztási módot kell begépelni, amelyről az eszköz megmondja, helyes-e vagy sem. Ha olyan bemeneti karaktersorozatot kap a program, amely már eleve kötőjelet tartalmaz (például a szótagszámlálás szabálya vagy mozgószabály miatt), akkor tudja, hogy ott összetételi határ van, tehát mindenképpen ott kell majd elválasztania, akkor is, ha a máshol lenne a szótaghatár. Így, mivel bemenetként a *sze-mű-veg* karaktersorozatot kapta, nem pedig a *szeműveget*, az algoritmusnak megfelelően nem változtatott az elválasztáson, csak a szokott módon | jelekkel jelölte a vélt összetételi (és egyben elválasztási) határokat, tévesen azt a képzetet keltve, hogy az eredmény egy helyes, javasolt elválasztási mód. – Néhány levélváltás után sikerült tisztázni a félreértést.

3.2.2. A leggyakrabban használt eszközök

Ahogy a bevezetőben szoltunk róla, a *helyesiras.mta.hu* hétféle eszközt kínál a különféle helyesírási problémák megoldására. Ezek közül a legnépszerűbbek a Külön vagy egybe?, illetve a sokat ígérő nevű, de valójában egyszerű szósztintű helyesírás-ellenőrző, a Helyes-e így?. A kérdőíves felmérés eredményei is ezt a tendenciát támasztják alá: a leggyakrabban használt eszköznek a kitöltők 54%-a a Helyes-e így?, 43%-uk a Külön vagy egybe? eszközt jelölte.

3.2.3. Hibajelenségek

Természetesen mint minden számítógépes programnál, a portál webeszközeinél sem 100%-os a megbízhatóság, előfordulhatnak hibás javaslatok. (Ezeket a felhasználói visszajelzések alapján mindig javítani szoktuk.) Nem szerencsés, de előfordulhat, hogy éppen a tanítási órán ad rossz választ a program, ami zavarba ejtheti a pedagógust is. A kérdőív rákérdezett arra is, hogy az adatközlő hogyan járt el akkor, amikor hibás javaslatot adott a program. Ennek a kérdésnek a megválaszolása nem volt kötelező, mivel nem biztos, hogy mindenki adatközlővel előfordult már ilyen eset. Pozitív tapasztalat, hogy a tanárok a helyesírás-ellenőrzőkhöz való kritikus hozzáállásra igyekeznek nevelni diákjaikat: ne higgyenek vakon a gépi helyesírás-ellenőrzésnek, s hogy ilyen esetekben mindig a papíralapú szótárt vegyék alapul. Az azonban kevésbé öröndetes, hogy a kérdésre érkezett 41 válasz közül mindössze 1 (!) fő választotta azt az opciót (is), hogy jelezné a hibát a portál fejlesztőinek. A visszajelzések alapján folyamatosan javítjuk a hibákat, fejlesztjük a portált, így e sorokon keresztül is buzdítjuk a pedagógus kollégákat, hogy bátran jelezzék észrevételeiket.

3.2.4. Oktatásbeli használhatóság

A kérdőív egyik modulja kifejezetten azt vizsgálta, szakmódszertani szempontból mennyire ítélik hasznosnak a portál webeszközeit a gyakorló pedagógusok.

3.2.4.1. Az instrukciók

Minden egyes eszköz fölött rövid instrukció olvasható a kérdés bemeneti formátumával kapcsolatban. Például a Külön vagy egybe? eszköz bemeneti mezője fölött az alábbi utasítás olvasható: „A kérdéses szavakat szóközzel elválasztva írja be!”, az Elválasztás eszköznél: „Kérem, adja meg azt a szót (szavakat), amelynek (amelyeknek) az elválasztására kíváncsi!”, a Dátumok eszköznél pedig: „Kérem, adjon meg egy dátumot 'ÉÉÉÉ-HH-NN' formában, vagy válasszon egy dátumot a naptárból!” Az utasítások után egyes eszközöknél példákat is találhatunk, amelyekre rákattintva automatikusan beíródnak a beviteli mezőbe. A visszajelzések, illetve a logfájlok alapján a felhasználók sokszor nem a kért formátumban írják be kérdéseiket (l. például a 3.2.1. pontban írottakat), így felmerült bennem, hogy (1) a felhasználók nem olvassák el az utasításokat, (2) az utasítások nem elég egyértelműek. Az instrukciók egyértelműségét vizsgáló kérdésre kapott 72 válasz közül ~86% egyértelműnek találta azokat, ~14%-uk pedig az alábbi opciót választotta: „Többé-kevésbé egyértelműek, de előfordult, hogy nem volt minden világos.” A harmadik opciót („Nem olvastam el az instrukciókat”) egyetlen kitöltő sem választotta.

3.2.4.2. A magyarázatok

A weboldal hét eszköze közül igen hasznos oktatási segédeszköznek bizonyult a Külön vagy egybe? eszköz, amely a megoldási javaslaton kívül részletes magyarázatokkal is szolgál (1. ábra). A kérdőívben rákérdeztem arra is, milyennek ítélik meg a pedagógusok a magyarázatokat. A kapott 72 válasz ~72%-a pozitív visszajelzést adott: „Igen, nagyon hasznos, hogy nemcsak írásmódot javasol az eszköz, hanem meg is indokolja, mely szabályok alapján.” A kitöltők 24%-a szerint hasznosak ugyan a szabálymagyarázatok, de kissé túlbonyolítottak, lehetnének sokkal egyszerűbbek, közérthetőbbek. Elenyésző azoknak az adatközlőknek a mennyisége (~4%, csupán 3 fő), akik nem tekintik hasznosnak a magyarázatokat, mivel azok túl hosszúak, és valószínűleg úgysem olvassák el őket a diákok.

4. Összegzés, kitekintés

Tanulmányomban egy, a *helyesiras.mta.hu* weboldal közoktatásbeli felhasználását vizsgáló empirikus kutatás részeredményeit mutattam be. A portált aktívan használó peda-

gógusok összességében hasznos segédeszköznek tartják a portált. A kérdőíves vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a pedagógusok ismerik a *helyesiras.mta.hu* portált, de sokan inkább csak önellenőrzésre ajánlják a diákoknak, vagyis az az anyanyelvi órán többnyire csak az említés szintjén van jelen. Megítélésem szerint azonban igazán hatékony segítséget azt jelentene, ha a tanár (tanító) bemutatná a portált a diákoknak (miben tud és miben nem tud segíteni), és gyakorlófeladatok segítségével sajátíttatná el a helyesírás-ellenőrző eszközök megfelelő használatát.

A pedagógusképzésben is célszerű lenne felhívni erre a leendő magyartanárokat, tanítókat figyelmét, hiszen a helyesírás-tanításnak – az anyanyelvi kompetencia fejlesztésének részeként – össze kell kapcsolódnia a digitális kompetencia fejlesztésével is (Antalné Szabó 2008).

[Ludányi Zsófia 2018. Online helyesírási segédeszközök használata az anyanyelvi órán: egy felmérés tanulságai In: G. Molnár Péter – Szőke-Milinte Enikő (szerk.): *Pedagógiai valóságok*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. Budapest. 193–200.]

A „népi” helyesírási gondolkodásról – a nyelvi tanácsadói gyakorlat alapján

1. Bevezetés

Mindennapi munkám során, az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatán lehetőségem nyílik a hétköznapi nyelvhasználók nyelvvel, helyesírással kapcsolatos attitűdjeinek, gondolkodásának megfigyelésére, alaposabb megismerésére. Dolgozatomban ezt a jelenséget vizsgálom meg alaposabban – különös tekintettel az egybeírás-különírás kérdéskörére – a beérkezett levelekből válogatott szemléletes példaanyaggal illusztrálva.

1.1. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálata

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Nyelvművelő és Nyelvi Tanácsadó Kutatócsoportja (korábbi nevén közönségszolgálat) az ötvenes évektől kezdve, gyakorlatilag az Intézet megalakulása óta végez nyelvi tanácsadást. A változatlanul népszerű telefonos tanácsadás mellett a technikai fejlődés következtében háttérbe szorult a hagyományos postai levelezés, helyette e-mailes formában tehetik fel kérdéseiket az érdeklődők a tanacs@nytud.mta.hu címen. 2013 óta a helyesiras.mta.hu helyesírási tanácsadó portál webeszközei is segítik a kutatócsoport munkáját (l. Ludányi 2017a).

Az e-mailben, telefonon érdeklődő nyelvhasználóknak lehetőségük van reflektálni a nyelvi változásokra, véleményezhetik az új nyelvi formákat, érdeklődhetnek azok stílusértékéről, kiejtéséről, normatív írásmódjáról (Heltainé Nagy 2012). A helyesírás presztízisértékét tekintve utalok Terestyéni Tamásnak az éppen 30 évvel ezelőtt végzett országos, reprezentatív (850 fős) kutatására, amely kimutatta, hogy az adatközlők a helyesírási készséget, a jó helyesírást még az iskolázottságnál is jelentősebb tényezőnek tekintették az életben való boldogulás szempontjából (Terestyéni 1990). Ezt a megállapítást alátámasztja az a tény, amely a nyelvi tanácsadó szolgálathoz érkezett kérdések tematikai összetételét jellemzi: a kérdések több mint 90%-a ugyanis a helyesírással kapcsolatos (Kardos 2007: 114).

2. Népi nyelvészet, népi helyesírás

A népi nyelvészet (folk linguistics) a nyelvtudománynak az az ága, amely a nyelvről való népi hiedelmek, laikus vélekedések kutatásával foglalkozik (Niedzielski–Preston 2000). Népi nyelvészeti szemléletnek nevezzük „[a] nyelvről való hétköznapi, nyelvészetiileg strukturálatlan gondolkodás”-t (Domonkosi 2007a: 141). A népi nyelvészeti kutatások

(némileg egyszerűsítő módon) a nyelvész vs. nem nyelvész (laikus beszélő) dichotómiában gondolkodnak. Minthogy a tanulmányom központi témája a „népi” helyesírás gondolkodás, itt ragadom meg az alkalmat, hogy tisztázzam: a népi nyelvészet terminus „népi” (folk) jelzője pusztán arra utal, hogy az adott beszélő nem nyelvészként dolgozik, semmiképpen sem annak iskolázatlanságára, ahogy Preston (2011: 15) is írja. S ha léteznek népi nyelvészeti kutatások, miért ne vizsgálhatnánk meg – ennek analógiájára – a „népi” helyesírási szemléletet? Természetesen a helyesírás és a nyelv két egészen különböző, egymással mégis összefüggő fogalom, hiszen a helyesírás része a kodifikált köznyelvi normának. A kodifikált köznyelvi normával, a sztenderddel kapcsolatos attitűdvizsgálatokat a dolgozatom elején említett intézeti kutatócsoport elődjében, a Nyelvtudományi Intézet egykori nyelvművelő osztályán végeztek (Domonkosi 2007a, 2007c). Itt kapcsolódik a jelen dolgozat is a népi nyelvészeti kutatásokhoz: az előzőekben kiindulva a népi helyesírási kutatások azoknak a beszélőknek a helyesírással kapcsolatos reflexióit, attitűdjeit, az egyes helyesírási kérdésekről való gondolkodását vizsgálják, akik helyesírási szempontból laikusok, vagyis mindenkiét, aki nem helyesírással hivatásszerűen foglalkozó személy: nem helyesírási kodifikációt végző nyelvész avagy korrektor. (A helyesírással kapcsolatos attitűdökről még Heltainé Nagy 2001–2002.)

Az általam használt „népi” helyesírás, a helyesírás „népi” szemlélete elnevezések nem tőlem származnak, Kardos Tamás használta őket először a nyelvi közönségszolgálaton végzett helyesírási tanácsadói tapasztalatait bemutató tanulmányában (Kardos 2007: 123–125).

A továbbiakban a hétköznapi emberek helyesírási gondolkodására jellemző tipikus jelenségekre mutatok be néhány példát a nyelvi tanácsadó szolgálathoz érkezett kérdések alapján.

2.1. Példák a népi helyesírási szemléletre

2.2.1. A tűzhelyek különféle típusainak eltérő írásmódja

Kérdés: „Éppen fordítok, és egyszerűen nem tudom magamnak megmagyarázni, hogy miért írjuk a *gáztűzhely*-t egybe, míg az *elektromos tűzhely*-t külön. Van ennek valamilyen oka, vagy »csak« ez a szokás?”

Válasz: Az eltérő grammatikai háttér miatt kell másképp írni. A *gáztűzhely* jelentéssűrítő összetétel, míg az *elektromos tűzhely* minőségjelzős szerkezet.

Mint látható, a levélíró nem a hivatásosan helyesírással foglalkozók szemléletével közelít a kérdéshez, vagyis nem a tagok közti nyelvtani viszonyból indul ki, hanem másféle logikával közelít: ha mindkét fogalom ugyanabba a kategóriába tartozik, feltehetőleg az írásmódjuk is hasonló – vagy mégsem? A kérdező tisztában van az azonos fogalomköri csoportba tartozó fogalmak eltérő írásmódjával, csak az okát nem érti.

2.2.2. Egybe vagy külön: **útibeszámoló* vagy *úti beszámoló*?

Kérdés: A levélíró azzal kereste meg a nyelvi tanácsadó szolgálatot, hogy bön-gészőjének helyesírás-ellenőrzője aláhúzza az egybeírt **útibeszámoló* alakot, holott ő úgy emlékszik, egybe kell írni, és az internetes egybeírt találatok nagy száma is ebben erősíti meg. Szerinte az is az egybeírás mel-lett szól, hogy az *útikalauz*, *élménybeszámoló*, *útleírás* „testvérek” is egy-beírandók. Lehet, hogy a helyesírás-ellenőrző tévedett?

Válasz: Való igaz, a helyesírás-ellenőrző programok nem tévedhetetlenek, ebben az esetben viszont nem tévedett, az *úti beszámoló* mint minőségjelzős szer-kezet különírandó. A *Magyar helyesírási szótár* az *úti* szóbokrában az aláb-bi példákat hozza: egybeírandó az *útikalauz*, *útikönyv*, *útinapló*, *útításka*. De: *úti cél*, *úti okmány*, *úti élmény* stb. Hasonlóan a *fekete*, *fehér*, *légi*, *sza-bad*, *házi* melléknevekhez, az *úti* szó különféle alakulatainak az írásmódja sem egységes, sok köztük a kivételes (egybeírt) alak, ilyenkor a helyesírási szótárak igazítanak útba.

Nézzük meg, mi a helyzet a levélíró által analógiául hozott példákkal. Az *útleírás* birtokos jelzős alárendelő összetétel, az *élménybeszámoló* határozói alárendelő ösz-szetétel, mindkettő jelöletlenné válással keletkezett, ezért egybe kell írni őket. Az *úti beszámoló* esetében viszont nem beszélhetünk jelöletlenné válásról, hiszen a minőség-jelzős szerkezetek egyébként sem lehetnek jelöltek. Vagyis itt is arról van szó, hogy a levélíró logikája alapján egy kategóriába tartozó kifejezések grammatikai szerkezete más. Szemléletes példája a helyesírásról való hétköznapi gondolkodásnak az, hogy a kérdező a jelentésstanilag többé-kevésbé összefüggő, egy csoportba tartozó fogalma-kat (**útibeszámoló*, *útikalauz*, *élménybeszámoló*, *útleírás*) TESTVÉR-ként metaforizálja, ezzel indokolva az azonos írásmódjuk iránti igényét.

2.2.3. Kórusok fajtái (*férfikar*, *női kar*, *vegyes kar*, *gyermekkar*)

Kérdés: A levélíró a különféle kórusfajták normatív írásmódját szerette volna megtudni. Pontosabban: tisztában volt vele, hogy a kodifikált írásmód a *férfikar* és a *gyerekkar* esetében az egybeírás, míg a *vegyes kar*-t kü-löníratja a szabályzat, de itt is az történt, mint nagyon sok más közönség-szolgálati megkeresésnél: ellentmond egymásnak a kodifikált írásmód és a szakmában kialakult írásgyakorlat, vagyis kétféle norma került összeüt-közésbe. A levélíró úgy fogalmazott: a különírt *vegyes kar* „szakmaiatlan” benyomást kelt. Korábbi kutatásokból tudjuk, nagy presztízse van az aka-démiai helyesírásnak (pl. Terestyéni 1990; Heltainé Nagy 2001–2002), de sok esetben a szakma nagyjainak tekintélye még a kodifikált köznyelvi normáénál, az Akadémiaénál is nagyobb: a levélíró például Kodály Zoltán-

ra hivatkozott, aki szintén **vegyeskar* formában írta. Sőt: vegyes karra írt művei máig *Vegyeskarok* címmel jelennek meg az Editio Musica Kiadónál. További érvként pedig azt hozta fel a levélíró, hogy „a Magyar Rádió Gyermekkórusát sem *Gyermek Kórus*-nak írjuk”.

Válasz: Nyelvi tanácsadói munkámban többnyire azt a gyakorlatot követem, hogy válaszlevelemben először megírom a szabályok szerinti, a szótárak által rögzített, normatív írásmódot (ha létezik ilyen), s ezek után az egyes problémásabb eseteket boncolgatom, valamint reflektálok a levélíró felvetéseire, javaslataira. Ezúttal is így jártam el, vagyis válaszsomatom azzal kezdtem, hogy a kodifikált írásmódok a következők: *férfigar*, *női kar*, *vegyes kar*, *gyermekkar*, megindokolva, hogy az eltérő nyelvtani szerkezet, a tagok közötti grammatikai-logikai viszonyoknak a különbsége az eltérő írásmódok magyarázata. Vagyis míg a *férfigar* és a *gyermekkar* birtokos jelzői vagy jelentéssűrítő (tulajdonképpen lényegtelen, hogy grammatikailag milyen típusú), de: összetétel, tehát egybeírandó, addig a *női kar*, *vegyes kar* minőségjelzős szerkezetek, normatív írásmódjuk a különírás. Ennek kapcsán két dologra érdemes kitérni:

(1) A *férfigar* és a *női* szavakkal képzett alakulatok minden esetben eltérő írásmódjára, amit eltérő szófajuk okoz: a *férfigar* főnév, a *női* viszont melléknév, ennek megfelelően: *férfigcipő*, *férfignadrág*, *férfigar*, de: *női cipő*, *női nadrág*, *női kar*. A *férfigar* származékai grammatikailag birtokos jelzői vagy jelentéssűrítő összetételek, a *női* származékai minőségjelzős szerkezetek. Ezt a grammatikai különbséget tükrözteti a helyesírás. Ugyanakkor ha a helyesírási szabályzat az *i*-re végződő idegen vagy magyar helységnevek *-i* képzős származékának végén csak egy *i*-t írat, vagyis „beleérti” például a *helsinkai*, *tamási* melléknemekbe az *-i* képzőt, vajon nem jár-e el logikusan az „egyszeri” nyelvhasználó, ha ugyanezt teszi a *férfigar* esetén is? (Kardos 2007: 124). Ha így logikázunk, akkor védhető a **férfigar* írásmód is, és a „hétköznapi helyesíró” szemével nézve kétségtávol barátságosabb is lenne, ha **férfig kar* és *női kar* írnánk, de a helyesírási hagyomány (sajnos vagy nem sajnós?) nem osztja ezt a véleményt.

(2) Ami az egyébként különírandó *vegyes kar* egybeírását illeti, felmerült bennem, vajon a több évtizedekkel ezelőtti helyesírási norma szerint nem kellett-e valóban egybeírni. Az AkH.¹⁰ (1954) szótári részében ugyan nem szerepel sem a *vegyeskar*, sem a *vegyes kar* forma, de a hatvanas években íródott, hétkötetes ÉrtSz. valóban az egybeírt *vegyeskar* alakot szótározza. (Igaz, az ÉrtSz. nem helyesírási, hanem értelmező típusú szótár.) Visszatérve a jelenkorra, a 2017-es MHSz. a *vegyes* szóbokrában az alábbiakat szótározza: *vegyesholt*, *vegyeskereskedés*, *vegyesúszás* (sportág), de: *vegyes bizott-*

ság, vegyes kar, vegyes köret. Jogosan merül fel akár a „hétköznapi”, akár a „hivatásos” helyesíróban: miért „forrt össze” a *vegyeskereskedés*, a *vegyes kar* meg miért nem? Ráadásul a *vegyesúszás* esetében még változás is történt, az AkH.¹¹ szerint még külön kellett írni, de az AkH.¹² – hivatkozva arra, hogy az egy sportág neve, egy úszásfajta – oly mértékű jelentésváltozást feltételez, amely indokolja az egybeírást. Mindezek alapján tulajdonképpen a **vegyeskórus* írásmód is védhető lenne (egy kórusfajta neve).

A fenti okoskodásokat megosztottam a levélíróval, hozzátéve, hogy bár szólnak érvek a *vegyeskar* forma mellett is, a normatív különírást javaslom. A „népi” helyesírási gondolkodást találóan jellemzi a levélíró viszontválasza, aki a bonyolult grammatikai, helyesírási okoskodásból csupán a számára egyedüli lényeges dolgot ragadta meg: amit ők a zenész szakmában hagyományosan egybeírnak, a közönségszolgálat nyelvészei, ezek a „szörszálhasogató, akadékoskodó alakok” – hogy ismét csak Kardos Tamás találó, önironikus megjegyzését idézzem [2007: 114] – külön akarnak íratni. Ha ez a tendencia, akkor a *tenorkürt* helyett is **tenor kürt* írásmódot fogjuk javasolni, a *basszbariton* helyett pedig a **bassz bariton*-t? – vonta le a végső konzekvenciákat ironikusan (?) a levélíró.

3. Következtetések

A fenti példák alapján megállapíthatjuk, hogy a hétköznapi nyelvhasználók egészen másként gondolkodnak a helyesírási problémákról a különírás-egybeírás esetében. Igen erős bennük az igény arra, hogy az azonos fogalomkörü csoportba tartozó fogalmak – legyenek azok tűzhelytípusok, kórusfajták vagy egyéb, itt nem részletezett fogalmak (pl. szőlőfajtanevek, egyházi társulások nevei stb.) – írásmódja is legyen azonos. Számukra egyáltalán nem fontos, s ezáltal nem is lehet szempont az, hogy az összetétel vagy szintagma nyelvtanilag milyen típusba sorolható, sőt sokszor úgy tűnik, kifejezetten nehézséget okoz nekik az alkotó tagok közti grammatikai-logikai viszony felismerése. Márpedig enélkül hiába nézik meg a helyesírási szabályzatban, hogy például a 110. pont szerint „[a] jelöletlen tárgyas, határozós és birtokos jelzős kapcsolatok tagjait mindig egybeírjuk”, nem fogják tudni alkalmazni a szabályt, mivel nem ismerik fel, hogy a *prosztatamegnagyobbodás* szó tagjai között birtokviszony, a *sonkakészítő* (*eszköz*) esetén pedig tárgyas alárendelő viszony van a *sonka* és a *készítő* szavak között. Hogy ez vajon az iskolai nyelvtanoktatás számlájára írható-e, arra nincs módomban sem is áll szándékomban válaszolni. Az azonban bizonyos, hogy a „népi” helyesírási szemlélet nem alapoz az alapvető grammatikai ismeretekre a különírás-egybeírás kérdésekben, ehelyett csakis az analógiára: ami – fogalmilag – ugyanabba a kategóriába tartozik, azok helyesírási szempontból is legyenek egységesek. Ismét Kardos Tamás szavait idézem: „A népi helyesírási gondolkodás rendező elve [...] tehát az analógia, amely igyekszik röviden elintézni a problémákat. S vajon az analógia miért ne lehetne

ugyanolyan erős és elfogadható érv, mint a sokszor öncélú okoskodás vagy az izzadságos logikának számárfület mutató »hagyomány«?» (Kardos 2007: 124).

Sok igazság van ezekben a szavakban. Természetesen nem arra gondolok (s az idézet szerzője sem), hogy az akadémiai helyesírási szabályozás eddigi hagyományait teljes mértékben el kellene vetni, s nyugodtan írjuk egységesen egybe a *szinkrontolmácsolás*, **kísérőtolmácsolás*, **onlinetolmácsolás* (sic!) alakokat, hiszen ezek mind-mind a tolmácsolás különböző fajtái, azonos kategóriába tartozó fogalmak. Az azonban igaz, hogy a nyelvi tanácsadó szolgálat munkatársa számára igencsak hálátlan feladat elmagyarázni a (joggal) megdöbbenet kérdezőnek, hogy a *gyalogosforgalom* egybeírandó, a *gyalogosközlekedés* ~ *gyalogos közlekedés* kétféleképpen is írható, attól függően, hogyan elemezzük, a *gyalogos-felüljáró* meg kötőjellel (Kardos 2007: 124).

4. Mi jellemzi még a népi helyesírási gondolkodást? – Kitekintés

Az eddigiekben a hétköznapi helyesírási gondolkodásnak azt az összetevőjét jártam körbe, amely a grammatikai viszonyok helyett az analógiát tartja fő rendező elvnek a különírás-egybeírás kérdésében. Nyelvi tanácsadói tevékenységem során azonban emellett más „népi” helyesírási alapelveket is megfigyeltem, ezekre csak röviden térek ki:

(1) Az egyik ilyen „népi” alapelv az „egy fogalom – egy szó” vélt logikai szabálya (Heltainé 2001–2002), amit a nyelvhasználók úgy fejeznek ki, hogy „de hiszen ez már egy önálló fogalom”, „egy külön fogalom, ezért kell egybeírni”. Ilyen például a **rakottkrumpli*, a **bundáskenyér* vagy az **útibeszámoló* esete, ahol a levélírók erre hivatkozva szeretnék volna őket egybeírni. Valójában itt – Kálmán László szavaival élve – az ún. „intézményjellegű” használatról van szó, vagyis a gyakori, visszatérő, jelentős és tartós használatról, az egyes fogalmak „intézményesüléséről” (Kálmán 2017: 16). Erre gondolnak a nyelvhasználók, amikor arra hivatkozva írják egybe az efféle alakulatokat, hogy azok már „külön fogalmak”. Az intézményesülés mint egybeírási igény tulajdonképpen érthető, de a helyesírási, szótári hagyományok általában meglehetősen ritkán érvényesítik ezt az elvet. A helyesírás, mint tudjuk, többek között a jelentésváltozásra hivatkozva szokott bizonyos alakulatokat egybeírni, ám az intézményesült használat sokszor nem jár együtt jelentésváltozással: az *úti beszámoló*, bár az *úti* és a *beszámoló* szavak valóban gyakran, tartósan, visszatérően fordulnak elő egymás társaságában, mégsem jelentenek mást, mint az *úti* és a *beszámoló* szavak jelentésének együttesét.

(2) A másik gyakori közkeletű elgondolás az, hogy a szakmai („belső”) helyesírási hagyományok felülírhatják az általános helyesírási szabályokat, elsősorban persze a különírás-egybeírás témájában: „Mi ezt terminus technicusként használjuk, tehát egybeírhatjuk” – hangzott el az indoklás például a **kötelespéldány*, **fáslegelő* stb. esetében. Valójában a levélírók ilyenkor nem is választ szeretnének kapni kérdésükre, hanem a saját kialakult szakmai írásszokásaikat szeretnék az MTA-val jóváhagyatni. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a szaknyelvi helyesírások a mindenkori

akadémiai szabályzatra épülnek, nem alkotnak önálló rendszert olyan értelemben, hogy nincsenek egyéni, a központi akadémiai normától eltérő elvei, normái. Noha egy pontban az AkH.¹² is megengedőbb a szaknyelvek esetében: a 141. c) pontja (korábbi elnevezéssel „harmadik mozgószabály”) kimondja, hogy „[a] szaknyelvben bizonyos esetekben nem kifogásolható (az értelem pontos tükröztetése érdekében) a nagykö-tőjel használata sem”. Az akadémiai helyesírástól való eltérő helyesírási törekvések tendenciája nagyon erősen érvényesül a szaknyelvekben, csak jelzésszerűen utalok például a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratban lezajlott vitára a 141. b) (korábban „második mozgószabály”) kapcsán, ahol javaslatként megfogalmazódott, hogy a 141. b) alkalmazásával keletkezett hosszú, nehezen olvasható többszörös összetételek helyett írjanak inkább minden tagot külön szóba (Bószé 2015).

Összegzés

Dolgozatomban azt elemeztem, miként gondolkodnak a helyesírással nem hivatásszerűen foglalkozó hétköznapi emberek az egyes helyesírási kérdésekről, különös tekintettel a különírás-egybeírás problémáira. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatán szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy a hétköznapi beszélők számára – feltehetően alapvető grammatikai ismeretek hiánya miatt – sokszor már az is gondot okoz, hogy az összetételt alkotó tagok grammatikai-logikai viszonya alapján egyáltalán felismerjék: összetételről van szó. A magyar helyesírási rendszer gyökeres átalakítására sem szükség, sem lehetőség nincs, de a tapasztalatok azt mutatják, legalább a különírás-egybeírás területén érdemes lenne módosítani, egyszerűsíteni a szabályokat. Hogy lehetséges-e ez egyáltalán, s ha igen, milyen módon, ahhoz további kutatásokra lenne szükség.

[Ludányi Zsófia 2019. A „népi” helyesírási gondolkodásról – a nyelvi tanácsadói gyakorlat alapján. In: Bozsik Gabriella – Ludányi Zsófia (szerk.): *Szabályzat, oktatás, gyakorlat. Helyesírásról sokszínűen*. Líceum Kiadó. Eger. 239–246.]

II. Nyelvművelés, nyelvi menedzselés, nyelvi ideológiák

Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a 21. századi szervezett orvosnyelv-alakításban

1. Bevezetés

Az orvosi nyelv helyzete sajátos, mivel – a jogi nyelv és a közigazgatás nyelve mellett – azon szaknyelvek közé tartozik, ahol a laikusok bevontsága igen nagy fokú. Ebből következik, hogy az orvosi nyelvvel kapcsolatos kutatások – beleértve a szaknyelvi tervezést, szaknyelvmenedzselést – nem csupán a szakma képviselőit érintik.

A jelen tanulmány egy olyan átfogó kutatáshoz kapcsolódik, melynek célja annak feltárása, milyen alapvető viszonyulások, attitűdök, nyelvi értékítéletek működnek a magyar beszélőközösségben – beleértve a szakma képviselőit és a laikusokat egyaránt – az orvosi nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatosan. Tanulmányomban a kutatás részeként arra keresem a választ, hogy melyek a leginkább érvényesülő nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák a magyar orvosi nyelv sztenderdizációjára irányuló szervezett tevékenységben.

A bevezető fejezetben ismertetem a kutatás elméleti háttérét, a nyelvmenedzselés-elméletet (1.1.), majd a terminológiai problémák tisztázása után (1.2.) általában szólok az orvosi nyelvvel kapcsolatos kutatásokról (1.3.), az orvosi nyelv lehetséges szemléletmódjairól (1.4.), majd a magyarországi szervezett nyelvalkító tevékenységet mutatom be (1.5.). Ezt követően értelmezem a nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák fogalmát (1.6.). A kutatás anyagának és módszerének bemutatása után (2.) a kapott eredményeket elemzem (3.). Végezetül összegzésként néhány javaslatot fogalmazok meg az orvosnyelv-menedzselés hatékonyabbá tételéhez (4.).

1.1. Elméleti háttér

Dolgozatom elméleti keretét a nyelvmenedzselés-elméletet (LMT) választottam (Jernudd–Neustupný 1987; Nekvapil 2006; Lanstyák 2014a; Lanstyák 2018: 17–58). Az orvosnyelv-menedzselés (mint általában a nyelvmenedzselés) lehet egyszerű és szervezett (Neustupný–Nekvapil 2003: 185; Hübschmannová–Neustupný 2004: 90). Egyszerű nyelvmenedzselés a beszédpartner javítása, például ha az orvosi egyetem professzora vizsga közben rászól a vizsgázó orvostanhallgatóra, hogy a terminusokat ne magyarul, hanem görög–latin néven nevezze meg. Az (1) példában egy orvostanhallgató számol be egy ilyen esetről, ahol a professzor észlelte az orvostársadalomban megszokott normától való eltérést, és negatív értékítéletét egy ironikus megjegyzéssel adta beszédpartnerének tudtára:

(1) „A kórélettanvizsgám közben rám szóltak, hogy úgy beszélek, mintha a Nők Lapja egészségrovátát olvasnám fel” (Ludányi 2018a: 769).

Jelen tanulmányban az orvosnyelv-menedzselés szervezett formájával foglalkozom. Ide tartozik az orvosi nyelv standardizációjának egyik intézményesített színtere, az MTA 2015-től 2019-ig működő Orvosi Nyelvi Munkabizottsága, valamint az ahhoz szorosan kötődő *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat is. A magyarországi szervezett orvosnyelv-menedzselésről részletesen az 1.5 pontban szólok.

1.2. Terminológiai kérdések

1.2.1. Nyelvmenedzselés és nyelvművelés

Jelen tanulmányban a nyelvmenedzselés mellett a *nyelvművelés* műszót is használok az általam vizsgált tevékenységre. Ennek oka, hogy a nyelvművelés magyar viszonylatban a legismertebb, a laikus közvélemény előtt nagy tekintéllyel rendelkező szervezett nyelvalakító tevékenységtípus, melynek végzői is ezt az elnevezést használják tevékenységükre. A *nyelvművelés*hez hasonló terminusok más európai nyelvközösségekben is ismertek, például a csehben *jazyková kultura*, a szlovákban *jazyková kultúra*, a németben *Sprachkultur*, a svédben *språkvård* néven. Az angolban, ahol nincs ilyen nagy hagyománya, a *language cultivation* kifejezést használják ezek megfelelőjeként (Lanstyák 2014a: 20). A magyar kultúrában – mint Lanstyák (2014a: 24) írja – a nyelvművelés célja a nyelvhelyesség elveinek a nyelvhasználatban való érvényesítése, de a „helyes” nyelvi forma sok esetben nem az, ami a beszélő céljait a legjobban szolgálja, hanem az, amely megfelel a standard nyelvváltozat kodifikált normájának. A kodifikáció azonban (mint ahogy később látni fogjuk) a variánsok tekintetében rendszerint nem a valós nyelvhasználaton, hanem strukturalista megfontolásokon, valamint különféle nyelvi ideológiákon (pl. nyelvi nacionalizmus, purizmus, standardizmus, konzervativizmus, racionalizmus, továbbá mítoszokon (Bauer–Trudgill 1998; Lanstyák 2007) és babonákon (l. Domonkosi 2007a) alapul. A kodifikált norma számonkérése ráadásul leggyakrabban a beszédhelyzet kívánalmaira való tekintet nélkül történik (Lanstyák 2014a: 24).

A nyelvmenedzselés (LMT) jelenleg még ismeretlen a magyarországi laikus közvélemény előtt, így azok a személyek, akik az orvosnyelv-művelést végzik (főként orvosok, lásd 1.5.), természetesen nem nevezik így az általuk végzett tevékenységet. Azért nevezhetjük azt mégis nyelvmenedzselésnek, mert nyelvi problémák feltárását, elemzését és kezelését foglalja magába. Azt, hogy egy adott közösség (itt: az orvostársadalom) tagjai mit érzékelnek nyelvi problémának, nagymértékben függ attól, hogy milyen ideológiák fényében értelmezik a nyelvi helyzeteket (Lanstyák 2010), s különösen igaz ez a szervezett nyelvmenedzselésre, amelyben nagy szerepet játszanak a beszélő előzetes tudása, hiedelmei, nyelvi ideológiái és attitűdjei (Neustupný–Nekvapil 2003: 185;

Hübschmannová–Neustupný 2004: 90; Lanstyák 2014b: 327, 332). Az orvosnyelv-művelés (orvosnyelv-menedzselés) nyelvi problémái a standard ideológia felől nézve, a nyelvhelyesség és a nyelvtisztaság eszméjébe vetett hit által válnak nyelvi problémává, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk.

1.2.2. Orvosi nyelv

Szükséges továbbá azt is tisztázni, mit értek orvosi nyelven. Mint általában a szaknyelveket, az orvosi nyelvet is a rétegzettség jellemzi nyelvhasználati színterei alapján. Roelcke (2002: 13) alapján az orvosi nyelvnek három egymással szorosan összekapcsolódó felhasználói szintjéről beszélhetünk: a tudományos/elméleti nyelvről (Theoriesprache/Wissenschaftssprache); a mindennapi szakmai gyakorlat nyelvhasználatáról (Praxissprache); és az ún. közvetítőnyelvről (Transfersprache), amely a tudomány, a szakma eredményeit a laikusok felé közvetíti. A tudományos/elméleti nyelv körébe sorolható többek között a tudományos előadásoknak, szakírásoknak (tanulmányok, monográfiák stb.), a medicina oktatásának stb. kérdéskörei. Nem beszélhetünk tehát egyetlen, egységes orvosi nyelvről, hiszen mindig meghatározók a nyelvhasználati színterek, felhasználói szintek. Ugyanakkor amikor 'szaknyelvről', 'orvosi nyelvről' beszélünk, sokszor elsődlegesen a tudományos/elméleti nyelvet értjük rajta (Kuna–Ludányi 2018). A tanulmányban magam is ebben a szűkebb értelemben használom az 'orvosi nyelv' terminust, mivel az általam elemzett nyelvalakító tevékenység kimondottan erre a felhasználói szintre irányul, a másik két szinttel csak érintőlegesen foglalkozik.

1.3. Orvosi nyelvvel kapcsolatos kutatások

Az orvosi nyelvvel foglalkozó nyelvészeti kutatások inkább a közvetítőnyelvre, az orvos-beteg kommunikációra fókuszálnak (pl. Nowak 2010; Bigi 2016). A tudományos/elméleti szaknyelvvvel kapcsolatban főleg leíró szemléletű terminológiai elemzések készültek (pl. a német orvosi nyelvre Lippert 1999), illetve olyan kutatások, amelyek bizonyos nyelvi jelenségek, formák (pl. nominális frázisok, prepozíciók, idegen végződések stb.) előfordulásait vizsgálják orvosi szövegekben (pl. Nilsson 2009; Szulczewska 2013; Majewska 2015).

Ezekhez képest kisebb mértékben foglalkoznak nyelvészek az orvosnyelv-alakítás sal. Példaként említhetjük Rababah (2014) monográfiáját a jordániai nyelvi tervezésről és orvosterminológia-alakításról. Jordániában mind az orvosi tudományos szaknyelv, mind a közvetítőnyelv nyelve az angol, de utóbbiban az arabot is használják. Az arab orvosi terminológia kiforratlansága miatt Rababah egy gyakorlati stratégiát és terminológiai bizottság létrehozását javasolja. Cengizhana és Tanış (2010) a török orvosi nyelv helyzetével foglalkozik, fontosnak tartva az idegen terminusok török ekvivalensének megalkotását, amelyet a páciensek is megértenek. Említésre méltó továbbá a zágrábi

egyetemen zajló, orvosok és nyelvészek közreműködésével zajló *Croatian Anatomical and Physiological Terminology* projekt, melynek célja a horvát anatómiai és élettani szakszókincs fejlesztése, valamint ennek elterjesztése a gyógyítók, tudósok és szakfordítók körében (Vuletić et al. 2018). Az anglicizmusok, az angol nyelvi hatás témája gyakran előkerül mind a nyelvészek, mind az orvosok orvosi nyelvről szóló publikációiban (pl. Gjuran-Coha 2011 a horvát, Fuentes Valdés 2015 a spanyol, Bacelar et al. 2009 a portugál, Hasse–Fischer 2003 a német, Kontra 1982 a magyar nyelvről).

1.4. A(z orvosi) nyelv tudományos és népi szemlélete

Az orvosnyelv-alakításnak is többféle rétege különíthető el. Léteznek olyan összetevői, amelyek a nyelvtudomány eredményeire, korpuszokra támaszkodó javaslatokat tartalmaznak (pl. Rababah 2014). Mindemellett az orvosnyelv-alakításhoz tartoznak továbbá a szakma művelőinek: az orvosoknak és a rokon tudományok képviselőinek (tehát nyelvészetileg képzetlen személyeknek) metanyelvi megállapításai, nyelvalakító célzatú törekvései (ezeknek Magyarországon a nyilvános fóruma a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat). E vélekedések, írások azonban nem tekinthetők a szaktudományos nyelvalakító tevékenység részének: a népi szemlélet, a nyelvről való hétköznapi, nyelvészetileg strukturálatlan gondolkodásmód jellemző rájuk (Preston–Robinson 2005).

1.5. Orvosnyelv-menedzselés Magyarországon

A szervezett orvosi nyelvalakító tevékenység kezdetétől, az 1820-as évektől fogva kötődik a Magyar Tudományos Akadémiához (részletesen l. Ludányi 2013a: 21–23). Az 1970-es évektől számítható a helyesírási egységesítés kezdete. Az MTA orvosi nyelvi munkabizottsága gondozta az 1992-ben megjelent *Orvosi helyesírási szótár*-t. Ugyancsak a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával indult el 2001-ben a *Magyar Orvosi Nyelv* című interdiszciplináris folyóirat, az első olyan magyar nyelvű, évente két alkalommal megjelenő kiadvány, amely egy adott szakma nyelvével, nyelvhasználatával, terminológiájával foglalkozik. Szerzői gárdája – szakterületüket tekintve – igen változatos: a természettudományok oldaláról orvosok, biológusok, kémikusok, mérnökök, a bölcsészettudomány területeiről nyelvészek, orvostörténészek stb. Noha a címben szerepel a „nyelv” szó, a folyóirat műfaja nem nyelvészeti szakfolyóirat, hanem sokkal inkább nyílt fórum, ahol az orvosi nyelv ügyében érintett személyek meg tudják vitatni a szaknyelvben felmerülő problémás kérdéseket. Mindebből következik, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* célközönsége sem a szűkebb nyelvész szakma (az olvasók 80%-a orvos).

A folyóiratban az orvosi nyelv történetével foglalkozó írások mellett nyelvalakítási kérdések is megjelennek (ezekről részletesen l. 2. fejezet).

1.6. Nyelvi és nyelvhelyességi ideológiák

A nyelvi problémák és a nyelvi ideológiák kérdésköre nagyon szorosan összekapcsolódik: olyannyira, hogy a nyelvi problémákkal való foglalkozás szükségszerűen elvezet a nyelvi ideológiák vizsgálatához (vö. Lanstyák 2018: 59). Azt, hogy egy adott közösség tagjai mit érzékelnek nyelvi problémának, nagymértékben függ attól, hogy milyen ideológiák fényében, milyen értékrend szerint értelmezik a nyelvi helyzeteket (Lanstyák 2010: 67), s különösen igaz ez a szervezett nyelvmenedzselésre, amelyben nagy szerepet játszanak a beszélő előzetes tudása, hiedelmei, nyelvi ideológiái és attitűdjei (Neustupný–Nekvapil 2003: 185; Hübschmannová–Neustupný 2004: 90; Lanstyák 2014b: 327, 332).

A nyelvi ideológiák olyan gondolatok, gondolatrendszerek, amelyek a legtágabb értelemben vett nyelvvel és verbális kommunikációval kapcsolatosak, ebben az értelemben minden explicit metanyelvi diskurzus nyelvi ideológiának tekinthető (Laihonen 2009: 25–26). A szakirodalomban a nyelvi ideológiáknak többféle, tágabban és szűkebben értelmezett meghatározása létezik (ezeket összefoglalja Laihonen 2009: 25–27). A nyelvhasználók a nyelvi tevékenység mint társas cselekvéstípus során reflexív és értékelő műveleteket hajtanak végre (Domonkosi 2007b: 38–39; 2007c: 38; Tolcsvai Nagy 2018: 33), vagyis a beszélőknek van véleményük saját és mások nyelvi tevékenységéről. Az értékelésben jelen lévő motivációk, célok és elvárások rendszere a nyelvi ideológiákban formálódik meg, más szavakkal megfogalmazva a nyelvi ideológiák az adott nyelv meghatározott nézőpontú és célú bemutatását, ábrázolását jelentik (Tolcsvai Nagy 2018: 33). A nyelvi ideológiákat nézőpontként, szemléletmódként értelmezve támaszkodom továbbá Lanstyák István (2018: 60–61) szűkebb értelmezésére is: azok a nyelvvel kapcsolatos gondolatok számítanak nyelvi ideológiáknak, melyeket kimutathatóan nyelvi, nyelvhasználati tények, eljárások magyarázatára vagy indoklására használnak akár szakképzett nyelvészek, akár szakképzett vagy laikus nyelvművelők, akár nyelvműveléssel nem foglalkozó hétköznapi beszélők. Lanstyák a nyelvi ideológiák egy sajátos alcsoportjának tekinti a nyelvhelyességi ideológiákat: a standard nyelvváltozat kodifikálásában, illetve általában a nyelvhelyességgel kapcsolatos döntésekben szerepet játszó ideológiákat nevezi így (Lanstyák 2017: 12).

A nyelvi ideológiák kapcsán feltétlenül szükséges reflektálnom a kutatói attitűd kérdésére. Vajon feladatuk-e a nyelvi ideológiákkal foglalkozó kutatásoknak, hogy értékeljék az ideológiákat, mennyire vannak összhangban a nyelvtudomány álláspontjával, a nyelv „megfelelő” szemléletével, vagy csupán az ideológiák feltárása legyen a megvalósítandó cél, mégpedig oly módon, hogy minél kevésbé érvényesüljenek az ideológiakutató saját nyelvi ideológiái (vö. Woolard–Schieffelin 1994: 57–58). Jelen tanulmány célja alapvetően az ideológiák feltárása, véleményem szerint azonban bizonyos esetekben megvan a létjogosultsága a kritikus kutatói attitűdnek is: a szervezett nyelvalakítás esetében például megengedhetőnek tartom azt, hogy a létező nyelvalakító tevékenységet megvizsgálva, az érvényesülő ideológiákat feltárva a kutató javaslatokat tegyen, hogy

milyen ideológiákat lenne célszerű érvényesíteni a nyelvmenedzselés hatékonyabbá tételéhez. Éppen ezért tanulmányom végén néhány javaslatot is megfogalmazok.

2. A vizsgálat anyaga: a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat

Vizsgálatom tárgyát azok az orvosi nyelvről szóló laikus vélekedések képezik, amelyek orvosoktól és a legtágabban értelmezett rokon szaktudományok művelőitől (pl. biológusok, gyógyszerészek stb.) származnak. A magyar nyelvalkításban nagy hagyománya és tekintélye van a rangos közéleti személyiségek (művészek, tudósok, politikusok stb.) nyelvi reflexióinak. Kutatásom tárgya is ide kapcsolódik, mivel a nyelvi kérdésekben megnyilatkozó orvosoknak és más, rokon szakmák képviselőinek jelentős része a saját tudományterületén elismert, nagy tekintélyű tudós.

A *Magyar Orvosi Nyelv* céljául a magyar orvosi nyelv, de tágabb értelemben a magyar nyelv ápolását tűzte ki. Saját magát úgy definiálja, mint egy „nyomtatott nyilvánosságot”, amelyben „kivételesen mindenki elmondhatja a magyar orvosi nyelvvel kapcsolatos véleményét, kifejtheti nézeteit [...]” (Bösze 2001: 2). A folyóiratnak ebből a sajátosságából adódik, hogy szerzői között a számos tudományterület képviselői vannak jelen: elsősorban orvosok, biológusok, kémikusok, mérnökök, másfelől nyelvészek, orvostörténészek stb. Bár címében szerepel a „nyelv” szó, műfaja mégsem nyelvészeti szakfolyóirat; a szerzők tudományterületi sokfélesége mellett a célközönség sem feltétlenül a nyelvészek köre: a folyóirat szerkesztői útmutatója szerint az olvasók több mint 80%-a orvos (Bösze–Kuna 2017: 50). A folyóirat cikkei változatos témájúak: vannak köztük (nyelv)történeti témájú írások, de jelentős részük a mai magyar orvosi nyelv (sőt nemegyszer általában a magyar nyelv) állapotára reflektál, többnyire nyelvalkító célzattal. A folyóirat közöl hosszabb tanulmányokat, de több interaktív rovat is található benne, például a *Szerkesztőség levelesládája* vagy a *Kérdezz-felelek*. Az interaktív rovatokra különösen jellemző a nyelvi reflexiók nagy száma.

A megjelent cikkek kifejezetten a szakmabeli kommunikációra fókuszálnak, például a tudományos közlemények nyelvhasználatára, stílusára, ennek kapcsán azonban nemcsak orvosi nyelvi, hanem köznyelvi példák is előkerülnek. Kevésbé jellemzőek az orvos-beteg kommunikációját vizsgáló cikkek (ez utóbbira l. a tanulmány végén a Források cím alatt pl. Bandur 2003; Kuna 2016b). A jelenkori orvosi nyelvvel kapcsolatos nyelvalkító (korpuszalkító) célzatú írások az alábbi főbb témakörök köré csoportosulnak: (1) a szaknyelvi helyesírás gondozása (grafizáció); (2) az orvosi nyelvi norma kialakítása, a norma rögzítése (standardizáció, kodifikáció); (3) szókincs bővítés: idegen (különösképpen a molekuláris biológia térhódítása miatt tömegével megjelenő angol) terminusok magyarítása. (Mindemellett a folyóiratban időnként olyan írások is megjelennek, amelyek célja sokkal inkább mintha a magyar orvosi nyelv relexifikációja lenne: az idegen, de legalábbis az angol terminusoknak belső keletkezésű szavakkal való felcserélése. Nem minden esetben beszélhetünk tehát szókincs bővítési törekvről. Ehhez vö. Lanstyák 2008: 50.)

Forrásként a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat 2001-től 2017-ig megjelent számai szolgáltak, továbbá felhasználtam *A magyar orvosi nyelv tankönyve* (Bősze [szerk.] 2009) c. munkának egyes fejezeteit is (ez összesen mintegy 70 cikket jelent). Választásom azért esett a folyóiratra és a hozzá szorosan kapcsolódó tankönyvre, mert az orvosi nyelvről szóló diskurzusok fórumaként jól reprezentálja a mai magyar orvosi nyelvalakító tevékenységet. Kutatási módszerül a tartalomelemzést választottam. Az orvosi nyelvről szóló írásokat abból a szempontból vizsgáltam, milyen nyelvi ideológiák érvényesülnek az orvosi nyelvről szóló, többnyire nyelvalakító célzatú metanyelvi diskurzusokban. A nyelvi ideológiák felcímkezéséhez, csoportosításához Lanstyák István ideológiai fogalomtárát használtam fel (Lanstyák 2017).

3. Eredmények

E fejezetben bemutatom – a teljesség igénye nélkül, Lanstyák 2017-es fogalomtára alapján tematikus csoportokba rendezve – azokat a nyelvi ideológiákat, amelyeket az összegyűjtött anyag vizsgálata során tártam fel. Ezek az alábbi típusokba sorolhatók: (3.1) nyelv mibenlétével és tulajdonságaival, (3.2) a nyelvek értékével, a nyelvekhez való viszonyulással, (3.3) a nyelvi változatossággal és (3.4) a kétnyelvűséggel, a nyelvek érintkezésével kapcsolatos ideológiák.

A nyelvhelyességi ideológiák az alábbi négy témakörrel kapcsolatos feltárt ideológiákat mutatom be: a nyelvi eszközök (3.5.1) társas beágyazódásával, (3.5.2) egyértelműségével, (3.5.3) keletkezési módjával és (3.5.4) a nyelvek érintkezésével.

3.1. A nyelv mibenlétével és tulajdonságaival kapcsolatos általános ideológiák

Az orvosi nyelvről szóló diskurzusokban is közkedvelt kép az ún. betegségmetafora (Nádasdy 2003), amely mögött a 19. század sajátos kultikus nyelvszemlélete húzódik meg (Margócsy 2006). A **nyelvi organicizmus** ideológiája tehát azon a metaforán alapszik, miszerint a NYELV ÉLŐ SZERVEZET, így tehát megszületik, él, felível, hanyatlik, gazdagodik vagy szegényedik – és meg is betegedhet. Ez a felfogás a *Magyar Orvosi Nyelv* hasábjain is megjelenik, ahogy az alábbi példák szemléltetik.

(2) „A nyelv is él és változik, bizony-bizony sorvadhat is. A szaknyelvek sorvadás, így az orvosi nyelv is, óhatatlanul a nyelv egészének sorvadásához vezet” (Bősze 2012).

Az orvosi metanyelvi diskurzusok sajátos jelensége, hogy a saját szaknyelvükre reflektáló orvosok gyógyító szándékukat az élő szervezetként tekintett „betegeskedő” magyar orvosi nyelvre is kiterjesztik, miként a (3) példából is kitűnik:

(3) „A gyógyítás az orvos sajátja, és ezt a tulajdonságát akkor sem szívesen vetkőzi le, ha történetesen a nyelv tűnik »betegnek«. [...] Számomra nyelvünk egyik gyönyörűsége szavaink árnyalt jelentése, ezt elveszíteni nehezen elfogadható, mint ahogy a gyógyító embernek az sem érthető, hogy a nyelvművelés feladata csupán a szótárakban való rögzítés lenne” (Bócsa 2009a).

Bár nem a jelen pontban tárgyalt ideológiatípusba tartozik, jelzésszerűen utalok a (3) példában előforduló másik ideológiára, a **nyelvi deskriptivizmusra**, amely paradox módon azáltal jelenik meg, hogy a szerző tagadja azt. A hétköznapi beszélők diskurzusaiban a nyelvész és a nyelvművelő általában szinonim értelemben használatos, miként itt is: a cikk írója tehát nem ért egyet azzal a felfogással, amely szerint a nyelvész feladata csupán a nyelvi viselkedés, a nyelvi formák leírása („a szótárban való rögzítés”).

Az általam elemzett, orvosoktól származó nyelvi reflexióiban igen erőteljesen érvényesül a nyelv népi, **platonista** szemlélete, vagyis az a meggyőződés, hogy az adott nyelvi forma helyessége nem attól függ, kik használják és mennyire elterjedt (vagyis a nyelvszokástól), hanem létezik a nyelvnek egy ideális formája, amely a beszélőktől független, nyelven kívüli valóság (Preston–Robinson 2005). Ugyanez a meggyőződés bújkol meg azon reflexiók mögött is, amelyek szerint a jelenben ugyan nem létezik az ideális (orvosi) nyelv, de azon kell fáradozni, hogy idővel létrejöjjön annak eszményi formája.

(4) „... a ma élő nyelvek állandó változásban vannak, egyre csiszolódnak [...], a cél, az **eszményi**¹⁵ nyelv kialakítása azonban manapság is vágyálom...” (Pestessy 2005).

Hogy pontosan mit értenek eszményi orvosi nyelven a nyelvvalakító célzatú írások szerzői, az kikövetkeztethető a cikkek fókuszában álló témából: a (4) példában szereplő idézet szerzője például a magyar traumatológiai szaknyelvben (is) előforduló, általa helytelennek vélt igekötőhasználatra reflektál (*átbeszél, bevállal, beinvestál*). A(z orvosi) nyelvi eszmény egy lehetséges értelmezése, hogy az ideálisnak vélt nyelvváltozat nem tartalmazza azokat a „helytelen” formákat, mint például az *átbeszél*; helyette egyedül a normatívnak tartott *megbeszél* forma képezi a nyelvi rendszer részét. Az idézett cikk szerzőjének platonista meggyőződése mutatkozik meg abban, hogy nem vesz tudomást a nyelvi tényekről: az általa hozott példák élőnyelvi adatok, mégis kitart azon meggyőződése mellett, hogy az „eszményi” orvosi nyelv, ahol *megbeszél*-t, *elvállal*-t és *beruház*-t mondanak, ideaként lebeg a nyelvhasználók feje fölött, akiknek arra kell törekedniük, hogy minél jobban megközelítsék azt. A fenti példán keresztül bemutatott platonisztikus szemlélet többnyire megfigyelhető minden hasonló jellegű nyelvvalakító célzatú írásban.

Ez a meggyőződés feltehetőleg a sztenderd nyelvváltozat azon felfogásának a leegyszerűsített megjelenése a közgondolkodásban, amelyet több nyelvtudósunk is

¹⁵ A példákban szereplő kiemelések tőlem származnak.

képviselt (Bárczi Géza, Benkő Loránd). E felfogás szerint a sztenderd nyelvváltozat a nyelvi eszmény, a többi dialektuson „fölül emelkedett, egységes, normatív és eszményi belső nyelvi típus” (Benkő 1988: 243; vö. még Bárczi 1974: 24). Ezt a felfogást a **nyelvi hierarchizmus** eszméje táplálja: e szerint az egyes nyelvváltozatok közt minőségbeli különbségek vannak, léteznek értékesebb és kevésbé értékes nyelvváltozatok. Ez a vélekedés átvezet a következő ideológiacsoporthoz, amely a nyelvekhez fűződő értékítéletekkel kapcsolatos.

3.2. A nyelvek értékével, a nyelvekhez való viszonyulással kapcsolatos ideológiák

A nyelvről való diskurzusok gyakori toposza, hogy a magyar nyelv különleges, egyedi, más nyelvektől lényegesen különböző. Ez a gondolat megjelenhet a nyelvalkító célzatú nyelvi reflexiók indoklásaként – az (5) szövegrészletben például a magyarítási törekvések legitimálása végett utal a cikkíró a magyar nyelvre mint az egyik leggazdagabb nyelvre –, míg más esetekben nyelvalkító célzat nélkül, pusztán a nyelvre való reflexióként jelenik meg a **nyelvi szingularizmus** ideológiája (6).

(5) „Sokan nem tudják, hogy a mi nyelvünk az egyik **leggazdagabb** nyelv. Tehát mindenre lehetne magyar nyelvű kifejezést találni” (Bertók 2009).

(6) „Ez is igazolja **anyanyelvünk tökéletességét**, – amelyet számos nyelvésze a világnak irigyel (sic!) tőlünk” (Pestessy 2005).

Az ilyen típusú diskurzusokban szükségszerűen, olykor csak verbalizálatlanul meg szokott jelenni a **nyelvi hierarchizmus** eszméje: mivel a különlegesség, az egyediség értéket képvisel, így az egyedinek, különlegesnek tartott nyelvet kimondatlanul is a többinél értékesebbnek, magasabb rendűnek, fejlettebbnek gondolják az adott beszélőközösség tagjai.

A nyelvi szingularizmus ideológiáját explicit módon megfogalmazó diskurzusok egyik jellegzetessége, hogy olyan (többnyire) közismert, nagy tekintélyű személyeknek a magyar nyelvről szóló megállapításait idézik előszeretettel, akik vagy elmúlt koroknak mára már sokszor meghaladottnak számító nyelvtudományi nézeteit fogalmazzák meg, vagy pedig (a mai értelemben véve) nem is nyelvészek, ám más területen kiemelkedőt alkottak. Pestessy (2005) írása például Otto Jespersent, Mezzofanti bíborost, Sir John Bowringot és Berzsenyi Dánielt idézi, de egy hasonló jellegű (nem orvos szerzőtől származó) írásban az atomfizikus Teller Ede neve is előkerül (Buvári 2008: 57).

(A hasonló jellegű reflektív írásokban a **nyelvi difficilizmus** ideológiája is meg szokott jelenni: a különleges nyelv egyúttal az egyik legnehezebben tanulható is, de az általam vizsgált írásokban erre nem találtam példát.)

3.3. A nyelvi változatossággal kapcsolatos ideológiák

A standardista metanyelvi diskurzusokban erőteljesen érvényesül a **nyelvi homogenizmus** eszméje, vagyis az a meggyőződés, amely a nyelvileg homogén – tehát a különféle nyelvek, nyelvváltozatok formáit nem vegyítő, kódváltást nem tartalmazó – nyelvhasználat helyességét hirdeti a közveleges, kódváltásos közlésekkel szemben. Ahogy a következő idézetből is kiviláglik, a hétköznapi beszélőknek a kódváltást tartalmazó diskurzusokkal szembeni attitűdje többnyire negatív.

(7) „A külföldön élő magyarok beszédébe nemritkán szükségtelenül vegyülnek a másik ország szavai: *elmennek einkaufen, mixelik a fine cocktailt, járnak a Finanzamthoz* stb. Ez a hiányos nyelvtudásból, az anyanyelv semmibevevéséből, önmagunkkal szembeni igénytelenségből vagy talán csak fitogtatásból adódik” (Gaál 2014).

Az idézett írás Németországban élő orvos szerzője (ez a tény kiderül pl. Gaál 2004-ből) egy orvosi szaklapban megjelent cikkre reflektál, amelynek írója szintén Németországban dolgozik háziorként. A szakmai jellegű tévedések helyreigazítása mellett a bíráló nyelvi reflexiókat is tartalmaz: javaslatokat fogalmaz meg a cikkíró helyesírásával, stílusával és szóhasználatával kapcsolatban. Utóbbi kapcsán kerül elő a kódváltás, a kölcsönszavak kérdése, erre hozza példaként a (7) szövegrészlet szerzője az idézett, feltehetőleg az élőnyelvből adatolt közléseket. A homogenizmus ideológiájának a laikus beszélők nyelvi reflexióiban való érvényesülése, a kódváltásos közlések iránti negatív értékítélet valószínűleg a mára már elavult, régebbi korok nyelvfelfogását tükröző nyelvművelői vélekedésekre vezethető vissza (Lanstyák 2007: 185), amelyek a nyelvművelés számos csatornáján keresztül (iskola, publicisztika) kerültek a köztudatba.

A homogenizmus ideológiája mellett több, más típusba sorolható ideológia (ún. nyelvhelyességi ideológia [Lanstyák 2010: 122–125] is megjelenik a szövegrészletben: a **nyelvi doktizmus**, **kompetencionizmus** és **moralizmus**. Ezek a meggyőzések a helytelennek tartott nyelvi formák és olyan – többnyire nyelven kívüli – tulajdonságok között konstruálnak kapcsolatot, mint a beszélő műveltsége, iskolázottsága, nyelvtudása, valamint erkölcsisége. Az ilyen típusú ideológiák jellemzően nyelvi értékítéletek indoklásául szolgálnak, mivel „valamely forma vagy formák használata alapján magáról a nyelvet használó emberről, személyiségről gondolunk, feltételezünk, állítunk valamit” (Kiss 1995: 145).

A kódváltásos nyelvhasználattal kapcsolatos (7) példa átvezet a nyelvek érintkezésével, a kétnyelvűséggel kapcsolatos ideológiák csoportjához, a következő ponthoz.

3.4. A két- és többnyelvűséggel, a nyelvek érintkezésével kapcsolatos ideológiák

A nyelvvalakító célzatú írások jelentős része az orvosi szakszókincs idegen eredetű elemeire, főként az utóbbi évtizedekben beáramló angol szavakra reflektál (ehhez vö. Kontra 1981).

(8) „Gyakorlatilag minden szakmai nyelvünk, mind szóhasználatában, mind szerkezetében pongyola, **félgyarmati** jellegűvé vált, noha erre semmi külső hatás nem kényszerítette használóit” (Bertók 2001).

(9) „Valóban az angol nyelv **önkéntes rabszolgái** akarunk lenni? Hol van az értelmiség felelőssége?” (Bősze 2012)

E két idézet mögött nem nehéz felismerni azt a két, egymással rokon nyelvi ideológiát, amelyre nyelvi imperializmusként és kolonializmusként szokás utalni. (Utóbbi a nyelvhelyességi ideológiák közé sorolja Lanstyák [2017: 5], de hasonló tartalma miatt célszerűnek látszik e fejezetben tárgyalni.) E meggyőződések bizonyos nyelveket (nyelvváltozatokat) a hatalom eszközeként láttatnak, amelyek – más nyelveket (nyelvváltozatokat) kiszorítva a használatból – hódító tevékenységet folytatnak (**nyelvi imperializmus**). Kapcsolódva ezen elgondoláshoz, ha a hódító nyelvekből kölcsönzünk szavakat, az nem más, mint a másik nyelvnek való behódolás, a nyelvi kölcsönzés tehát egyfajta nyelvi gyarmatosításként fogható fel (**nyelvi kolonializmus**). A szövegek szóhasználatára (mint például a negatív konnotációjú *félgyarmat*, *rabszolga*) egyértelműen utal e két nyelvi ideológia jelenlétére, egyúttal az írások szerzőinek az angol szavakkal, a sok kölcsönszót tartalmazó szaknyelvvvel kapcsolatos negatív beállítódására. Ugyancsak ez az elutasító attitűd rajzolódik ki az alábbi szövegrészletben is:

(10) „... az indoeurópai nyelvek a mondat szerkesztésünket is befolyásolják; tudományírásunkban magyartalan mondatokkal bizony lépten-nyomon találkozunk. Az angol nyelv uralma azonban már a fogalmazásunkat is **bomlasztja**, sőt **beférkőzött** a gondolkodásmódunkba is. Az indoeurópai nyelvek szüntelen hatásának legnagyobb veszélye ez, és nem a sok idegen szó, ez károsítja leginkább a magyar szaknyelvet és így a köznyelvet is” (Bősze 2011).

A negatív értékítéletet ez esetben is a negatív képzeteket felidéző szavak (*bomlaszt*, *beférkőzik*) juttatják kifejezésre. Egyúttal explicit módon megfogalmazódik a **nyelvi dam-nificizmus** ideológiája is, amely az angol nyelvet romboló hatásának láttatja a magyar orvosi nyelvre nézve, továbbá a **nyelvi dilaborizmus**, amely a nyelvtani kontaktushatást még a szókészletinél is veszélyesebbnek tartja.

3.5. Nyelvhelyességi ideológiák

3.5.1. A nyelvi eszközök társas beágyazódásával kapcsolatos nyelvhelyességi ideológiák

Számos modern európai típusú társadalomban – így a magyarban is – meghatározó ideológia a standard ideológiával szorosan összefüggő **nyelvi elitizmus** (Lanstyák 2011). A magyar nyelvalkítás hagyományos, nyelvművelésnek nevezett irányzatában a nyelvi helyesség megállapításában a művelt, iskolázott beszélők rétegének nyelvszokása a döntő. A nyelv állapotára való folyamatos reflektálás, a nyelvvel való tudatosan törődés a magyar kultúrában legalábbis a 16. század óta jelen lévő tipikusan értelmiségi hagyomány, amelyet tipikusan tanárok, írók végeznek (Heltainé Nagy 2007). Ebbe a hagyománykörbe illeszkedik az általam vizsgált szervezett orvosnyelv-menedzselés.

A 3.4 pontban idézett (9) példában szövegrészlet írója a magyar orvosi nyelv elangolosodása ellen emel szót, utalva arra, hogy a nyelvalkítás évszázadok óta az értelmiség feladata, sőt kötelessége.

Az elitizmus ideológiájának megnyilvánulása az is, hogy az „igényes” jelző sok esetben a „művelt”, tehát a társadalmi elit nyelvszokására utal, míg az „igénytelen” jelző ezekben a szövegekben ’nem sztenderd’ jelentésben használatos, ahogy a (11) példában láthatjuk.

(11) „[A sorszámnevek helyett] tőszámneveket írni, mondani **az igénytelen nyelvhasználatra** jellemző: *az ötödik kerületben lakik, s nem az öt kerületben.*”

Mindemellett az *igényes* jelző használata sokszor nem is a művelt rétegek nyelvhasználatára utal, és az *igénytelen* sem jelenti feltétlenül az iskolázatlan rétegek által használt nyelvi formákat. E minősítések sokszor pusztán a beszélőnek az adott formához való szubjektív viszonyulását fejezik ki, a neki nem tetsző formákat igénytelennek bélyegezve.

A hagyományos magyar nyelvművelésben szokás a szépirodalom nagyjainak nyelvhasználatára mint követendő példára hivatkozni (**nyelvi belletrizmus**). Az általam vizsgált szövegekben ez az ideológia ritkább, hiszen a szakírók és a szépírók nyelvhasználatára távolabb esik egymástól, de néha ez az ideológia is megjelenik az orvosi nyelvi reflexiókban, a (12)-es példában egyéb, általánosabb ideológiák mellett (nyelvromlás, a nyelvbe való beavatkozás szükségessége).

(12) „Ha Vörösmarty Mihály veretes vagy Arany János csodálatos dallamú és szókincsű mondatait a jelenlegi médiaszövegekkel összevetjük, szomorúan döbbenünk rá, hogy a gyengülő-fakuló, betegeskedő magyar nyelv gondozó őrszemekre, társadalmi összefogásra, illetve alapos orvoslásra szorul” (Nemesánszky 2003).

A nyelvhelyességi ideológiák jó része az idegen (főleg angol) szavakkal kapcsolatos. Az úgynevezett **nyelvi domeszticizmus** ideológiája nyilvánul meg a (13) példában, amely a már meghonosodott (a nyelvközösségben széles körben elterjedt, a nyelvi rendszerbe beilleszkedett) nyelvi formákat (pl. az ún. jövevényszavakat) erendően helyesebbeknek láttatja a kevésbé meghonosodott vagy meg nem honosodott nyelvi formáknál. Kiemelendő, hogy a *bypass* szónak a magyar orvosi nyelvben nincs elterjedt magyar megfelelője, a „nem meghonosodott”-nak való címkézése valójában annak leplezésére szolgál, hogy a szöveg szerzője annak idegen eredetét kifogásolja (a **nyelvi purizmus** ideológiájáról később, a 3.5.2. alfejezetben szólok).

(13) „Igaz, hogy nagyon sok angol szakszó (*grade, bypass* stb.) elterjedt, alkalmazásuk is kényelmes, ám ezek **mégsem jövevényszavak, vagy még nem azok**. Legtöbbjük magyarral jól helyettesíthető, nem érdemes átvenni azokat, sőt célszerűtlen is: magyar szavakat szorítanak ki” (Bősze 2011).

Kiemelem az ún. **nyelvi extrudizmus** ideológiáját, amely nem nyelvhelyességi ideológia ugyan, hanem annál általánosabb, mégis gyakran fordul elő nyelvhelyességi ideológiák társaságában, azt sugallva, hogy egyes (különféle ideológiák miatt) „helytelenek” bélyegzett nyelvi formák azért veszélyesek, mert más formákat kiszorítanak a nyelvből. Ugyanez az ideológia jelenik meg implicit módon az (14), (15) szövegben is, melynek írója egy gyógyszeripari hírlevélben megjelent tanfolyam hirdetésének megszövegezését elemzi nyelvi szempontból:

(14) „A *kommunikáció* is **divatszó**, ebben a felhívásban teljesen fölösleges” (Berényi 2011).

(15) „»A tanfolyam két *modulból* áll [...]. A modulok egyenként, önállóan is elvégezhetők.« – Bár nagyon **divatos**, itt teljesen fölösleges a *modul* használata” (Berényi 2017).

Az (14), (15) példában a *divat, divatszó* formák a **nyelvi hiperfrekventizmus** ideológiájának jelenlétére utalnak, amely az egyes nyelvi formák gyakori használatát, a nyelvi divatot negatívnak láttatja. Olykor csupán annak leplezésére szolgál, hogy a szöveg szerzője egyéni ízlésének nem felel meg az adott szó, és/vagy a szó idegen eredetét kifogásolja.

A nyelvi extrudizmus mellett általános ideológiaként a **nyelvi platonizmus** is általában jelen van a nyelvművelői diskurzusokban. A (16) példa szerzője a következőt állítja:

(16) „A *terhesség* szó – ámbár elterjedt és mindenki érti – a szerkesztőség szerint kerülendő, mert a gyermekvárás nem terhes, hanem áldott állapot. Helyette

a *várandós, másállapotos, állapotos, viselő*s stb. alkalmazását ajánljuk. Állásfoglalásunk szerint a *terhesség* szó csak a *terhességmegszakítás* kifejezésben fogadható el” (Nemesánszky 2003).

A cikk szerzője nem vesz tudomást a nyelvi tényekről: noha megemlíti, hogy a *terhesség* szó „elterjedt és mindenki érti”, vagyis elismeri, hogy a mai magyar köznyelvben ennek az állapotnak a kifejezésére ez a megszokott, semleges stílusértékű nyelvi forma, mindezek ellenére olyan szinonimákat javasol helyett, amelyek stílusértékben eltérnek attól: kifejezetten választékos, enyhén archaikus vagy emelkedett. A javaslat írója nem számol azzal a ténnyel, hogy egy hétköznapi diskurzusban ezek a formák furcsának, akár modorosnak is hatnának, vagyis a nyelvi formák kontextuális meghatározottságát figyelmen kívül hagyja (**nyelvi autonomizmus**). Ehelyett csak azt tartja szembe előtt, hogy a beszélőktől teljesen független ideális nyelvben az lenne a megfelelő, ha a *teher* szó származékait csak a gyermekvárás nem feltétlenül pozitív jelenségként láttató esetekben használnák, mint a terhességmegszakítás. A cikkíró a **nyelvi logicizmus és racionalizmus** ideológiáján át szemléli az általa kerülendőnek tartott nyelvi formát: ha egyszer a *teher* szó jelentésének van negatív komponense, akkor annak származékát, a *terhes(ség)*-et is csak azokban az esetekben lenne szabad használni, amikor a gyermekvárás valóban teher az érintettnek. E javaslat mögött az az elvárás húzódik meg, hogy a nyelv legyen összhangban az emberi gondolkodás törvényszerűségeivel, azaz legyen logikus.

3.5.2. A a nyelvi eszközök egyértelműségével kapcsolatosak nyelvhelyességi ideológiák

Általánosabb ideológiaként is megfogalmazható az ún. **nyelvi necesszizmus**, amely szerint léteznek a nyelvben szükségtelen – s emiatt kontextusuktól függetlenül helytelen – formák. Szűkebb értelemben, nyelvhelyességi ideológiaként megfogalmazva pedig azt jelenti, hogy az azonos denotatív jelentésű formák közül csak az egyik a helyes, a többi fölösleges, így kevésbé helyes vagy helytelen. Ennek az ideológiának a jelenléte könnyen felismerhető a szövegben a „szükségtelen”, „fölösleges” lexémák használatából. A (17) példában is ez az ideológia érvényesül, amikor a szerző egy orvosi konferencián, orvos közönségnek szóló tudományos előadás nyelvvezetét elemzi.

(17) „A *petefészek-daganat* kifejezés mindenki számára érthető, az *ováriumtumor* idegen kifejezés így teljesen **szükségtelen**, magyar szövegkörnyezetben nem is szerencsés” (Bösze 2009a).

Szorosan kapcsolódik ehhez az ún. **nyelvi monoformizmus** ideológiája, amely az egyes alakváltozatok közül csak az egyiket láttatja helyesnek (többnyire a sztenderd,

kodifikált változatot). Például a magyarban a mentőszolgálat alkalmazottjainak sztenderd, hivatalos megnevezése a *mentő*; újabb keletű, kevésbé formális, beszéltnyelvibb változata ennek a *mentős*. A (18) példában szereplő szövegrészlet szerint az alakváltozatok közül csak a hagyományos, régebbi, a szótárakban megtalálható forma helyes, míg a másik alakváltozat nemhogy nem helyes, de még a létezését is kétségbe vonja a szerző.

(18) „Egyre inkább terjed a *mentős* kifejezés. Ez mint egykori *mentő*-t, azaz mentőorvost, rettenetesen zavar. [...] Van *mentőautó*, *mentőorvos*, *mentőápoló*, de *mentős* nincs” (Papp 2004).

3.5.3. A nyelvi eszközök keletkezési módjával kapcsolatos nyelvhelyességi ideológiák

A szakszókincs többféle módon gyarapodhat, belső keletkezésű szavakkal és idegen nyelvekből történő szókölcsonzással. Mindkét keletkezési módhoz kapcsolódnak nyelv ideológiák. Általában véve jellemző a **nyelvi konzervativizmus és originalizmus**, az a szemlélet, amely helyesebbnek láttatja a hagyományos, a szaknyelvben régebb óta meglévő formákat, az etimológiai szempontból elsődlegesebb változatokat, míg az újonnan létrejött formákat kevésbé helyesnek tünteti fel (19). A cikk címében szereplő „ősi” szó is ezen ideológiák jelenlétéről árulkodik.

(19) A „Vitairat egy valós, **ősi**, megkerülhetetlen bonctani kifejezésért” című cikkben a szerző a hagyományos, régebbi elnevezéseket, az *-ecs* kicsinyítő képzős alakokat tartja helyesnek: *orsócsontfejec*, *singcsontfejec* ‘capitulum radii, capitulum ulnae’, míg a kicsinyítő képző nélküli *orsócsontfej*, *singcsontfej* ‘caput radii; caput ulnae / head of radius; head of ulnae’ alakokat hibásnak, szabálytalannak véli, „angolszász módi”-nak nevezi, az ilyen formák használatát pedig szervilizmusnak tekinti (Pestessy 2006).

Már a (17)-es példában is jelen volt az említett ideológiákon kívül a **nyelvi purizmus**. E fogalom többféleképpen értelmezhető, én most nyelvhelyességi ideológiaként úgy definiálom, mint azt a meggyőződést, amely a belső keletkezésű szavakat – függetlenül a beszédhelyzettől, nyelvhasználati színtértől – helyesebbnek láttatja, mint a más nyelvekből kölcsönzötteket. Általában a purizmus olyan időszakokban jut érvényre, amikor egy bizonyos nemzet veszélyeztetve érzi magát létében, de ezektől függetlenül is megnyilvánulhat mélyreható társadalmi-politikai változások időszakában (Simon 2007). A magyar orvosi nyelv esetében ilyen változásnak tekinthető az angol nyelvi hatás (Kontra 1982). Ahogy az említett szövegrészletek jelentős részében a különféle nyelvhelyességi ideológiák valójában az idegen nyelvi hatással szembeni intoleranciát leplezték.

A (17) példában található szövegrészlet egy orvosi kongresszuson elhangzott előadás nyelvhasználatára reflektál. A szerző azzal indokolja az idegen terminus fölöslegességét, hogy a magyar megfelelő is érthető mindenki számára. Holott a szövegtípus nem laikusoknak szóló ismeretterjesztő, hanem a szakmai közegnek szóló tudományos előadás, vagyis az idegen terminus sem okozhat megértési gondokat. Itt a purizmus ideológiája tehát csak implicit módon, a szövegkörnyezet ismeretében érhető tetten.

A purista ideológia jelenléte nem csupán a magyar orvosnyelv-alakításra jellemző, hanem megvannak a nemzetközi párhuzamai is. Például egy török orvosnyelv-alakításról szóló szövegben (20) az angolból való szókölcsonzést SZENNYEZÉS-ként (*pollution*) metaforizálják a szerzők, s a cikk címe is árulkodó: *A török orvosi szaknyelv megtisztítása*¹⁶ (Cengizhana–Tanış 2010).

(20) „Ha azonban minden szakmai közösség idegen szavakat használ a társalgás során, a nyelv szennyeződése elkerülhetetlen.”¹⁷

Maradva az idegen nyelvi hatásnál, az utolsó csoportban a nyelvek érintkezésével kapcsolatos ideológiákat mutatom be.

3.5.4. Nyelvérintkezési ideológiák

Hasonlóan a nemzetközi orvosnyelv-alakító szakirodalomhoz, a magyarban is kiemelt témakör az angol nyelv hatása a magyar orvosi nyelvre. Az általam vizsgált cikkek alapján megállapítható, hogy az orvosok elismerik az angol nyelvet mint a tudomány „lingua francá”-ját, ugyanakkor erőteljesen érvényesül a **nyelvi kolonializmus** (s az ezzel rokon **nyelvi imperializmus**) ideológiája, amely a nyelvi kölcsönzést egyfajta nyelvi gyarmatosításnak látatja. A 3.4. fejezet (9) példában az *önkéntes rab-szolga* szerkezet utal az ideológiák jelenlétére.

A nyelvalakító diskurzusokban az angol nyelvi hatást veszélyesnek láttató ideológiák jelennek meg, nemcsak a lexémák átvételére vonatkozólag, hanem különösen azokat az eseteket kiemelve, amikor az anglicizmusok a lexémák szintjén túl, a nyelvtani rendszerben is megfigyelhetők (**nyelvi dilaborizmus**), l. a (10) példát a 3.4. fejezetben.

Ezzel egyidejűleg implicit módon jelen van a **nyelvi szufficientizmus** ideológiája is, az a meggyőződés, hogy az érintett nyelvközösség nyelve – jelen esetben a magyar orvosi nyelv – önmagában véve is elég fejlett és gazdag, nem szorul rá arra, hogy más nyelvekből kölcsönözzön lexémákat vagy egyéb nyelvi formákat. Ez az ideológia ritkán explicit módon is megjelenik, mint például a (22)-es szövegrészletben.

¹⁶ „Purification of the Medical Terms in Turkish.” A szerző saját fordítása.

¹⁷ Az eredetiben: „However, if every profession group commit to use foreign words in the conversation, the pollution of language is inevitable.” A szerző saját fordítása.

(22) „Anyanyelvünk kellőképpen csiszolt, szógazdagsága szinte felmérhetetlen, nem szorul idegen segítségre” (Bősze 2009b)

4. Összegzés és kitekintés

Tanulmányomban a nemzetközi orvosi nyelvvel kapcsolatos kutatásokba ágyazva bemutattam, hogy a magyar orvosi nyelv sztenderdizációjára irányuló tevékenységben melyek a meghatározó nyelvhelyességi ideológiák. Meghatározó a nyelvi homogenizmus, az egységesítésre való törekvés, gyakran figyelmen kívül hagyva az orvosi nyelv felhasználói szintjeit, rétegzettségét. A nyelv, az orvosi nyelv népi szemlélete, a helyes-helytelen dichotómiája erőteljesen érvényesül. Megfigyelhető a nyelv platonista felfogása, a szaknyelvalakítás célja az „egységes, eszményi” orvosi nyelv megteremtése. A nyelvi konzervativizmus, a nyelvi változatossággal és változással kapcsolatos intolerancia jellemzi, különös tekintettel az idegen (angol) nyelvi hatásra.

A vizsgált nyelveműelő cikkekben megjelenő nyelvi problémák sok esetben csupán az említett standardista ideológiák tükrében válnak azzá, és a hétköznapi beszélőknek (legyenek akár orvosok, akár betegek) egyébként nem jelentenek valódi problémát. Természetesen nem csupán ilyen típusú nyelvi problémák léteznek az orvosi nyelvben (különösen például a közvetítőnyelvben), ezek feltárása azonban továbbá kutatásokat igényel, így csak utalok egy ilyen példára: a *Magyar Orvosi Nyelv* egyik cikke (Fenyves 2016) például rámutat egy olyan nyelvi hiányra, amely a standardista ideológiákat „kikapcsolva” (és természetesen más ideológiákat érvényesítve, hiszen a nyelvi jelenségek nem szemlélhetők ideológiamentesen) is nyelvi probléma marad. Nyelvi probléma, hogy a magyar nyelvben nem létezik semleges stílusértékű köznyelvi szó az elvetélt magzatra (hiszen az *abortum* a tudományos szaknyelv része, stílusértéke is ennek megfelelő), így a közvetítőnyelvben nehézséget okozhat a beteg kíméletes tájékoztatása.

A magyar orvosnyelv-alakítás akkor lehet igazán hatékony, ha – támaszkodva a nyelvmenedzselés-elmélet (LMT) alapjaira – valódi, „hús-vér” beszélők nyelvi problémáival foglalkozik, vagyis a beszélők döntenek el, mi számít nyelvi problémának, nem feltétlenül csak a nyelveművelők (itt most azokat az orvos, biológus stb. szakembereket értem rajtuk, akik a *Magyar Orvosi Nyelv* hasábjain fejtik ki véleményüket az egyes nyelvi jelenségekről). A nyelvi problémák és nyelvi ideológiák között szoros kapcsolat van, a nyelvi ideológiai elemzés az adott beszélőközösség nyelvi problémáinak feltárásában hasznosulhat. Az alábbiakban néhány javaslatot fogalmazok meg arra nézve, hogy milyen általános ideológiákat lenne célszerű érvényesíteni a mai magyar orvosnyelv-alakítás hatékonyabbá tételéhez.

Figyelembe véve az orvosi szaknyelvnek rétegzettségét, az orvosnyelv-alakításban általános alapelveként a **nyelvi pluralizmus** ideológiáját lenne célszerű érvényesíteni. Minthogy az orvosi szaknyelvnek is számtalan változata van, amelyet más-más színtereken használnak, a szaknyelv egységesítése, a nyelvi és nyelvváltozati sokszínűség

visszaszorítása nem lenne szerencsés és valószínűleg lehetséges sem (ez utóbbi cselekvések alapvető ideológiája a **nyelvi homogenizmus**). A nyelv homogenizmus ideológiáját azonban értelmezhetjük szűkebben is, nem a nyelvváltozatokra, hanem az egyes nyelvi formákra nézve. Ha egy terminust többféleképpen rövidítenek vagy többféleképpen írnak, például egybe, külön és kötőjellel is, akkor valóban inkább az egységesre kell törekedni, és a pluralista ideológia helyett a homogenizmust választani. A terminológiai harmonizációt tekintve is a nyelv homogenizmus ideológiájának alkalmazása a kívánatos: a teljes magyar nyelvterületre érvényes egységes terminológiát kell – a lehetséges mértékig – kialakítani.

A szaknyelv rétegzettségéből adódó másik alapvető, érvényesítendő ideológia a **nyelvi szituacionizmus**: az az elgondolás, hogy az egyes terminusok megválasztásánál mindig figyelembe kell venni a kontextust, hiszen nem mindegy, hogy a tudományos szaknyelvről, a gyógyító szakemberek egymás közti gyakorlati szakmai kommunikációjáról, avagy a közvetítőnyelvről van szó. Magától értetődő példa erre az idegen terminus vs. magyar terminus közti választás dilemmája, mert a köznyelvben kevésbé vagy nem ismert idegen szakkifejezés (pl. *appendicitis*) gátolni fogja a beteg megértését, így a közvetítőnyelvben célszerű a magyar megfelelőt, a köznyelvben általánosan ismert (szakmailag némileg pontatlan) *vakbélgyulladás* megfelelőt használni. Míg a tudományos szaknyelvben az idegen terminus esetleg még pontosabban is visszaadhatja a kívánt jelentést, márpedig a pontosság a tudományos nyelvhasználat egyik alapkövetelménye. A gyakorlati szakmai nyelvhasználatban is megfelelőbb választás az idegen terminus, ha az könnyebben eszébe jut a gyógyító szakembernek, hiszen ezen a szinten kiemelt fontosságú lehet a kommunikáció meggyorsítása, a munkavégzés időbeli hatékonyságának növelése, hiszen – extrém esetekben – akár emberéletek is múlhatnak ezen.

[Ludányi Zsófia 2018. Nyelvi ideológiák napjaink orvosi szaknyelvi sztenderdizációs tevékenységében. In: Magyarai Sára – Bartha Krisztina (szerk.): *Nyelv – nyelvközösség – közösségi perspektíva*. Partium Kiadó. Nagyvárad. 103–118. A tanulmány átdolgozott, bővített változata.]

Egy sajátos tankönyvtípus: „A magyar orvosi nyelv tankönyve” nyelvszemlélete a nyelvi ideológiák tükrében¹⁸

1. Bevezetés

Jelen írás ahhoz az átfogó kutatáshoz kapcsolódik, amelynek célja a mai magyar orvosi nyelv sztenderdizációjára irányuló tevékenység elemzése. A kutatás a saját szaknyelvükre reflektáló orvosok metanyelvi diskurzusait vizsgálja nyelvideológiai szempontból (az eddigi eredményeket l. Ludányi 2017a, 2018), figyelembe véve, hogy nemcsak a nyelv, hanem maga a nyelvről való gondolkodás sem lehet mentes ideológiai vonatkozásoktól mind a tudományos, mind a hétköznapi színterein (Tolcsvai Nagy 2009). Jelen dolgozat az alkalmazott nyelvészeti kutatások azon meghatározó részterületéhez kíván kapcsolódni, amelyet oktatásnyelvészetnek nevezünk (educational linguistics, l. Spolsky–Hult 2008). Az ilyen típusú kutatások a nyelvtudomány eredményeit hasznosítják egyes pedagógiai, oktatási jellegű kérdések feltárásában, megoldásában. A dolgozat tárgya egy speciális célokat szolgáló oktatási segédletnek, *A magyar orvosi nyelv tankönyvének* elemzése. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a tankönyv milyen nyelvszemléletet közvetít, milyen nyelvi ideológiák érvényesülnek abban, s ezáltal hogyan alakítja az orvostanhallgatóknak a nyelvről való gondolkodását. Számolva azaz, hogy a szervezett orvosi nyelvi menedzselés egyik fő kérdésköre az idegen terminusok magyarítása, a tankönyv nyelvideológiai közül különösen az idegen szakszavak és köznyelvi szavak megítélésével kapcsolatosak állnak fókuszban.

1.1. Nyelvi ideológiák

Tolcsvai Nagy Gábor (2009) két közegét különíti el a nyelvre adott magyar reflexióknak: a világról való ismeretek általános jellegű keretét; illetve a nyelvről, valamint a nyelv és a kultúra összefüggéseiről kidolgozott általános, európai ismeretek közegét. Ez utóbbi elsősorban nem tudományos, hanem a mindennapi tapasztalatokból kategorizálódó, gyakran sztereotipizálódó ismereteket tartalmaz. Ezek a közösségi, konvencionális ismeretek gyakran ideologikus formában mutatkoznak meg (Tolcsvai Nagy 2009: 66–67).

A nyelvi ideológiáknak többféle meghatározása lehetséges: tágabb értelemben véve minden nyelvvel kapcsolatos vélekedés, explicit metanyelvi diskurzus nyelvi ideológiának tekinthető (Laihonen 2009: 25–26), szűkebb értelemben azonban elsősorban azokat a – legtágabb értelemben vett – nyelvvel kapcsolatos gondolatokat,

¹⁸ A tanulmány az egri Eszterházy Károly Egyetemen 2017. november 7-én megrendezett *Szövegek, módszerek, tananyagok* c. oktatásnyelvészeti konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

gondolatrendszereket jelentik, amelyeket gyakran használnak legitimáló, igazoló vagy magyarázó célzattal (Lanstyák 2017). Dolgozatomban a nyelvi ideológiáknak az utóbbi, szűkebb értelmezéséből indulok ki, mivel – mint az eredményekből látni fogjuk – a tankönyv szövegében expliciten vagy impliciten megjelenő, nyelvvel kapcsolatos gondolatoknak, vélekedéseknek többnyire valóban az a céljuk, hogy magyarázatul szolgáljanak például egyes, az orvosi szaknyelvben előforduló nyelvi formák stigmatizálásához, más nyelvi formák előnyben való részesítéséhez stb.

A nyelvideológiai kutatásoknak alapvetően nem célja annak értékelése, hogy mennyire állnak összhangban az ideológiák a nyelvtudomány álláspontjával, mivel az ideológiák nem a valóság meghamisítását jelentik (Laihonen 2009: 26); a nyelvészeknek is vannak nyelvi ideológiáik (Gal 2002: 197), az egyes nyelvi jelenségeket is egy-egy ideológia felől nézve vizsgálják. A kérdés tehát, hogy az ideológiakutató álláspontja kritikai vagy neutrális legyen (erről l. Woolard–Schieffelin 1994). Úgy vélem azonban, hogy bizonyos esetekben mégis szükség lehet a feltárt ideológiák értékelésére is, például tankönyvek, taneszközök vizsgálata esetén, hiszen az oktatásnak kiemelt szerepe van a tudatosult nyelvi vélekedések kialakításában (Domonkosi 2016). Ebből kiindulva jelen tanulmányban esetenként értékelem is az adott nyelvi ideológiát, s ha szükséges, javaslatot is teszek, hogy a tankönyvi szövegben meghúzódo nyelvi ideológia helyett milyen másikat volna célszerű érvényesíteni.

1.2. Az oktatás mint a közösségi nyelvi reflexiók színtere

Az iskolai keretek között folyó oktatást tekinthetjük a nyelvről való gondolkodás, a nyelvi tevékenységre való reflexió egyik legmeghatározóbb színterének. Különösen fontos szerepe van az iskolának a tudatosult nyelvi vélekedések kialakításában. Éppen ezért lényeges cél, hogy az oktatás, az oktatásban felhasznált taneszközök (tankönyvek) ideológiai meghatározottságát láthatóvá tegyük (Domonkosi 2016). Az oktatáson elsősorban a közoktatást kell érteni, az eddigi nyelvideológiai vizsgálatok is a közoktatásbeli tankönyvekre fókuszáltak (pl. Simon 2007; Simon 2015; Simon–Misad 2009; Domonkosi 2016).

Létezik azonban nyelvszemlélet-formáló tevékenység a közoktatáson túl is. Nem csupán a felsőoktatási intézmények bölcsészettudományi, pedagógusképző karain foglalkoznak a hallgatók nyelvészeti stúdiumokkal. Kevésbé közismert, hogy egyéb (főleg természettudományos, műszaki) képzésekben is lehetőségük van a hallgatóknak (anyanyelvi) szaknyelvi kurzusokon részt venni, ahol nyelvhelyességi, stilisztikai, helyesírási ismereteket szerezhhetnek. Ilyen például a *Szakmai nyelvművelés* kurzus a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (vö. Sturcz 2004: 195) és a *Magyar orvosi nyelv* kurzus a Semmelweis Egyetemen (Bösze 2004, 2005). A vizsgálatom tárgyát képező tankönyv ez utóbbi tantárgyhoz kapcsolódik.

2. A Magyar orvosi nyelv kurzus és tankönyve

2002 óta a Semmelweis Egyetem hallgatóinak lehetőségük van a *Magyar orvosi nyelv* c. kurzus keretein belül ismereteket szerezni az orvosi nyelvről és helyesírásról (Bösze 2004, 2005). A tantárgy honlapján olvasható ismertető szerint e tárgy: „Az orvostudományi általános műveltség tárgya. A szaktárgyakat kiegészítő, minden orvos számára nélkülözhetetlen, általános ismereteket ad, hozzásegít az erkölcsös és a tudományos orvosláshoz.”¹⁹ A kurzus során az alábbi témaköröket dolgozzák fel:

- Általános nyelvi ismeretek
- Az európai orvosi nyelv
- Magyar orvosi nyelv
- Tudományos közlemények és előadások
- Orvosi helyesírás és nyelvhelyesség

E tantárgyi tematikát teljes egészében lefedi a kurzushoz készült tankönyv, amely Bösze Péter szerkesztésében jelent meg 2009-ben *A magyar orvosi nyelv tankönyve* címmel. A sokféle témát feldolgozó, igényes kivitelezésű, gazdagon illusztrált felsőoktatási tankönyv szerzői gárdája is igen változatos, számos tudományterület képviselteti magát: az orvos, orvostörténész, nyelvész és nyelvművelő szerzők mellett fordítóként, sőt hivatásos írók is akad (a nemrég elhunyt Jókai Anna az első fejezet szerzője, Jókai 2009). Azért szükséges említést tenni arról, hogy milyen szakterület képviselői írták az egyes fejezeteket, mert a nem nyelvész fejezetírók tollából származó szövegek – legyenek a szerzők saját szakmájukban kiemelkedő, nagy tekintélyű, nyelvi kérdések iránt érdeklődő tudósok – ennek megfelelően értelmezendők. A nyelvnek többféle megközelítésmódja lehetséges: szaktudományos és hétköznapi, Heltainé Nagy Erzsébet (2009) továbbá az úgynevezett kultikus szemléletmódot is ezek mellé sorolja egy harmadik lehetséges aspektusként. A vizsgált tankönyv esetében egyaránt találunk példákat a nyelv szaktudományos és népi szemléletére is, sőt a fejezetek végén található, főként íróktól származó nyelvi reflexiók alakjában még a kultikus megközelítésmód is megjelenik helyenként. A tankönyvben tehát a nyelvnek többféle szemlélete figyelhető meg. Feltehetőleg ezzel a könyv szerkesztője is tisztában van, erre utalhat az a tény, hogy az egyik alfejezet (Bösze 2009) címe – *Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja* (kiemelés tőlem – L. Zs.) – hangsúlyozza a szerző-szerkesztő nem nyelvész mivoltát. Ez a tény olyanformán is értelmezhető, hogy a szerző jelezni kívánja olvasóinak: a nyelvről való gondolkodása, megközelítésmódja eltérhet a nyelvészekétől.

Szerkezetét tekintve a tankönyv az alábbi négy fő fejezetre tagolódik:

¹⁹ <http://www.orvosinyelv.hu/> (letöltve: 2018. 01. 29.)

1. Parányi nyelvészet orvosoknak, biológusoknak (amit a nyelvről illik tudni)
2. Az orvosi szaknyelv története és jelene
3. Tudományos közlemények, könyvek, előadások
4. Nyelvhelyességi kérdések az orvosi irodalomban

Bár kétségtől igen hasznos a tudományos közleményekről, előadásokról szóló 3. fejezet (talán az egyik legjobban megírt összefoglaló fejezet véleményem szerint), ez a témakör nem képezi vizsgálatom tárgyát, így a továbbiakban az 1. és a 4. témacsoport vizsgálatára helyezem a hangsúlyt, s a 2. (történeti) fejezetre is csak érintőlegesen utalok majd.

2.1. A vizsgált tankönyvfejezetek

A nyelvről való általános ismeretekről szóló 1. részből az alábbi két alfejezetet vizsgálok részletesen a tartalomelemzés módszerével: *Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja* (Bösze Péter szülész-nőgyógyász tollából), illetve *A magyar szókincs eredete, a szóalkotás módjai. Magyarítás, nyelvújítás* címűt (Buvári Márta nyelvművelő, fordító tollából). A 4., orvosi nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozó részből a *Fonákságok a klinikai és a kísérletes orvostudomány szaknyelvében* című alfejezetet választottam (a szerző Mitsányi Attila orvos, fiziológus). A vizsgált fejezetek kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy különböző szerzőktől származzanak, továbbá hogy az orvosi nyelvet más-más aspektusból vizsgálják. Tematikáját tekintve a kiválasztott három fejezetből csak egy (a klinikai és kísérletes orvostudomány szaknyelvét tárgyaló) foglalkozik kifejezetten nyelvhelyességi kérdésekkel, a másik kettőnek a célja általánosabb: alapvető (orvosi) nyelvi ismeretek közvetítése, valamint a nyelvtudomány egyik részterülete, a lexikológia fontosabb eredményeinek átfogó bemutatása. Noha e kettő nem kimondottan nyelvhelyességi témákkal foglalkozik, mégis – mint látni fogjuk – ugyanaz a nyelvhelyességi szemlélet jelenik meg ezekben is, ugyanazok a nyelvi, nyelvhelyességi ideológiák érvényesülnek, mint a konkrét nyelvhelyességi kérdésekkel foglalkozó fejezetben. A tartalomelemzés során feltárt nyelvi ideológiák csoportosításában, felcímkezésében Lanstyák István (2017) kategorizációjára támaszkodtam.

3. Nyelvi ideológiák a tankönyvben

3.1. A nyelvi változásokkal és a nyelvek értékével kapcsolatos ideológiák

A mindennapi (laikusi) nyelvművelésben közkeletű az az elképzelés, hogy a magyar nyelv veszélyben van. Ez a meggyőződés több helyen megjelenik a tankönyvben, kiegészülve azzal, hogy a magyar orvosi szaknyelvet is kedvezőtlen hatások érik, s ezáltal veszélyeztetik azt. A nyelvi damnificizmus ideológiája (Lanstyák 2017: 18) explicit

módon verbalizálódik a nyelvről szóló általános bevezető részben azáltal, hogy a szerző „Nyelvünket veszélyeztető hatások” alcímmel összefoglalja a kedvezőtlennek ítélt nyelvi vagy társadalmi változásokat, úgymint: az angol szavak nagy mennyiségben történő átvétele, a fogyasztói társadalom térhódítása, egyéb kedvezőtlen társadalmi változások, a magyar nyelv használati színtereinek szűkülése (Bősze 2009: 32–33). Ugyanitt az angol nyelvi hatás egyik következményeként nem csupán az angol szavak „túlzott beépülése” jelenik meg mint lehetséges veszélyforrás, hanem az angolos mondatszerkesztési formák, szóalaktani és hangtani módosulások, ami a nyelvi dilaborizmus (Lanstyák 2017: 19) ideológiájának érvényesülését mutatja; e meggyőződés láttatja ugyanis a nyelvtani kontaktushatást még a szókészletinél is veszélyesebbnek.

A fentiekből egyenesen adódik, hogy a tankönyv alapvető szemlélete az, hogy a magyar nyelvre, a magyar orvosi nyelvre leselkedő veszélyek miatt természetesen szükség van a nyelv védelmére (nyelvi protektivizmus, Lanstyák 2017: 37) és a nyelvi folyamatokba való tudatos beavatkozásra (nyelvi intervencionizmus, Lanstyák 2017: 25). Mind a bevezető fejezetben (Bősze 2009), mind a lexikológiai témájú fejezetben (Buvári 2009) reflektálnak azonban a szerzők a nyelvművelés, nyelvalakítás szükségességéről szóló vitákra, l. (1), (2) példa, utalva egyéb, a tankönyv szemléletével ellenkező ideológiákra (például: nyelvi deskriptivizmus, intaktizmus [Lanstyák 2017: 19, 24]).

(1) „Néhány nyelvész érveket sorakoztat a nyelv művelésének szükségessége ellen, főként az idegen szavakra vonatkoztatva” (Bősze 2009: 35).

(2) „Ma több nyelvész, nyelvművelő [...] azt hangoztatja, hogy nem kell harcolni az idegen szavak ellen” (Buvári 2009: 67).

Különösen a magyar nyelvről szóló bevezető fejezetben (Bősze 2009) jelenik meg többször az az elgondolás, hogy a világ azon nyelvei, amelyek történetileg a legelsők közül valók, különleges értéket képviselnek (nyelvi primordializmus, Lanstyák 2017: 34). A magyar nyelv rokonságának, a nyelvcsaládoknak a tárgyalásakor állapítja meg a szerző (Benkő 1999-et idézve), hogy „a magyar nyelv egyike az ősnyelveknek” (Bősze 2009: 31). Egy későbbi alfejezetben, amikor az idegen szavak „szükségtelen használatának okai”-t ismerteti a fejezetíró, ismét előkerül a nyelvi primordializmus ideológiája: amikor az idegen szavak gyakori használatát „idegenmajmolás”-nak nevezi: „...jó lenne, ha minden magyar emberben tudatosulna, hogy semmivel sem vagyunk alábbvalók, kevesebbek, mint bármely más nemzet, és hogy a magyar nyelv a világ egyik legősibb nyelve” (Bősze 2009: 34). A primordializmus ideológiája a nemzet-tudat erősítését, a nemzeti büszkeség felkeltését szolgálja. Hasonló célokat szolgál a nyelvi szingularizmus eszméje (Lanstyák 2017: 37), amely csak implicit módon jelenik meg azáltal, hogy a fejezet végén – tipográfiaiailag is elkülönítve, színes keretben

– a Sir John Bowringnak tulajdonított, magyar nyelvet dicsőítő sorokat²⁰ olvashatjuk, melyeket gyakran szokás idézni különösen a mozgalmi, illetve a mindennapi nyelvművelés színterein (a nyelvművelés színtereiről l. Heltainé Nagy 2007). Ez a tipográfiai megoldás a tankönyv egészére jellemző: az egyes fejezetek végén – ha egyébként sok üres hely maradna az utolsó oldalon – mindig valamilyen hasonló tartalmú, a magyar nyelvet dicsőítő idézetet olvashatunk (pl. Kosztolányi Dezsőtől, Bessenyei Györgytől, Illyés Gyulától, József Attilától – vagyis többnyire írói nyelvi reflexiókat).

3.2. Nyelvhelyességi ideológiák az idegen szavak megítélésében

„Szükségtelennek tartjuk az idegen szavak használatát, amikor azok magyar szavakkal is tökéletesen helyettesíthetők” (Bösze 2009: 34) – olvashatjuk a tankönyv bevezető fejezetében az állásfoglalást, amely a tankönyv számos (többféle szerzőtől származó) fejezetében is visszaköszön. Az a – régebbi korok nyelvművelői felfogását tükröző – meggyőződés jelenik meg itt is (és még sok helyütt), amely a nyelvi formákat aszerint osztályozza, hogy azokra „szükség van-e” vagy sem, vagyis úgy tartja, hogy léteznek a nyelvben szükségtelen formák. Az egymás mellett élő, azonos jelentésű változatok nem mindegyike szükséges, vannak köztük fölösleges nyelvi formák is, jelen esetben a szöveg írója ugyanannak a fogalomnak az idegen eredetű és magyar megfelelője közül ítéli fölöslegesnek az előbbi (nyelvi necesszizmus, Lanstyák 2017: 30). Az, hogy a nyelvi necesszizmus eszméje éppen az idegen szavakkal kapcsolatban jelenik meg, egyértelműen a nyelvi purizmus megnyilvánulása. A szöveg írója nem tesz említést arról, hogy hol, mikor, milyen kommunikációs helyzetben tartja szükségtelennek az idegen szavak használatát, noha valóban vannak olyan helyzetek, ahol szükségtelen, sőt kifejezetten káros a túlzott idegenszó-használat, gondoljunk csak az orvos-beteg kommunikációra, a közérthető beteg tájékoztatásra. Az idézett szövegben azonban kifejtetlen marad, milyen szituációban tartja a szerző „helyesebbnek” a magyar megfelelőt; csupáncsak

²⁰ „A magyar nyelv eredete nagyon messzire megy vissza. Rendkívül különleges módon fejlődött, és struktúrája visszanyúlik arra az időre, mikor még a jelenleg Európában beszélt nyelvek nem léteztek. Egy olyan nyelv, mely szilárdan és határozottan fejlesztette magát, matematikai logikával, harmonikus összeilleszkedéssel, ruganyos és erős hangzatokkal. Az angol ember büszke lehet anyanyelvére, mely az emberiség történelmére és múltjára utal. Az eredetén meglátszik az a különböző nemzetektől származó réteg, melynek összességéből kialakult. Ezzel szemben a magyar nyelv egy tömör kődarab, melyen a viharok a legcsekélyebb karcolást sem hagyták. Nem olyan, mint egy naptár, mely a korral változik. Nincs szüksége senkire, nem kölcsönöz, s nem von vissza, nem ad és nem vesz el senkitől. Ez a nyelv a legrégebbi, a legdicsőösebb monumentje egy nemzeti egyeduralomnak és szellemi függetlenségnek. Amit a tudósok nem tudnak megoldani, elhanyagolják, úgy a nyelvkutatásban, mint a régészetben. Az egyiptomi templomok mennyezete, mely egyetlen szikladarabból készült, megmagyarázhatatlan. Senki sem tudja, honnan származik, melyik helységből hozták ezt a furcsa, bámulatos tömeget. Hogyan szállították, és emelték fel a templom tetejére. A magyar nyelv eredete ennél sokkal csodálatosabb fenomén. Aki megoldja, isteni titkot fog analizálni, és a titok első tézise: Kezdetben vala az Ige és az Ige Istennél vala és az Ige maga vala az Isten.” (Idézi Bösze 2009: 37. Az idézet eredetéről részletesen l. Nyest.hu 2012; Bánhegyi 2004.)

általánosan megfogalmazott értékítéletet olvashatunk: a használat kontextusától függetlenül tartja a belső keletkezésű szavakat jobbnak, helyesebbnek, mint az idegeneket, ami a nyelvi purizmus ideológiájának jelenlétére utal.

A nyelvről való hétköznapi diskurzusokban gyakorta megjelenik az a vélekedés, hogy az idegen szavak azért is veszélyesek, mert kiszorítják a nyelvből a magyar megfelelőjüket. Visszatérő gondolat ez a tankönyv több vizsgált fejezetében is: (3), (4) (a kiemelések tőlem származnak).

(3) „Az idegen szavak szükségtelen alkalmazása a magyarok helyett a magyar nyelv rovására megy: **kiszoríthatja** szavainkat, olyannyira, hogy azokat el is felejthetjük. [...] Az *információ* szó például több magyar szót tesz feleslegessé” (Bösze 2009: 34).

(4) „Az idegen szavak is gazdagíthatják szókincsünket, ha hangzásban belesimulnak, és **nem szorítanak** ki régi magyar szavakat” (Buvári 2009: 67).

Természetesen valóban léteznek olyan nyelvi változások, amelyek során az egyik nyelvi forma a másik hatására eltűnik a nyelvi rendszerből, a nyelvi extrudizmus ideológiája (Lanstyák 2017: 22) azonban ezeket a változásokat kivétel nélkül kedvezőtlen nyelvi változásnak láttatja. Ez az értékítélet fogalmazódik meg mindkét idézett szövegrészben: a túlzott idegenszó-használat a magyar nyelv „rovására megy” (3). A (4) példában is megjelennek az értékszempontok: az idegen szavakat aszerint osztályozza a szerző, hogy gazdagítják avagy szegényítik-e a magyar nyelvet. A látszólag megengedőbb szemlélet – az idegen szavaknak csak egy része „fölösleges”, vannak köztük „szükségesek” is – valójában ugyanolyan purista indíttatású, mint az előző idézet.

A nyelvről szóló bevezető fejezetben a szerző meg is indokolja, miért javasolja a belső keletkezésű szavak használatát a „fölösleges” idegen szavak helyett: „Anyanyelvünk kellőképpen csiszolt, szógazdasága szinte felmérhetetlen, nem szorul idegen segítségre” (Bösze 2009: 35). A nyelvi szufficientizmusnak nevezett meggyőződés (Lanstyák 2017: 38) explicit módon verbalizálódik ebben a szövegrészben.

Az idegen szavak használatának megítélésében számos nyelvhelyességi ideológia jelenik meg. Ezek – Lanstyák (2010: 58) szerint – konkrét nyelvhelyességi értékítéletek indoklására, legitimálására szolgálnak. A vizsgált fejezetek mindegyikében találtam arra példát, hogy a szerzők az általuk kerülendőnek ítélt nyelvi formák (idegen terminusok) és az azokat használó beszélők erkölcsisége között konstruál ok-okozati kapcsolatot (nyelvi moralizmus, Lanstyák 2010a). „Az idegen szavak gyakori, szükségtelen használatának fontosabb okai: figyelmetlenség, idegenmajmolás, félműveltség, másként gondolkodás, rosszul értelmezett európaiasság” (Bösze 2009: 34). Ez az állítás a gyakori idegenszó-használatot és bizonyos, erkölcsileg elítélhető, pontosabban:

elítélendőnek láttatott tulajdonságot hoz egymással összefüggésbe. A fejezetíró a figyelmetlenségen feltehetőleg a lazább, oldottabb, hétköznapi nyelvhasználatot érti, amely kevésbé tudatos, kevesebb önfegyellemmel jár, így az idegen szavakat sem kerülí, ha azok történetesen hamarabb jutnak a beszélő eszébe, mint a belső keletkezésűek. Itt a nyelvi laxizmus ideológiája érvényesül (Lanstyák 2017: 27). Amikor a gyakori idegenszó-használat indítékeként az idegenmajmolást tekintjük, amögött pedig implicit módon a nyelvi patriotizmus ideológiája bújik meg, azt sugallva, hogy bizonyos szavak használata majdhogynem hazafiatlan tett, függetlenül a közlés tartalmától (Lanstyák 2017: 32). Amikor a szerző az idegen szavak használatában a beszélő félműveltségének (műveletlenségének) bizonyítékát látja, a nyelvi doktizmus meggyőződését érvényesíti (Lanstyák 2017: 20).

Ugyanez a gondolat jelenik meg a tankönyv nyelvhelyességi fejezetében (Mitsányi 2009: 307), amikor a szerző az orvosi szlengben használt angol szavakat kárhoztatja (pl. *uptake* a *bemenet* helyett), azt pedig „kifejezetten visszatetsző”-nek tartja, ha az angol megfelelőhöz magyar képzőt társít a nyelvhasználó: *rilízel* (< angol *release* ’felszabadít’). Maga a szerző is tisztában van ezeknek a szavaknak lazább, bizalmasabb stílusértékével, hiszen utal rá, hogy e nyelvi formák „az esetek egy részében a laboratóriumokban használatos tolvajnyelvből [szlengből]” származnak, de „[u]gyanez hallgatóság előtt viszont inkább nyelvi tunyaság vagy sokszor a mondanivaló hiányának tudálékos leplezése a bennfentesség látszatának keltésével” (i. m. 307). A moralista ideológia érvényesül itt is, amikor olyan negatív tulajdonságokat kapcsol össze a hibásnak gondolt nyelvi formákkal, mint a tudálékoskodás és a bennfenteskedés. A nyelvi gazdaságosságra való törekvést (ti. hogy a beszélő zsargonszavakat használ, mert hamarabb jönnek a szájára) pedig – a nyelvi lenizmus (Lanstyák 2017: 28) ideológiáját érvényesítve – pusztán „nyelvi tunyaság”-nak bélyegzi.

3.3. A nyelvi eszközök kontextuális meghatározottságával kapcsolatos ideológiák

A részletesen megvizsgált fejezetek mindegyikére általában az a szemlélet jellemző, hogy az egyes, kerülendőnek ítélt nyelvi formákat (többnyire az idegen köznyelvi és szaknyelvi szavakat) általában, önnönjogukon, kontextusuktól függetlenül helytelennek ítélnék. A nyelvi autonomizmus ideológiája (Lanstyák 2017: 17–18) nyilvánul meg ezekben az esetekben, az az elgondolás, hogy az egyes nyelvi formákat nyelvhelyességi szempontból meg lehet ítélni szövegösszefüggésre, beszédhelyzetre való tekintet nélkül. Lássunk erre néhány példát.

(5) „Nem is tudatosul bennünk, hogy az idegen kifejezések túlzott használatával, az idegen szerkezeti formákkal önkéntelenül is nehezítjük a kölcsönös megértést, a zökkenőmentes gondolatcserét” (Bösze 2009: 34).

A fejezetíró azzal indokolja az idegen szavak hibáztatását, hogy azok a kölcsönös megértést nehezítik. Az elhangzás kontextusára azonban nem utal, nem derül ki a szövegből, hogy milyen helyzetben nehezítik a kölcsönös megértést az idegen szavak, noha ilyen helyzetek valóban adódhatnak, például az orvos-beteg kommunikációban. Míg más esetben, amikor a kommunikáció szimmetrikus, vagyis a szakma képviselői kommunikálnak egymással, előfordulhat, hogy éppen a bevett, a szakmai nyelvszokás által szentesített idegen terminusok segítik elő a könnyebb megértést.

(6) „Mihez kezdjünk akkor, ha megjelenik szakterületünkön egy új fogalom? Először is próbáljuk meg elfelejteni az idegen elnevezést, mélyedjünk el a fogalom tartalmában, és gondoljuk meg, hogyan neveznénk azt természetes magyar észjárással” (Buvári 2009: 68).

(7) „Az újításhoz bátorság, ötletesség, esetleg egy kis utánajárás, böngészés is szükséges. Ha ezt nem is, azt azonban mindenki megteheti, hogy ügyel arra, hogy amit csak tud, magyarul mondjon” (Buvári 2009: 69).

Hasonlóan kifejtetlen marad a kontextuális meghatározottság a szókincstani fejezetben is (6), (7): a szerző magától értetődőnek állítja be, hogy új fogalom megjelenésekor feltétlenül magyar megfelelőt kell neki találni, s arról sem tudunk meg semmit, miért kellene mindenkinek ügyelnie arra, hogy a belső keletkezésű szavakat részesítse előnyben az idegen eredetűekhez képest.

(8) „Ha van magyar megfelelő vagy találóan magyarított szókínálat, akkor azzal élni kell, és ez az elvárás egyáltalán nem purizmus” (Mitsányi 2009: 307).

A nyelvhelyességi fejezetben olvasható ez a szövegrészlet, amely paradox módon – azáltal, hogy direkt módon utal a purizmus eszméjére, tagadva azt – éppen ennek az ideológiának a megnyilvánulása. Hiszen itt sem derül ki, hogy milyen helyzetben kell élni a magyar megfelelővel, nem indokolja tehát semmi más a belső keletkezésű szavak előnyben részesítését az idegenekkel szemben, mint az, hogy az előbbieket eredendően, kontextusfüggetlenül jobbnak, helyesebbnek tartja a fejezet írója, mint az utóbbiakat.

Elvétve azonban történik utalás a konkrét beszédhelyzetre, például a közérthető beteg tájékoztatásnak jogos igényére (Buvári 2009: 67); vagy az orvos szakemberek laboratóriumi kommunikációjára az *uptake* és a *rilízis* zsargonszavak kapcsán (Mitsányi 2009: 307) – e szavak használatát „hallgatóság előtt” javasolja kerülni a szerző, a szövegkörnyezetből arra lehet következtetni, hogy a belső, nem nyilvánosságnak szánt szakmai kommunikációban kevésbé tartja kerülendőnek.

4. Összefoglalás: a tankönyv nyelvszemlélete

A tartalomelemzés eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy *A magyar orvosi nyelv tankönyvének* vizsgált fejezeteiben a hagyományos nyelvművelői szemlélet jellemző. E szemléleten azt a felfogást értem, amelyet az akadémiai nyelvművelés meghatározó kiadványa, az 1980-as években megjelent *Nyelvművelő kézikönyv* képvisel (ennek kritikáját l. Lanstyák 2010b). E szemlélet a mai nyelvtudományban már idejétmúltnak számít, de a közgondolkodásban máig igen erőteljesen tartja magát (némileg leegyszerűsítve jelenik meg benne); különösen ahhoz a – tipikusan értelmiségi – hagyománykörhöz kötődik, amely a nyelvvel való tudatos törődést kiemelt feladatának tartja (erről l. Heltainé Nagy 2007: 18). A tankönyvben megjelenő ideológiák (a magyar nyelv veszélyeztetettsége, különleges, egyedi mivolta) kétségkívül a szerzőknek a magyar nyelvhez való közeli viszonyát, anyanyelvszeretetét tükrözik, így kapcsolódva az említett értelmiségi hagyománykörhöz. A tankönyv kiemelt jelentőséget tulajdonít magyar anyanyelvű tudományos képzés és tudományos ismeretterjesztés támogatásának, vagyis az egyik meghatározó szaknyelvtervezési ideológia a vernakularizáció (összhangban az Akadémia elődjének, a Magyar Tudós Társaságnak a célkitűzéseivel). Ez a – egyébként helyeselhető – meggyőződés azonban sajátságosan összefonódik a purizmus ideológiájával, amely az orvosi nyelvben (és a köznyelvben) megtalálható idegen szavak elleni küzdelemben nyilvánul meg. A purizmus tágabb értelmezésének tekinthető az a fajta nyelvhelyességi szemlélet is, amely az egyes nyelvi formák „helyességét”, adekvátságát azok kontextusa nélküli ítéli meg, s amely a tankönyvben számos helyen felfedezhető (más néven: nyelvi autonomizmus).

Összességében elmondhatjuk, hogy maga a tény, miszerint a magyarországi felsőoktatás egyes természettudományi szakjain, például az orvosi képzésben egyáltalán létezik anyanyelvi, szaknyelvi ismeretátadás, mindenképpen üdvözlendő. Hasonlóképpen egyedülálló és dicséretes az is, hogy mindehhez tankönyv is született, amelynek számos praktikus, a gyakorlatban is jól használható ismeretet ad át (ilyen például a tudományos közlemények írásáról szóló 3. nagy fejezet, vagy pedig az orvosi helyesírás legfontosabb tudnivalóit részletesen összefoglaló írás [Bősze–Laczkó 2009]). Jelen kutatás eredményei viszont arra utalnak, hogy a tankönyv eklektikus nyelvszemlélete – amelyben túlnyomórészt a nyelv népi megközelítésmódja dominál a „nyelvészeti”, szaktudományos szemlélet rovására – nem tekinthető korszerűnek, mivel elmúlt korok mára már meghaladott felfogását örökíti tovább. A nyelv másféle szemlélete magától értetődően abból adódik, hogy a szerzők között sok orvos vagy egyéb természettudományos szakember szerepel, s csak kevés nyelvész; ez utóbbiak is többnyire azokat a fejezeteket írták, amelyek történeti jellegűek (pl. helyesírás-történet, a magyar orvosi nyelv története [Keszler 2009a, 2009b] vagy az akadémiai (szak)nyelvművelés története [Kiss 2009]), ilyenformán – témájukból adódóan – kevésbé képesek közvetíteni a nyelvtudomány álláspontját az egyes nyelvi jelenségekkel,

nyelvi változásokkal kapcsolatban. A nyelv mibenlétére, általános jellemzőire, a nyelvi változásokra, nyelvtervezési kérdésekre éppen azok a fejezetek reflektálnak (explicit vagy implicit módon), amelyek saját szakterületükön minden bizonnyal kiváló, de nem nyelvész szakemberek tollából származnak. Ennek köszönhetően – bár helyenként érezhető az igyekezet a nyelvészeti szakirodalom megismerésére – ezek a fejezetek jó szándékú, nyelvi kérdések iránt érdeklődő, de mégiscsak laikus szerzők metanyelvi vélekedéseinek tekinthetők, egy másfajta, régebbi felfogást tükröző szemlélettel, a nyelvről való hétköznapi, nyelvészetileg strukturálatlan gondolkodásmóddal (Domonkosi 2007a: 141). Márpedig – tekintve a tankönyvek szemléletformáló hatását – nagyon nem szerencsés, ha a bennük tárgyalt ismeretanyag korszerűtlen szemléletet tükröz, mivel így a tankönyv sem töltheti be megfelelően a funkcióját (Simon 2007). Úgy vélem, jelen formájában *A Magyar orvosi nyelv tankönyve* – sok hasznos ismeretanyaga ellenére – a nyelvről való korszerű, nyelvészetileg megalapozott tudásanyag orvostanhallgatóknak való közvetítésére összességében nem alkalmas. Egy majdani, átdolgozott kiadásban – már ha van rá mód – alapvető szemléletváltásra lenne szükség, más ideológiákat kellene érvényesíteni, leginkább a nyelvi szituacionizmus elgondolását (Lanstyák 2017: 37), miszerint az egyes nyelvi formák helyénvalóságát csak az adott beszédhelyzetben lehet adekvát módon megítélni. Vagyis más nyelvi formák alkalmazására van szükség a szaktudományos orvosi kommunikációban, és más formákat célszerű használni az orvos-beteg kommunikációban, az orvostudományi ismeretterjesztésben stb. A purista szemléletmód, a vele kézen fogva járó moralista ideológiák és általában a bemutatott, hagyományosan standardista diskurzusokban előforduló elgondolások helyett célszerűbb volna olyan ideológiákat érvényesíteni, amelyek a nyelvi változatosságot pozitívan láttatják (pl. nyelvi pluralizmus, Lanstyák 2017: 33), s összességében toleránsabb, kevésbé sztenderdközpontú szemléletet képviselnek.

[Ludányi Zsófia 2018b. Egy sajátos tankönyvtípus, *A magyar orvosi nyelv tankönyve* nyelvszemlélete a nyelvi ideológiák tükrében. *Eruditio – Educatio* 1: 15–24.]

Idegen szavakkal és nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvi ideológiák vizsgálata orvosok és orvostanhallgatók nyelvi reflexióiban

1. Bevezetés

Jelen tanulmány ahhoz a folyamatban lévő, átfogó kutatáshoz kapcsolódik, melynek célja az orvosi nyelvhez kapcsolódó értékek, az orvosi nyelvi reflexiókban megmutatkozó ideológiák szerepének és működésének vizsgálata. Arra keresem a választ, hogy milyen alapvető viszonyulások, attitűdök, nyelvi értékítéletek működnek a magyar beszélőközösségben – beleértve a szakma képviselőit és a laikusokat egyaránt – az orvosi nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatosan.

Tanulmányomban e kutatásnak egy kisebb szeletét mutatom be: orvos és orvostanhallgató adatközlők nyelvi reflexióit elemzem, miként vélekednek az idegen terminusokról, az azokra irányuló magyarítási törekvésekről.

Mind az orvosi nyelv, mind az orvosi nyelvre adott reflexiók többszintűek. Magára az orvosi nyelvre nézve a többszintűség azt jelenti, hogy más szaknyelvekhez hasonlóan az orvosi nyelvet is a rétegzettség jellemzi nyelvhasználati szinterei alapján. Roelcke (2002: 13) alapján az orvosi nyelvnek három egymással szorosan összekapcsolódó felhasználói szintjéről beszélhetünk: a tudományos/elméleti nyelvről (a tudományos közlemények, az egyetemi oktatás nyelve stb.), a mindennapi szakmai gyakorlat nyelvhasználatáról (ahogy az orvosok, egészségügyi dolgozók egymás közt beszélnek a hétköznapi gyakorlatukban) és az ún. közvetítőnyelvről, amely a tudomány, a szakma eredményeit a laikusok felé közvetíti.

Nem csupán magát a szaknyelvet jellemzi a többszintűség, hanem az arra adott reflexiókat is. Domonkosi Ágnes nyomán (2007a: 40) nyelvi reflexiónak tekintek bármely, a nyelvhasználatra vonatkozó, azzal kapcsolatos metatevékenységet, amely az egyén, a kisebb beszélőközösségek, a tágabb kulturális, nyelvi közösség, sőt a tudományosság szintjén is érvényesülhet. A nyelvi reflexiók többszintűsége az egyénitől a közösségi szintig értelmezhető: az önkorrektúrától vagy a beszédpartner javításától kezdve az adott nyelv sztenderdizációjáig, de ide tartozik a nyelv tudományos leírása is, valamint az, hogy egy közösség milyen ismeretanyagot lát átadandónak a nyelvről (Domonkosi 2007a).

A nyelvi reflexiók is vizsgálhatók a már említett nyelvmenedzselés-elmélet keretében (Jernudd–Neustupný 1987): Nekvapil és Nekula (2003: 10) a nyelvi menedzselés körébe sorolja a metanyelvi tevékenységet is, olyan tevékenységeket értve ezen, amelyeknek célja a diskurzus létrehozása és befogadása, vagyis az ő értelmezésükben a nem nyelvalkító célzatú nyelvi reflexiók is tárgyalhatók az elméleten belül, így

például a nyelvi kérdéseken való gondolkodás, az azokról való beszéd, írás. (Ennek a felfogásnak a kritikáját l. Lanstyák 2018: 41.)

1.2. Nyelvi ideológiák

A nyelvi reflexiók egyik közege a világról való ismeretek általános, tudományos ismereteket nem tartalmazó kerete. Ez a mindennapi tapasztalatokból kategorizálódó, olykor sztereotipizálódó elemeket tartalmazó tudásanyag gyakran ideologikus formában mutatkozik meg (Tolcsvai Nagy 2009: 66–67).

A nyelvi ideológia (másként: nyelvideológia) számos definíciója ismert (összefoglalja Laihonen 2009: 25–27), és jelen kötetben részletesen írtam róla (Ludányi 2019: 101–103), így itt most csak röviden értelmezem:

Petteri Laihonen (2009: 25–26) tágabb értelmezése minden explicit metanyelvi diskurzust nyelvideológiának tekint, míg Lanstyák István (2018) szűkebb értelmezésében azok a nyelvvel kapcsolatos gondolatok számítanak nyelvi ideológiáknak, melyeket kimutathatóan nyelvi, nyelvhasználati tények, eljárások magyarázatára vagy indoklására használnak akár nyelvészek, akár hétköznapi beszélők. Ebben a tanulmányban a nyelvi ideológiáknak főként az utóbbi, szűkebb értelmezéséből indulok ki, de olykor a tágabb értelmezésre is támaszkodom, mivel nem minden ideológia áll valamilyen nyelvi vonatkozású cél szolgálatában. Az ideológiák kategorizálását Lanstyák (2017) nyelvi ideológiai fogalomtára alapján végeztem.

2. Orvosok és orvostanhallgatók nyelvi reflexióinak elemzése

2.1. Módszertan

A bemutatni kívánt részeredmények egy nagyobb kérdőíves kutatáshoz kapcsolódnak. A kérdőívet három adatközlői csoportnak kellett kitöltenie: (1) orvosoknak és orvostanhallgatóknak, (2) magyar szakos hallgatóknak és a (3) Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem hallgatóinak. A kérdőívet internetes közösségi oldalakon juttattam el a célcsoportoknak. Az adatközlők kiválasztása során a kényelmi mintavételt alkalmaztam, célom a lehetséges adatközlő minél könnyebb elérése volt, a minta tehát nem reprezentatív. Az orvos(tanhallgató) adatközlőktől összesen 190 kitöltés érkezett. (A tanulmány írásának időpontjában a másik két adatközlői csoporttól való válaszok beérkezése még folyamatban van.)

A kérdőívet kitöltőknek 10, orvosi nyelvvel kapcsolatos szövegrészletre kellett reflektálniuk. A tíz állítást a korábbi kutatásom során elemzett *Magyar Orvosi Nyelv*-beli metanyelvi diskurzusok (Ludányi 2018b, Ludányi 2019 ebben a kötetben 103–113) alapján fogalmaztam meg, a konkrét példák jelentős része is a folyóiratból származik. Minden egyes szövegrészlet implicit módon egy-egy olyan ideológiát érvényesít, amely korábbi kutatásaim alapján a jelenkori szervezett orvosnyelv-menedzselésben

meghatározó (ezek tipikusan standardista ideológiák). Illusztrálásul bemutatom a kérdőív 3. állítását.

Az orvosok a szakmai közegben, orvoskollégáiknak is jobb, ha a *kontraindikáció* helyett *ellenjavallatot* mondanak, teljesen fölösleges a latin szó használata. Ha van rá bevett magyar szó, használjuk mindig azt. Ez nemcsak az említett példára, hanem minden idegen szóra vonatkozik.

- Egyetértek.
- Nem értek egyet.
- Részben egyetértek.

Lehetősége van indokolni válaszát.

Az adatközlőktől azt kértem, hogy ne az állításban szereplő konkrét nyelvi példát véleményezzék (például: egyetértenek-e azzal, hogy *kontraindikáció* helyett az *ellenjavallat* szót használják az orvosok), hanem általánosságban egyetértenek-e az állítással (vagyis: szakszavak esetén is részesítsük előnyben a belső keletkezésű szót az idegen eredetűvel szemben). Az adatközlőknek lehetőségük volt válaszukat indokolni, de az indoklást nem tettem kötelezővé, nehogy elriassza őket a kérdőív kitöltésétől. Valójában azonban ezek az indoklások, az orvos(tanhallgató) adatközlők nyelvi reflexiói képezik a kutatás valódi anyagát, elemzésem tehát kvalitatív jellegű.

A tíz állítás előtt néhány személyes adatot is kértem az adatközlőktől: életkor; melyik adatközlői csoportba tartozik (orvos, magyar szakos vagy BME-s); olvas-e nyelvi ismeretterjesztő, nyelvművelő kiadványokat, folyóiratokat (*Nyelv és Tudomány*, *e-nyelv.hu*, *Magyar Orvosi Nyelv*, nyelvhelyességi kézikönyvek, szótárak). Orvostanhallgatók (orvosok) esetén azt is megkérdeztem, hogy hallgatnak/hallgattak-e magyar orvosi nyelvvel kapcsolatos tantárgyat az egyetemen. Bár izgalmas tanulságokkal szolgálna, a válaszok és a nyelvművelő javak fogyasztása közti összefüggésekkel jelen tanulmányban nem foglalkozom, mivel ezeknek az adatoknak a feldolgozására még nem került sor.

2.2. Eredmények

A továbbiakban a kérdőív tíz állításából kettőt tárgyalok. Először bemutatom a kérdőívben szereplő orvosi nyelvvel kapcsolatos szövegrészletet, amelyre a kitöltőnek reflektálnia kellett, majd jelzem a mögötte megbújó nyelvi ideológiát. Végül elemzem a kapott nyelvi adatokat.

2.2.1. A mai magyar orvosi nyelv általános állapotáról szóló állítás

Mind a köznyelvünk, mind az orvosi szaknyelv leromlott állapotban van. Az idegen (főleg angol) szavak átvétele, az idegenes (angolos) mondatszerkesz-

tés veszélyezteti a magyar nyelv épségét, így a mai „angolkóros” magyar orvosi szaknyelv veszélyben van.

E a szövegrészlet mögött két ideológia húzódik meg: hogy a nyelv nem csupán változik, hanem az idők folyamán romlik (nyelvi dekadentizmus), továbbá hogy léteznek káros nyelvi formák (az idegen szavak, idegenszerűségek), amelyek veszélyesek más nyelvi formákra, ill. a nyelv rendszerére nézve (itt: a magyar orvosi nyelv szókincsére, mondatszerkesztésére) (nyelvi dilaborizmus).

A kitöltőknek csak ~15%-a (29 fő) értett egyet az állítással, ~34% (65 fő) nem osztotta ezt a véleményt. A kitöltőknek alig több mint a fele (~51%, 96 fő) csak részben értett egyet a megfogalmazott gondolatokkal.

1. ábra. Az első kérdésre adott válaszok megoszlása

A válaszadók jelentős része egyáltalán nem gondolta problémának (1) vagy egyenesen pozitív jelenségnek tartotta (2) az angol nyelv térhódítását az orvosi nyelvben, arra hivatkozva, hogy a nemzetközi tudományos kommunikáció nyelve az angol. Több adatközlő is utalt arra, hogy magyar szakszövegekben is könnyebben megértik az angoltól átvett terminust. Ez az attitűdtípus két, egymással rokon nyelvi ideológia érvényesülését mutatják: a nyelv globalista és internacionalista szemlélete szerint a szaknyelvek nemzetköziesülése, egymáshoz való közeledése előnyös változás, az angol nyelv használata az adott beszélőközösség (az orvostársadalom) számára előnyös, ezért szorgalmazni kell a tudomány fő nyelveként való használatát.

(1) „[...] Az angol szakszavak átvételével lépést tartunk a tudományos fejlődéssel, hiszen sokkal egyszerűbb és gyorsabb átvenni az angol szakszavakat, mint magyar megfelelőt találni nekik, valamint mivel a publikációk általában angol nyelvűek, a szavak átvétele **a könnyebb megértést** is elősegíti.²¹”

(2) „Szerintem az elangolosodás jó dolog, mert **könnyebben megértem** a külföldi szaklapokat, ha magyarul is úgy hívjuk a dolgokat.”

Tipikusnak mondhatók azok a nyelvi reflexiók, amelyek a szókészleti kontaktushatást szükségesnek, természetes jelenségnek, míg a nyelvtani rendszert érintő kontaktushatást problémának tartották (3), (4). A nyelvi dilaborizmus ideológiája fogalmazódik itt meg: az egyes nyelvek (itt: az angol) hatására az adott nyelvben (a magyar orvosi szaknyelvben) rendszerbomlás következhet be, ezért tartja jóval veszélyesebbnek a nyelvi rendszert érintő változásokat, mint a szókészletét.

(3) „Sok esetben nincs magyar megfelelője az idegen szavaknak, ezért a használatuk szükséges. **Az idegenes (angolos) mondat szerkesztés viszont elkerülhető.**”

(4) „Idegen szavak átvétele egy természetes folyamat. **A gond a nem megfelelő mondat szerkesztés.**”

Két adatközlőnél (5), (6) megfigyelhető volt a nyelv deskriptív szemlélete: a nyelvszokás hatalmára való utalás, a nyelv platonista felfogásának a tagadása, vagyis elvetették azt a feltevést, miszerint a nyelvnek létezik egy ideális formája, amely független lenne a nyelvben található tényleges formáktól. A nyelvi antiplatonizmusnak is nevezhető ideológia tagadja azt, hogy az egyes nyelvi formák helyessége nem függ attól, mennyire elterjedt, és kik használják. A (6) példa adatközlője azonban fájjalja ezt a tényt, erre utal az állítással való egyetértésének kinyilvánítása az első mondat első tagmondatában, illetve a *sajnos* módosítószó használata a második tagmondatban.

(5) „[...] Ahogy használjuk, az a helyes, hiszen [a nyelv] a gondolkodásunk kifejezőeszköze, és nem egy külső szabályrendszer, amihez hozzá kéne formálnunk magunkat.”

(6) „Alapvetően egyetértenék vele, de a nyelvet a használói formálják, így ha a nagy többség számára valami elfogadott, akkor sajnos az úgy is marad.

²¹ A könnyebb olvashatóság kedvéért (pl. mivel egyes adatközlők nem használtak ékezeteket, sok az elégtelenség) a válaszokat normalizáltam, a normatív helyesíráshoz igazítottam. Az értelmi kiemelések tőlem származnak.

Amikor egy új fogalmat alkotnak a szakmai lapokban, akkor ha avval párhuzamosan nem alakul ki rögtön egy magyar megfelelő, akkor az angol verzió fog elterjedni.”

Egy esetben (7) olyan – Lanstyák (2017: 5) által nyelvhelyességi ideológiáknak nevezett – meggyőződések tartam fel, amelyek az angol nyelvi formák előnyben részesítését kapcsolták össze olyan nyelven kívüli tulajdonságokkal, mint a beszélő nyelvtudása (nyelvi kompetencionizmus) és értelmi képességei (mentalizmus).

(7) „Az angol szavakkal abban az esetben nincs gond, ha valóban nincs magyar alternatívája. Ha pózolásból használják, akkor nem szeretem, illetve szerintem az alacsony nyelvi intelligenciával bírókra jellemző, hogy mindent idegen nyelven akarnak mondani.”

A nyelv organista szemléletét mutatja a (8) és a (9) példa. A (8) példában az adatközlő „élő dolognak” nevezi a nyelvet, míg a (9)-ben csak implicit módon; azáltal, hogy az idegen szavak beáramlását FERTŐZÉS-ként metaforizálja. Ez utóbbi példában különösen érdekes, hogy a negatív jelentéstartalmú *megfertőz* szó használata arra enged következtetni, hogy az adatközlő károsnak tartja az angol szavak szaknyelvbe való beáramlását, ugyanakkor a következő tagmondatban éppen megcáfolja ezt, mondván, hogy ez őt „annyira nem bántja”. A *fertőzés* szó használata a nyelvi infikacionizmus ideológiájának explicit megfogalmazása, utalás az angol szavak mondhatni járványszerű terjedésére.

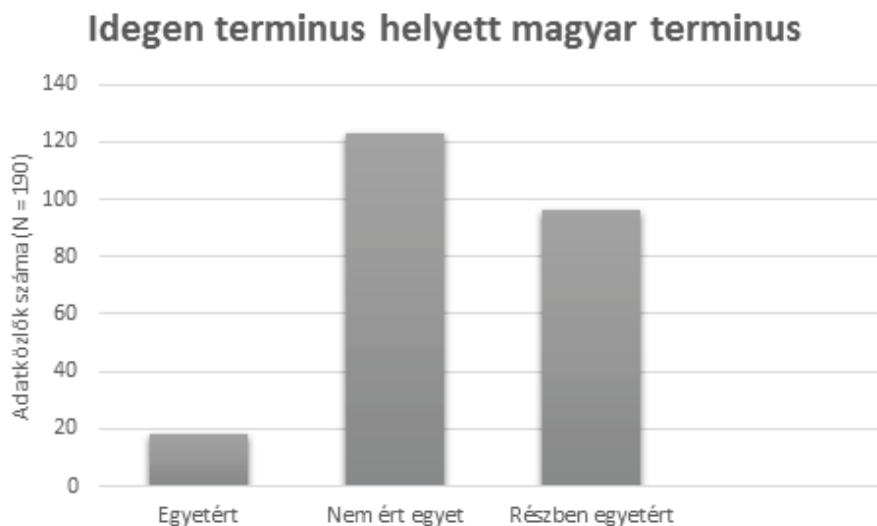
(8) „A nyelv élő dolog, folyamatosan változik. [...]”

(9) „[A magyar nyelvet] [a]z angol szavak valóban *megfertőzték*, de be kell valljam, ez engem mint a fiatal generáció tagját annyira nem bánt.”

2.2.2. Idegen terminus helyett magyar terminus

A szövegrészlet a 2.1-es pontban, a kutatás módszertanát ismertető fejezetben olvasható. A nyelvvalakító célzatú állítás mögött egyértelműen purista indokok állnak, hiszen a szóhasználat kontextusára való tekintet nélkül érvel a belső keletkezésű szó használata mellett. Továbbá implicit módon az is megfogalmazódik, hogy a magyar és a latin (ill. általában az idegen nyelvek) a kölcsönös fordíthatóság viszonyában állnak egymással, vagyis az idegen terminus tartalma maradéktalanul visszaadható magyar nyelven is (nyelvi translatabilizmus).

Az adatközlők ~9%-a (18 fő) értett egyet az állítással, ~65%-a nem (123 fő), a maradék ~26% (49 fő) részben.

2. ábra. Az második kérdésre adott válaszok megoszlása

Az állítással egyet nem értők azzal érveltek, hogy az idegen nyelvű terminus sokszor pontosabb (10), (11), vagyis az egyik nyelven kódolható üzenet nem adható vissza pontosan a másik nyelven (nyelvi intranszlatibilizmus).

(10) „Több olyan kifejezés van, amelyek magyar és a külföldi megfelelőjének jelentése már eltér egymástól olyan mértékben, ami megtévesztő lehet. Például az *ellenjavallt* szó könnyen keltheti azt a benyomást, hogy például az adott gyógyszert nem tanácsos beszedni. Ezzel szemben a *kontraindikáció* szó egyértelmű tiltást fejez ki.”

(11) „Sokszor a magyar szóhasználat nem annyira bevett, esetleg pontatlan lehet, félreértésekhez vezethet.”

Több adatközlő hangsúlyozta (12), (13), hogy az idegen és a magyar terminus közti választás a kommunikációs helyzettől függ, ezen elgondolás mögött a nyelvi szituacionizmus ideológiája húzódik meg.

(12) „Vannak olyan szavak, amit orvosként könnyebben felfogunk egymás közt latin szóként, hiszen így tanultuk, így használjuk, írott dokumentációban is így elegáns. A páciens felé természetesen a magyar megfelelőket használjuk, de egymás közti kommunikációban annyira a latin szó a megszokott, hogy külön kéne figyelni rá, hogy ne úgy használjuk [...]”

(13) „[...] Ha szakmai közegben beszélgetek, a szakmai nyelvet használom, ha laikussal, a magyar szót.”

Ha a beszélő szakmai nyelvhasználati színtéren mégis a magyar terminust használja, az inadekvátnak tűnhet, sőt esetleges ironikus megjegyzéseket válthat ki a hallgatóságból.

(14) „[...] Szakmai közegben pedig furcsán veszi ki magát, ha valaki kerüli a latin szavakat (mintha attól tartanánk, hogy az orvoskollégák nem értik majd...). A kórélettanvizsgám közben rám szóltak, hogy úgy beszélek, mintha a Nők Lapja egészségrovatát olvasnám fel. :D”

Az egyik adatközlő (15) utal arra, hogy a kétféle (idegen és magyar) terminus közti választást az is motiválhatja, mi a célja az orvosnak: hogy a beteg megértse vagy éppen ne értse meg a mondanivalóját.

(15) „Az orvosi kettős nyelvezet [...] azért alakult ki, hogy a beteg jelenlétében lehessen úgy beszélgetni, hogy azt szándékosan ne értse, vagy értse.”

Egy másik kitöltő – noha nem erre, hanem a 2.3.1 pontban ismertetett állításra reflektálta, de tartalmilag inkább ehhez kapcsolható – felvetette, hogy a beteggel való kommunikáció során tulajdonképpen azért mindegy a terminusválasztás, mert:

(16) „[a]z orvosi magyar nyelv használata [...] a beteg számára sokszor szinte ugyanannyira érthetetlen, mint a latin, hiszen a hétköznapiak során a betegségek nagy részét és a szervezetünk építőelemeit nem nevezzük nevén, tehát az átlagember számára ezek a szavak ugyanúgy ismeretlenek”.

3. Összegzés

Tanulmányomban bemutattam a jelenkori magyar orvosi szaknyelvalakító tevékenységhez kapcsolódó kérdőíves kutatásom első részeredményeit. A kapott nyelvi adatokat a nyelvi ideológiák szempontjából elemeztem. A kutatás egyik fő tanulsága, hogy az orvosok a nemzetközi kommunikáció, a pontosabb, egyértelműbb jelentés miatt fontosnak tartják a szakszókincsükben fellelhető idegen terminusokat; a mindenáron magyar szakszavak használatára buzdító törekvésekkel szemben többnyire elutasítók. A szimmetrikus orvos-orvos kommunikációban a könnyebb megértés, a szakmai hagyományok ápolása miatt többnyire fölöslegesnek tartják a magyarítást, különösen ha a nyelvszokás már szentesítette az idegen megnevezéseket. Nem tagadják azonban a magyar terminusok megalkotásának létjogosultságát: hangsúlyozzák az aszimmetrikus orvos-beteg kommunikációban való fontosságukat.

[Ludányi Zsófia 2018. Idegen szavakkal és nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvi ideológiák vizsgálata orvosok és orvostanhallgatók nyelvről szóló vélekedéseiben. In: Dombi Judit – Farkas Judit – Gúti Erika (szerk.): *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. SZAK Kiadó. Bicske. 754–773. A tanulmány átdolgozott változata.]

Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében

1. Bevezetés

Jelen dolgozat szorosan kapcsolódik azokhoz a kutatásokhoz, amelyek a nyelvvel, a nyelvhasználattal kapcsolatos beszélői értékítéleteket, attitűdöket vizsgálták az MTA Nyelvtudományi Intézet keretében működő nyelvi tanácsadó szolgálat munkájának tükrében (Heltainé Nagy 2009, 2011, 2012, 2014, 2016). Tanulmányomban – ezen kutatások szerves folytatásaként – a nyelvi tanácsadó szolgálat tevékenysége alapján a mai nyelvi gyakorlatban élő nyelvi vélekedéseket vizsgálom, az előző kutatásokhoz képest két új szemponttal kiegészítve. Míg a korábbi kutatásokban csak érintőlegesen esik szó a nyelvi ideológiákról (Heltainé Nagy 2009: 81), addig jelen írás kifejezetten azokra helyezi a hangsúlyt. Másfelől újdonság az is, hogy nem csupán a tanácsadó szolgálathoz érkezett kérdésekben megjelenő nyelvi ideológiákat tárom fel, hanem – figyelembe véve azok neutrális és totális mivoltát (Blommaert 2006: 510), vagyis azt, hogy a nyelv, a nyelvről való gondolkodás sosem lehet ideológiáktól mentes – a nyelvi tanácsadók válaszai is ugyanúgy részét képezik az anyagomnak. Általánosságban megfogalmazva tehát a nyelv különféle – hétköznapi és tudományos – megközelítésmódjában érvényesülő ideológiákat vizsgálom. Tekintettel a nyelvi ideológiák számosságára (akár általában a világban, akár a magyar kultúrában, l. Tolcsvai Nagy 2018: 33), tanulmányomban nem törekszem a teljességre, ehelyett néhány alapvető nyelvi ideológiát mutatok be, amelyek a nyelv és a nyelvész viszonyával, illetve a szótári kodifikációval kapcsolatosak.

Először az MTA Nyelvtudományi Intézetében folyó nyelvi tanácsadásról szólok (1.1), majd a nyelvi ideológiák fogalmát járom körül (1.2). A 2. fejezet – röviden kitérve a kutatás anyagára és módszereire (2.1) a kutatási eredményeket mutatja be: a 2.2.1 alfejezet a nyelv népi megközelítésének ideológiáit tárja fel a beérkezett kérdések alapján, a 2.2.2-es pontban pedig a szaktudományos megközelítés ideológiáival foglalkozom, önreflexív módon, a saját – nyelvi tanácsadói minőségemben írt – válaszaimat elemezve. Végül összefoglalom a főbb eredményeket (3).

1.1. A nyelvi tanácsadás elmélete és gyakorlata az MTA Nyelvtudományi Intézetében

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálata az Intézet megalakulásától kezdve – 1951-től alkalmilag, később, 1957-től állandó jelleggel – folyamatosan működik, és meghatározó szerepet tölt be a nyelvi ismeretterjesztésben, a tágabban

értelmezett anyanyelvi nevelésben (Heltainé Nagy 2016). A kezdetben folyamatos telefonügyelet mára kissé visszaszorult, heti két napon át áll az érdeklődők rendelkezésére, míg az e-mailes nyelvi tanácsadás folyamatosan igénybe vehető, 2013 óta kiegészülve és szorosan együttműködve az Intézet online helyesírási tanácsadó portáljával, a *helyesiras.mta.hu*-val (Váradí–Ludányi–Kovács 2014).

Az akadémiai nyelvművelés célja, tartalma és módja az idők során folyamatosan változott; az 1990-es évek második felében és a 2000-es évek elején lezajlott heves, nagy indulatokat kiváltó vitákra (ezeket összefoglalja Minya 2005) való reflexióként született meg az MTA Nyelvtudományi Intézete akkori igazgatójának, Kenesei Istvánnak a cikke, amely az elméleti nyelvészet, a szociolingvisztika és a nyelvművelés, újabb terminussal: a nyelvi tanácsadás „összebékítésére” tett kísérletet, hangsúlyozva a háromféle irányzat létezésének szükségességét, az együttműködés fontosságát (Kenesei 2004). Tanulmányában Kenesei kitér a nyelvi tanácsadással foglalkozó nyelvész feladatára, dilemmáira is, vagyis arra, hogy amikor – a Nyelvtudományi Intézet, sőt maga a Magyar Tudományos Akadémia – nevében tanácsot ad a hozzá forduló érdeklődőknek, az adott nyelvi formára, jelenségre való reflexió során milyen irányelveket kövessen. Elég-e az, ha a felhalmozott nyelvi adatok (grammatikák, szótárak, korpuszok stb.) alapján csak kommentálja a szóban forgó jelenséget? Vagy adjon is tanácsot, és ha igen, milyet? E kérdésekre a válasz egyáltalán nem magától értetődő, de az intézeti nyelvi tanácsadásban a szokásos eljárás az, amit Kenesei a következőképpen fogalmaz meg: „A művelt köznyelvben ez és ez található; ha ezt a nyelvszokást akarod követni, akkor így meg így kell tenned, de a te dolgod eldönteni, mit akarsz csinálni, hogyan akarsz (a nyelvi dimenzióban) viselkedni” (Kenesei 2004: 19). Vagyis a nyelvi tanácsadó mindig a sztenderd felől közelíti meg a vizsgált nyelvi jelenséget, ehhez képest ítéli meg annak helyénvalóságát, stílusértékét, tanácsot ad, mely szituációban érdemes használni és mikor kevésbé, de tartózkodnia kell a kategorikus értéktételektől, tiltásoktól.

Mindezekből következik, hogy a tanácsadó szolgálat célja kettős (Heltainé Nagy 2014): részint a kérdések szakszerű megválaszolása a nyelvi változatosság, a nyelvi változók, lehetőségek bemutatása a normatív nyelvhasználatra érvényes javaslatok megfogalmazásával, a nyelvtudomány számos területének eredményeire építve (nyelvléírás, történeti nyelvészet, szociolingvisztika, korpusznyelvészet, lexikográfia, stilisztika, retorika, névtan), részint pedig a nyelvi ismeretterjesztés, a tudománykommunikáció (Ludányi 2018c), s ezen keresztül a nyelvszemlélet, a tudatosult nyelvi vélekedések alakítása (Heltainé Nagy 2014, 2016), a nyelvi reflexió tudományos és nem tudományos szinterei közötti ellentmondás csökkentése (Domonkosi 2007b: 39).

A megkeresések változatos témájúak: bár a kérdések 90%-a az egyes nyelvi formák normatív írásmódjával kapcsolatos (Kardos 2007: 114), jelezve a helyesírás magas presztízsértékét, a maradék 10% vonatkozhat az egyes szavak, alakulatok kiejtésére, az egyes alakváltozatok közti különbségekre, a kérdezők kérhetik (szak)szövegek

értelmezését, a médiában hallott, olvasott szövegek véleményezését. A tanácsadáshoz fordulók gyakran reflektálnak a nyelvi változásokra, akár pozitívan, akár negatívan (Heltainé Nagy 2012). Ezért a nyelvi tanácsadó folyamatosan szembesül a hétköznapi beszélők nyelvi értékítéleteivel.

1.2. Elméleti háttér: a nyelv megközelítésmódjai, nyelvi ideológiák

A nyelvről való vélekedéseknek háromféle megközelítésmódját említi Heltainé Nagy Erzsébet (2009: 77–79): a tudományos, a népi és a kultikus megközelítésmódot. E három közül a nyelvhasználat folyamatában a népi nyelvészeti szemlélet a legtermészetesebb, vagyis az a fajta hétköznapi, nyelvészetileg strukturálatlan gondolkodás, amely a nyelvet olyan, a kognitív beágyazottságon kívüli valóságként képzei el, amelynek létezik egy beszélőktől független, ideális formája, s amelyben igen erőteljesen érvényesül a jó és a rossz, a helyes és a helytelen dichotómiája (Domonkosi 2007a: 141). E hétköznapi nyelvértelmezések, a nyelvről való népi hiedelmek, laikus vélekedések kutatásával a népi nyelvészet (folk linguistics) foglalkozik (Niedzielski–Preston 2000). Az effajta vélekedéseknek fontos szerepük van a közösség önfenntartásában, afféle „társadalmi cement” funkciót töltenek be, amelyek az egyes embercsoportokat közösséggé, társadalmá, kultúrává forrasztják össze (Blommaert 2006: 510). A nyelvi ideológiáknak ez a közösségépítő, -fenntartó szerepe teljesen független attól, hogy elfogadja-e azokat a tudományos leírás vagy sem (Tolcsvai Nagy 2018: 32).

A nyelvi tanácsadói gyakorlatban megjelenő laikus beszélői értéktulajdonításokkal foglalkozó tanulmányaiban Heltainé Nagy Erzsébet (2009: 80–81, 2011: 168–169) ismerteti az értéktulajdonítások különféle – egymást olykor átfedő – típusait: a nyelvi hagyományokat, attitűdöket, nyelvi babonákat és mítoszokat, sztereotípiákat, ezek közé sorolva – de csak utalásszerűen megemlítve – a nyelvi ideológiákat is (Heltainé Nagy 2009: 81). Azok a fogalmak, amelyeket e műszavak lefednek, kétségtelenül mutatnak egymással rokon vonásokat, azonban nagyon fontos azt hangsúlyozni – különösen a nyelvi mítoszok és babonák terminusokra utalva –, hogy a nyelvi ideológiákon nem valamilyen hamis tudatot, szisztematikusan eltorzított valóságészleléseket kell érteni, sokkal inkább azok totalitására kell helyezni a hangsúlyt – ezt az értelmezést nevezzük az ideológiák totális koncepciójának (Blommaert 2006: 510). A nyelvi ideológiáknak többféle értelmezése létezik, a legágabb értelemben minden nyelvvel kapcsolatos vélekedés, explicit metanyelvi diskurzus nyelvi ideológiának tekinthető (Laihonen 2009: 25–26). A nyelvhasználók a nyelvi tevékenység mint társas cselekvéstípus során reflexív és értékelő műveleteket hajtanak végre (Domonkosi 2007b: 38–39; 2007c: 38; Tolcsvai Nagy 2018: 33), vagyis a beszélőknek van véleményük saját és mások nyelvi tevékenységéről. Mint Tolcsvai Nagy Gábor (2018: 33) írja, a motivációk, célok és elvárások rendszere a nyelvi ideológiákban formálódik meg. Értelmezésében a nyelvi ideológiák az adott nyelv meghatározott nézőpontú és célú bemutatását, ábrázolását jelentik (i. m. 33). Ez

a megközelítés összhangban van azzal a két metaforával, amelyek mentén a nyelvtudomány diskurzusában a nyelvi ideológiákról általában gondolkodni szoktak (Sebők 2012): A NYELVI IDEOLÓGIA SZEMÜVEG, illetve: A NYELVI IDEOLÓGIA MASZK. Kifejtve az előbbit, mint ahogy szemüvegből is többféle típusú létezik, másfélét használunk például olvasáshoz, távolba nézéshez, a napsugaraktól való védelemhez, s ezek – funkciójukból adódóan – másként „rajzolják át” a valóságot, úgy a nyelvi ideológiák is más-más szemléletmódot jelentenek. (Itt szükséges rögtön megjegyezni azt is, hogy – mint Szilágyi N. Sándor is rámutat [2011] – a metafora nem tökéletes: míg a szemüvegek cserélgethetők és le is vehetők, az ideológiák csupán „cserélgethetők”, segítségükkel perspektívát válthatunk, de nem lehet őket „levenni”, a nyelv nem szemlélhető ideológiamentesen.)

Visszaülva Heltainé Nagy Erzsébetnek korábban idézett, nyelvi mítoszokkal foglalkozó tanulmányára (2011) és az abban tárgyalt *mítosz*, *babona* és *sztereotípiák* terminusokra, míg ez utóbbiak több-kevesebb negatív értékítéletet hordoznak magukban, és azt sugallják, hogy valamilyen téves feltevés áll mögöttük, addig a nyelvi ideológia terminus nem tartalmaz értékítéletet (erről l. még Szabó 2015: 335). Az értéksemlegesség nem csupán itt, hanem a kutatói attitűd kérdésében is megjelenik: vajon feladatuk-e a nyelvi ideológiákkal foglalkozó kutatásoknak, hogy értékeljék az ideológiákat, mennyire vannak összhangban a nyelvtudomány álláspontjával, a nyelv „megfelelő” szemléletével, vagy csupán az ideológiák feltárása legyen a megvalósítandó cél, mégpedig oly módon, hogy minél kevésbé érvényesüljenek az ideológiakutató saját nyelvi ideológiái (vö. Woolard–Schieffelin 1994: 57–58). Jelen tanulmányban az utóbbi álláspontot képviselem, célom tehát a nyelvi tanácsadás tevékenységében megjelenő nyelvi ideológiák láthatóvá tétele. Fontosnak tartom ugyanakkor megjegyezni, hogy véleményem szerint a kutatás jellegétől, céljától függ, milyen kutatói attitűdöt érvényesítünk. Bizonyos kutatásokban ugyanis szükség lehet az ideológiák értékelésére, a kritikai álláspontra, például a tankönyvelemzéseknél nem elhanyagolható, hogy a nyelvtudomány eredményeivel összhangban lévő vagy azoknak ellentmondó ideológiákat közvetítünk (vö. Ludányi 2018d, 2019 ebben a kötetben: 115–125).

Tanulmányomban a továbbiakban a nyelvi ideológiákon olyan nyelvvel kapcsolatos gondolatokat, gondolatrendszerket értek, amelyeket gyakran használnak legitimáló, igazoló vagy magyarázó cézzel (Lanstyák 2017). A nyelvi ideológiáknak az ún. eszszencialista felfogását alapul véve (Silverstein 1979: 202–203, idézi Sebők 2017: 13) jól elkülöníthető, entitásokként tekintek rájuk, helyenként azonban a diskurzív szemléletet is alkalmazom, mivel a nyelvi tanácsadás diskurzusában is megfigyelhető az egyes ideológiák re- és dekonstruálódása (l. Szabó 2015).

2. Empirikus kutatás

A továbbiakban bemutatom azt a – inkább csak pilot kutatásnak tekinthető – vizsgálatot, amely a nyelvi tanácsadó szolgálat e-mail-es formájú kérdéseinek és válaszainak alapul.

Mint Tolcsvai Nagy (2018: 33) írja, a nyelvi ideológiák igen nagy számban fordulnak elő általában a világban és a magyar kultúrában is, nem célom (s nem is tűnik megvalósíthatónak) a nyelvi tanácsadás diskurzusában előforduló összes ideológia feltárása, számszerűsítése és kategorizálása. Ehelyett egy adott témakört választottam ki: a nyelvész, a nyelvi tanácsadás feladatával, illetve a szótári kodifikációval kapcsolatos nyelvi ideológiákat vizsgálom, mivel a nyelvi tanácsadás diskurzusában gyakran előfordulnak e témák.

2.1. Anyag és módszer

A nyelvi tanácsadás munkatársai a tanácsadó szolgálat e-mail-fiókjába érkező kérdéseket témájuk alapján kulcsszavakkal, címkékkel látják el, rendszerezve, kategorizálva a felhalmazódó kérdésanyagot, egyúttal megkönnyítendő a kérdések visszakereshetőségét. Vannak ugyanis olyan kérdéstípusok, amelyek rendre ismétlődnek, akár egy-egy konkrét nyelvi alakulattal kapcsolatban (például: *nyitva tartás* vagy *nyitvatartás*, az *öt óra magasságában* vagy a *deviszont* „helyes-e” stb.), míg más esetekben csak a kérdések váza mutat egymással hasonlóságot. Kutatásomban a nyelvi tanácsadó szolgálat 2013–2017 közti levelezéséből válogattam példákat kulcsszavakra történő rákeresés segítségével, és megvizsgáltam a kérdésekben, valamint a tanácsadói válaszban megjelenő nyelvi ideológiákat. A feltárt ideológiák „felcímkézésekor”, megnevezésekor Lanstyák István (2017) nyelvideológiai fogalomtárában megtalálható terminusokat alkalmaztam.

2.2. Eredmények

2.2.1. Nyelvi ideológiák a tanácskérő levelekben

Visszatérő mintázat, hogy a tanácsadó szolgálathoz fordulók egy-egy, többnyire saját maguk által tudatosan létrehozott, sokszor egészen logikus, szellemes, újszerű szóalakokkal kapcsolatban érdeklődnek, hogyan lehetne „hivatalossá tenni” azokat, „bevezetni” a magyar nyelvbe, a szókincs részévé tenni, vagyis: általánosan elterjeszteni. Néhány példa ezekre a javaslatokra: *fontatlan* ’nem fontos’, *fogalmatlan* ’nincs fogalma valamiről, buta’, *eminózus* ’az ominózus ellentéte, az a bizonyos kellemes, pozitív esemény’, *médiátor* < *média* + *moderátor* ’internetes fórumok, újságok, rádiók, tévék (médiák) felügyelője’. Hogy a népi nyelvészeti szemlélet miként vélekedik az új szavak keletkezésének módjáról, arról az alábbi példák (1–3) visszatérő nyelvi elemei, megszövegezései árulkodnak:

- (1) „Szeretnénk megkérdezni, hogy létezik-e már olyan szó, hogy *szomorútlan* (szinonimája a *boldogtalannak*, mert mind a kettő semleges érzelmi állapotot fejez ki), vagy hogyha nem, akkor tervezik-e betenni a következő kiadásába a Magyar Helyesírási Kéziszótárnak [sic!]?”

(2) „A segítségüket szeretném kérni azzal kapcsolatban, hogy mi a menete egy új szó hivatalos bevezetésének a magyar nyelvbe.”

(3) „Érdeklődni szeretnék, hogyan lehetséges egy újonnan keletkezett szó levédése, hivatalos bevezetése a magyar nyelvhasználatba.”

Ez az ismétlődő kérdéstípus jól példázza azt, hogy az MTA-nak mint az intézményszerűsített nyelvművelés elindítójának máig kitüntetett szerepe van, a hétköznapi beszélők tudatában olyan nagy tekintéllyel bíró intézményként van jelen, amelynek hatalma van a nyelv fölött; az Akadémia dolgozói, a hivatásos nyelvészek hivatottak dönteni arról, milyen milyen nyelvi formák a részei az adott nyelvnek; melyik közülük „helyes” és „helytelen” (nyelvi expertizmus, Lanstyák 2017: 21).

Ezzel a gondolattal szoros összefüggésben az a vélekedés is megfigyelhető a nyelvről való hétköznapi diskurzusokban, hogy a nyelvészek nem csupán dönteni képesek az adott nyelvi forma „helyességéről”, hanem – a nyelvi rendszerről való alapos ismereteik alapján – a nyelvi folyamatokat irányítani is képesek, hatni tudnak a nyelvre, képesek nyelvi változásokat kieszközölni (nyelvi potentizmus, Lanstyák 2017: 34).

Az (1) példában utalás történik a szótári kodifikációra, amely a népi nyelvészeti szemléletben úgy jelenik meg, mint az egyes szavak „létezésének” bizonyítéka. A laikus beszélők akkor tekintik létezőnek az adott lexémát, ha az valamilyen – többnyire értelmező típusú vagy helyesírási – szótárban megtalálható. Ezt a vélekedést Lanstyák (2017: 39) a nyelvi vokabularizmus ideológiájának nevezi, és úgy definiálja, hogy a kodifikációs célzatú szótárakban található nyelvi formák eredendően helyesebbek, mint azok, amelyek nem szerepelnek ezekben a szótárakban, sőt a szótárban nem szereplő szó nem is létezik, vagy ha mégis, akkor bizonyosan helytelen. A nyelvi vokabularizmus rokon ideológia a nyelvi kodifikacionizmus (Lanstyák 2017: 26), amely hasonló elgondolást fed le, kiterjesztve azt a nyelvtanokra és a nyelvhelyességi kézikönyvekre is. A nyelvi kodifikacionizmus eszméje figyelhető meg az olyan kérdéstípusokban is, amelyek az adott szó vagy egyéb nyelvi forma „helyességét” és/vagy létezését kérdőjelezzik meg pusztán amiatt, mert a szövegszerkesztőbe épített helyesírás-ellenőrző program vagy a már említett *helyesiras.mta.hu* portál valamelyik eszköze ismeretlennek és/vagy hibásnak tünteti fel azt, mint ahogy az (5) és a (6) példákban láthatjuk.

(5) „Érdekes, a Helyes-e így?²² szerint olyan szó nincs, hogy *negativitás* (miközben igazából csak azt akartam megnézni, hogy biztosan jól tudom-e, hogy nem hosszú *í*-vel kell írni, ahogy valahol olvastam). Vagy én tudom rosszul, és tényleg nincs ilyen szó, és a honlapoldalnak van igaza?”

²² A Helyes-e így? a *helyesiras.mta.hu* oldal szószintű helyesírás-ellenőrző eszköze. A nyelvtechnológiai megoldásokról részletesen l. Miháltz et al. 2012: 140–141.

Az ilyen típusú kérdések jól rámutatnak a számítógépes helyesírás-ellenőrzőknek arra a veszélyére, hogy a nyelvhasználók túlságosan nagy tekintéllyel ruházzák fel a számítógépes programokat, figyelmen kívül hagyva azok korlátait (ti. hogy egyetlen gépi eszköz sem lehet 100%-osan megbízható), továbbá azt, hogy a helyesírás-ellenőrzők által ismeretlennek jelölt szavak nem biztos, hogy a helyesírási normától való eltérést jelentik, hanem pusztán azt, hogy a program adatbázisában nem szerepel az adott szó. Az (5) példában feltett kérdés írójának eredeti célja – az (1–3) példáktól eltérően – pusztán egy helyesírási probléma megoldása volt, de mivel a helyesírás-ellenőrző eszköz szótára nem tartalmazza a *negativitás* szót, a program „ismeretlen”-ként jelölte meg azt, a levélíró pedig ennek hatására megkérdőjelezte az adott szó létjogosultságát, noha azzal kapcsolatban korábban nem voltak kétségei. A nyelvi vokabularizmus és kodifikacionizmus ideológiájába vetett erős hit a kérdezők elbizonytalanodásához, végső soron – Szepesy Gyula (1986) szavaival élve – a nyelvi közérzetük megromlásához vezet.

A helyesírás-ellenőrzők használata során érvényesülő nyelvi vokabularizmus és kodifikacionizmus ideológiája jelenik meg a (6) példában is a *deviszont* kapcsán is, sajátosan összeszomva a gyakorisági adatokon alapuló, tájékoztató jellegű értelmező szótár, valamint a nyelvi-helyesírási normát képviselő helyesírási szótárak és a számítógépes helyesírás-ellenőrzők egymástól eltérő funkcióit.

(6) „A *deviszont* szó helyesírásáról szeretnék hivatalos forrásból érdeklődni, ezért kerestem fel Önöket. Az origo korábbi cikkében²³ említette, hogy már helyesnek számít, ugyanakkor az Önök adatbázisában²⁴ nem szerepel ez a szó. Hol a hiba? Hiányos az adatbázis vagy urban legend a *deviszont* legitimizálása?”

A kérdés apropóját az a tény adja, hogy a *deviszont* gyakorisági adatok alapján – mint összetett kötőszó, egybeírt alakban – szócikként bekerült A magyar nyelv nagyszótárának V. kötetébe (Ittész 2014). Az a tény, hogy a *deviszont* szótári rögzítésre került, a hozzá kapcsolódó nyelvi babonák és negatív értékítéletek miatt (Domonkosi 2007a; Schirm 2014) feltűnést keltett a hétköznapi beszélők körében is, erre utalnak az általános hírportálokon megjelenő, témába vágó cikkek, l. például Fábíán–Sarkadi 2014. Noha a Nagyszótár műfaja történeti jellegű értelmező szótár, célja pedig a mai nyelvállapot szókészletének leírása és a lexikográfia eszközeivel történő elemzése, vagyis nem normatív, előíró, hanem tájékoztató jellegű (Ittész 2012), a népi nyelvészeti szemléletben a kétféle szótártípus, a normatív (előíró) és a tájékoztató (leíró) jellegű szótárak

²³ A levélíró az Origo.hu-n megjelent interjúra utal, amely Ittész Nórával, A magyar nyelv nagyszótára főszerkesztőjével készült a Nagyszótár V. kötetének megjelenése után. Az interjú teljes szövegét lásd Fábíán–Sarkadi 2014.

²⁴ A levélíró a helyesiras.mta.hu portál Külön vagy egybe?, illetve a már említett Helyes-e így? eszközöket érti az „Önök adatbázisa” alatt.

összemosódnak. Így a *deviszont* szótári rögzítése – ahogy a (6) példa levélírója fogalmaz – egyfajta „legitimizálás”-ként értelmeződik. Ugyanez a szemlélet tükröződik a levélíró által említett Origo.hu-n megjelent interjúban is, amelynek írói a következő címet adták: *A tudomány meghajolt a deviszont előtt*. E címadás mögött is az a laikus beszélői vélekedés érvényesül, hogy léteznek önnönjogukon „helytelen” formák a nyelvben, amelyek ellen a nyelvtudomány (a laikusi értelmezésben feltehetőleg inkább a nyelvművelést értik ezen) küzdelmet folytat, bizonyos esetekben mégis elfogadja azokat, „meghajol” előttük.

Érdemes megfigyelni a (6) példában szereplő szövegrészletben, hogy a levélíró értelmezésében miként mosódik össze az egymástól különböző funkciójú szótár, illetve számítógépes eszköz. Az első mondatban a kérdező világosan megfogalmazza a célját: valójában a *deviszont* szó helyesírására kíváncsi (egybe vagy külön kell-e írni), ezért fordul az MTA Nyelvtudományi Intézetéhez mint „hivatalos forrás”-hoz. A következő mondatból kiderül, hogy a levélíró ellentmondást észlelt a *helyesiras.mta.hu* helyesírás-ellenőrzőjének tanácsa, illetve saját korábbi előzetes tapasztalatai között, s ez elbizonytalanítja eredeti céljával kapcsolatban: hiszen ha az MTA „hivatalos” helyesírási tanácsadó weboldalán nem szerepel a *deviszont* szó, akkor talán az nem is létezik (vagy legalábbis eredendően „helytelen”), így a kérdésnek – ti. hogy hogyan kell helyesen írni – sincs létjogosultsága. Noha – mint az utolsó mondatból kiderül – a levélíró nem veti el teljesen annak a lehetőségét, hogy a helyesírási weboldal tévedhet, mégis felmerül benne, hogy talán a *deviszont* „legitimizálása” lehet csupán városi legenda. (Hogy a *deviszont* szó tényleg benne van a Nagyszótárban, az ma már könnyen ellenőrizhető a szótár 2017 óta elérhető, az eddig megjelent kötetek teljes szóanyagát tartalmazó webes változatában.²⁵)

A *helyesiras.mta.hu* weboldal a normatív helyesírási szótárak anyagára támaszkodik, s mivel sem *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadásának szóanyaga (AkH.¹²), sem pedig a *Magyar helyesírási szótár* (MHSz.²⁰¹⁷) nem tartalmazza a *deviszont* alakot, így az online tanácsadó portál adatbázisába sem került bele. Ennek okáról a 2.2.2 pontban, a nyelvi tanácsadói válaszok elemzésekor szólok részletesen.

A (6) példában megfigyelhető jelenséggel mutat hasonlóságot a (7) példában megfogalmazódó kérdés is, amely a *másabb* szóalak „helyességével” kapcsolatban kéri a Nyelvtudományi Intézet állásfoglalását:

(7) „Egy ismerősöm következetesen használja azt a szót, hogy *másabb*. Valamiért sérti a fülem, mert a *más*, az már önmagában különbségtétel, ennek fokozása pedig mintha indokolatlan raghalmozás lenne, de az Önök online tanácsadója²⁶ szerint helyes. Valóban?”

²⁵ <http://nagyszotar.nytud.hu/> (letöltve: 2018. 05. 30.)

²⁶ A *helyesiras.mta.hu* portál Helyes-e így? eszköze szerint.

A kérdező valójában nyelvhelyességi tanácsot vár, és a *helyesiras.mta.hu* tanácsadó portálhoz fordul – holott az helyesírás-ellenőrző weboldal, célja tehát a normatív írásmód megállapítása. Hogy az adott szó „nyelvhelyességileg” rendben van-e, része-e köznyelvi normának, azzal kapcsolatban nem tud tanácsot adni, mivel nem erre készült.²⁷ Természetesen a *másabb* írásmódja a helyesírási normának megfelelő, ezért a program helyesnek jelöli meg. A levélíró is némileg megingatja ez a tény a *másabb* szóalak „helytelenségében” való hitében, bár nem győzi meg, ezért is fordul a „humán” nyelvi tanácsadáshoz.

A (7) példában egy eddig nem említett ideológia is megjelenik: a nyelvi redundantizmus (Lanstyák 2017: 35), amely a redundáns nyelvi formákat eredendően helytelenebbek láttatja, mint a nem redundánsakat. Az ideológia jelenlétére utal a kérdező szóhasználata: „indokolatlan raghalmozás”, illetve az a megállapítása is, hogy a *más* jelentéstartalmában már benne foglaltatik a különbségtétel, a fokozása tehát fölösleges.

Összevetve a (6) és a (7) példákban megjelenő vélekedéseket, míg a *deviszont* esetében a kérdező – úgy tűnik – hisz annak (igaz, csak új keletű) „helyességében”, míg csak a számítógépes helyesírás-ellenőrző meg nem ingatja ezen hitében, addig a *másabb* szóalak esetén a levélíró pont hogy annak eredendő „helytelenségében” hisz, s csak az bizonytalanítja el – igaz, csupán kis mértékben –, hogy a program a „helyes” (értsd: a helyesírási szabályoknak megfelelő) címkével látja el azt.

Hogy mit válaszol ezekre a kérdésekre a nyelvi tanácsadás munkatársa, milyen ideológiák jelennek meg a nyelv tudományos szemléletében, azt a következő fejezetben mutatom be.

2.2.2. Nyelvi ideológiák a nyelvi tanácsadói válaszokban

Az olyan típusú kérdésekben, mint amilyenek az (1–3) példákban jelennek meg – vagyis amikor a kérdezők egy-egy szokatlan, alkalmi szóalakra érdeklődnek, létezik-e, illetve hogyan lehetne „hivatalossá tenni” – általában a következőket szoktuk válaszolni:

Első lépésként megnézzük a rendelkezésünkre álló adattárakban, korpuszokban, leginkább a *Magyar nemzeti szövegtár* 2. verziójában (Oravecz–Váradi–Sass 2014), találunk-e rá adatot, de általában nagyon kevés, vagy inkább semmilyen találatot nem

²⁷ Valójában mégis létezik néhány beépített „nyelvhelyesség-ellenőrző” funkciója is a Helyes-e így? eszköznek, például ha begépeljük a *lássza, ossza* szóalakokat (amelyek a nem sztenderd nyelvváltozatokban kijelentő módú igealakok is lehetnek), vagy bármilyen *-ba/-be* toldalékos főnevet, a portál a „Helyes” minősítés mellett implicit módon megjelenő nyelvhelyességi tanácsot is ad azáltal, hogy feltüntet egy-egy automatikusan generált példamondatot. Például a *lássza, ossza* bemenetek esetén az „*Azt akarják, hogy ne lássza/ossza tovább*”, illetve a *-ba/-be* ragos főnevek esetén az „*Általában a Hová? kérdésre válaszolva*” példamondatot vagy magyarázatot. A Helyes-e így? eszköz továbbá hasonló hangalakú szavak esetében is megadja a megfelelő értelmezést, például az *egyenlőre* szót begépelve megkapjuk a szó jelentését és egy példamondatot, valamint egy linket a paronim párjára, az *egyenlőre* alakra (l. Ludányi et al. 2014).

szokott rá adni a mai magyar nyelv reprezentatív korpuszának tekinthető MNSz.². E cselekvés – ti. a korpuszokban való keresés – mögött a nyelvi uzualizmus ideológiája érvényesül, vagyis az az elgondolás, hogy „az elterjedtebb (azaz nagyobb földrajzi területen, több társadalmi rétegben, több beszédhelyzetben, többfajta nyelvi kontextusban stb. használt), ill. a nyelvhasználatban gyakrabban előforduló nyelvi forma eredendően helyesebb a kevésbé elterjedtnél, ill. ritkábban előfordulónál” (Lanstyák 2017: 39). Bizonyos, formailag szabályos, de a nyelvszokás által nem szentesített alakulatoknál (mint például a *fontatlan* ’nem fontos’, *szomorútlan* ’nem szomorú’ stb.) meg szoktuk jegyezni, hogy e „szavak képzése szabályos, formailag illeszkedik a magyar nyelv rendszerébe, ilyen értelemben tehát »helyesek«”. Megjegyzendő, hogy az írásjelhasználat, az idézőjelezés is metanyelvi kommentárként értelmeződik, arra utalva, hogy a nyelvi tanácsadó némileg elhatárolódik, nem teljesen azonosul a szó köznapi jelentésével. Az idézőjel-használat – implicit módon – a hagyományos nyelvművelő szemlélet, a Lanstyák (2017: 17–18) által nyelvi autonomizmusnak nevezett ideológiát dekonstruálja, tagadva azt, hogy az egyes nyelvi formák helyessége önmagában, a használati kontextustól függetlenül megítélhető (vö. Laihonon 2008: 49). Végül ismét a nyelvi uzualizmus ideológiája érvényesül a tanácsadó válaszában: „Mégsem használjuk, **nem »szentesítette« a nyelvszokás.**”

A (8) példában a válasz további szövegét idézem szó szerint:

(8) „Új szavak tudatos szóalkotásként is keletkeznek folyamatosan. Ezeknek egy része megmarad egyedinek, más részük elterjed, közhasználatúvá válik. Szótárba, szótárakba ez utóbbiak kerülnek. A szótárak a használatban levő szavaknak csak töredékrészt tartalmazzák, ahogy Kosztolányi írja találó metaforával: a nyelv a tenger, a szótár a kagyló, a kagylóval meregetünk a tengerből. A tenger pedig folyton változik, hullámozik.”²⁸

Hogy »szótárérett« szó lesz-e az Ön javaslata: nehéz megmondani. Az Akadémia akkor tud »hivatalossá tenni«, »bevezetni« (vagyis szótári kodifikációval megerősíteni) egy egyedi szóalkotásként indult szóalakot, ha az már közhasználatúvá vált. A javasolt szóalak sorsa, jövője attól függ tehát, hogy mennyire kedvelik meg széles körben a mai és a majdani nyelvhasználók.”

A nyelvi tanácsadó a válaszában folyamatosan a nyelvszokásra, a nyelvi uzualizmus eszméjére hivatkozik, rávilágítva arra, hogy a kérdés valójában fordítva jelentkezik: nem az Akadémia döntése folytán lesz „hivatalos” egy szó, s ennek hatására terjed el a nyelvhasználatban, hanem a nyelvszokás által már szentesített lexémák kerülnek be

²⁸ Az idézet szó szerinti formában így hangzik: „Mindössze arra akartalak figyelmeztetni, mennyire nincs és nem lehet »teljes« szótár. A szótár csak kagyló, ezzel csak meregetünk a nyelv tengeréből. A nyelv azonban a tenger, a tenger.” In: Kosztolányi Dezső 1999. *Nyelv és lélek*. Osiris Kiadó. Budapest. 146–147.

a szótárakba. Itt megjelenik a nyelvi deskriptivizmus (Lanstyák 2017: 19) ideológiája is: az az elgondolás, miszerint a nyelvtudósoknak az egyes formák leírása (itt: szótárban való rögzítése) a feladatuk.

Az (1–3) példa elemzésekor utaltam a nyelvi potentizmus ideológiájára, amely dekonstruálódik a tanácsadói válaszban (8), utalva arra, hogy a nyelvésznek nincs hatalma a nyelv fölött. A nyelvi expertizmus ideológiáját azonban – ti. hogy a nyelvész a nyelvtudományban való jártassága miatt eligazítja a laikus beszélőket a „helyes” nyelvhasználatra vonatkozóan – változatlanul fenntartja a tanácsadó is, hiszen ez az ideológia a nyelvi tanácsadás „műfajából” egyenesen következik, nélküle nem létezhetne. Hasonlóképpen a preskriptivizmus ideológiája (Lanstyák 2017: 34) is hozzátartozik ehhez a tevékenységhez.

Visszatérve a (8) példára, találunk benne egy Kosztolányi-idézetet is. a nyelv tenger metafora alkalmazásának célja, hogy megkönnyítse a nyelv működésének megértését. Kosztolányi nyelvi témájú írásai – beleértve az idézet forrását is – az úgynevezett írói nyelvbölcseletek, az írói nyelvművelés körébe tartoznak (a témát Heltainé Nagy Erzsébet [2000] részletesen tárgyalja monográfiájában). A nyelvi tanácsadói válasz – tudatosan vagy tudattalanul – az írói nyelvi reflexióknak a hatásmechanizmusát aknázza ki: ezek ugyanis abban is különböznek az akadémiai nyelvműveléstől, hogy nagyban támaszkodnak a példaadásra, és hatásuk sokkal inkább az érzelmi mozgósításon keresztül érvényesül (Heltainé Nagy 2000: 9).

Térjünk rá a *deviszont*tal kapcsolatos nyelvi tanácsadói válaszokra. A (6) példában feltett kérdésre megírtuk, hogy 2014-ben összetett köztűzűként bekerült a Nagyszótárba, és szótári példákkal illusztráltuk a *deviszont* előforduló funkcióit. Utaltunk arra itt is, hogy a folyamat fordított, vagyis a szótárak a használat alapján rögzítik, kodifikálják a szavakat (nyelvi deskriptivizmus), és természetesen nem érdemes „hibának” minősíteni a *deviszont*ot (az idézőjelhasználat – az előzőhöz hasonlóan – szintén metanyelvi kommentár, implicit nyelvi ideológia). De utaltunk arra is, hogy a nyelvi babonaként továbbhagyományozódó korábbi megbélyegzettség még ma sem számolódott fel teljesen a magyar beszélőközösségben „különösen olyan közegekben, ahol a művelt köznyelv használata az elvárás”. A nyelvi tanácsadó korábban leíró szemlélete (a *deviszont* funkcióinak bemutatása szótári példákkal) itt óvatos, alig észrevehető preskripcióba fordul át.

Zárásul a tanácsadó megmagyarázza, hogy a *helyesiras.mta.hu* eszközei azért nem tudnak segíteni az írásmóddal kapcsolatban, mert „sem *A magyar helyesírás szabályai* c. kötet szótári része, sem pedig a *Magyar helyesírási szótár* nem tartalmazza a *deviszont* vagy *de viszont* kifejezéseket. Az előbb említett Nagyszótár nem helyesírási szótár, hanem értelmező szótár”.

A *deviszont* írásmójával kapcsolatos bizonytalanság ennél jóval kifejtettebben is megfogalmazódik egy másik válaszelevélben. E levél arra az észrevételre reflektált, amely a *helyesiras.mta.hu* portál „Visszajelzések” menüpontján keresztül érkezett,

hibajelzésnek szánva: „A *deviszont* szóösszetételt egybe kell írni 2014 óta”. Válaszában a nyelvi tanácsadás munkatársa – a Nagyszótár példái alapján – árnyalta a helyzetet: mert bár maga a címszó valóban egybeíródik (*deviszont*), de már az egyes, a szótár által idézett példaszövegeknél ingadozik az írásmód, például az 1996-os katolikus biblia jegyzetében a következőt olvashatjuk: „A próféták rámutatnak arra a kötelékre, amely Jahvét népéhez fűzi, **de viszont** arra is, hogy a többi nép sorsát is ő intézi”.²⁹

A tanácsadó ismét hangsúlyozza, hogy a Nagyszótár funkciója általános értelmező (leíró szemléletű) szótár, nem helyesírási (normatív), felhíva a kérdező figyelmét arra, hogy ha fellelő az AkH.¹² szótári részét és a MHSz.²⁰¹⁷-et, akkor a *de()viszont* alakot nem fogja megtalálni egyikben sem.

(9) „Mi következik mindebből? Az, hogy az Akadémiának nincs hivatalos állásfoglalása a *de()viszont* szó helyesírásáról. A nagyszótárbeli egybeírt formát lehet persze követni mint ajánlást, logikusnak is tűnik, hiszen az összeforrt köztöszökat egybe szoktuk írni (pl. *ámde, ugyebár* stb.). De a nagyszótárbeli megjelenés nem egyenlő a helyesírási kodifikációval, ez utóbbi csak akkor történt meg, ha felvette az illetékes akadémiai munkabizottság a helyesírási szótárba, ez pedig nem történt meg. Ilyenformán nem mondhatjuk, hogy a *deviszont* szót 2014 óta egybe kell írni. Lehet persze egyfajta ajánlásként felfogni, s azt követve egybeírni, de ha valaki különírja a *de viszontot*, arra nem mondhatjuk, hogy eltért a helyesírási normától, mert jelen esetben ilyen – nincs.

A *helyesiras.mta.hu* portál eszközei a mindenkor akadémiai szabályozást követik. A *de()viszont* esete azonban nem egyértelmű, nem létezik erről akadémiai állásfoglalás, így csupán az egybeírt alakot feltüntetni egyedüli helyes megoldásként nem lenne helyénvaló.”

Értelmezésem szerint a standard ideológia érvényesül a helyesírási kodifikáció hiánya mögött is, mivel a helyesírási szabályzat és szótárak a sztenderd nyelvváltozaton alapulnak, arra vonatkoznak, egyéb (nem sztenderd) nyelvváltozatok, s az azokba tartozó nyelvi formák nem tartoznak a helyesírási szabályzat, szótárak területébe. Vagyis a *deviszont* helyesírási szótárban való rögzítésének hiánya is értelmezhető rejtett értékítéletként azáltal, hogy csupán a leíró szemléletű Nagyszótár tartalmazza, az előíró szemléletű helyesírási szótár nem.

Végezetül rátérve a (7) példában szereplő kérdésre (helyes-e fokozni a *más* szót), a tanácsadói válasz meglehetősen tömör és kifejtetlen: „Nem helytelen a *más* szó fokozása.” Továbbvezető irodalomként pedig hivatkozik a kifejezetten leíró szemléletű nyelvi ismeretterjesztő portál, a Nyest.hu cikkére, amely a *más(abb)* szó alakait, jelentéstani és mondattani jellemzőit járja körbe, szándékosan elhárítva magától

²⁹ *BibliaTéka. A bibliatudomány elektronikus könyvtára.* Arcanum Adatbázis Kft. Budapest. 1999. [CD] Az idézett példa és további példák a Nagyszótár online felületén olvashatók: <http://nagyszotar.nytud.hu/dictsearch.html?query=deviszont&mode=normal> (letöltve: 2018. 06. 04.)

a nyelvi forma értékelését: „Majd a hozzászólók megmondják, bántja-e a fülüket a *másabb*, mi inkább a nyelvészeti érdekességére koncentrálunk.” (Nyest.hu 2014). A válaszban tehát implicit módon ismét a nyelvi deskriptivizmus ideológiája érvényesül azáltal, hogy erre a cikkekre hivatkozik a levélíró, ami utalhat arra is, hogy azonosul a szemléletével. Bár – nem hagyva figyelmen kívül azt, hogy tanácsadóként az értékelés is a feladata (nyelvi preskriptivizmus) – röviden siet megcáfolni azt a felhasználói vélekedést, miszerint a *másabb* „helytelen” lenne, az indoklás azonban elmarad. A válasz további részében a helyesírási értelemben vett „helyesség” (a helyesírási normának való megfelelés) és a grammatikai, pragmatikai stb. „helyesség” különbségéről ír a tanácsadó.

3. Összefoglalás

Tanulmányomban az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgáltatáshoz érkezett kérdéseken, illetve az azokra adott válaszokon keresztül vizsgáltam a magyar beszélőközösségben élő nyelvi ideológiákat, kiemelten a szótári kodifikáció kérdéskörére koncentrálva, szervesen kapcsolódva a korábbi, hasonló vizsgálatokhoz. A dolgozat újszerűsége azokhoz képest a nyelvi ideológiai keret, amely magában foglalja azt a gondolatot, hogy a nyelvészet s annak egyik alkalmazott területe, a nyelvi tanácsadás is nyelvről szóló nyelv, metanyelvi tevékenység, így magától értetődő volt a tanácsadói válaszokat is bevonni a kutatásba. Hogy miért is szükséges a nyelvi tanácsadó tevékenység nyelvvideológiai szempontú elemzése, arra Tolcsvai Nagy Gábor (2018) mutat rá a magyar nyelvstratégiával kapcsolatos cselekvési tervében. A nyelvi tervezésnek, a szociolingvisztikára alapozott nyelvművelésnek része a nyelvi igazgató, nyelvi menedzsment is, azaz a nyelvi tanácsadás szervezetének és nyelvtudományi háttérének kialakítása (Tolcsvai Nagy 2018: 499), ehhez viszont ismerni kell a tanácsadás jelenlegi formájának nyelvvideológiai háttérét.

A nyelvi népi megközelítésének ideológiái a sztenderd mindenekfölöttiségét hirdetik, a nyelvvel hivatásszerűen foglalkozó személyektől iránymutatást várnak az egyes nyelvi formák helyességére vonatkozólag, hatalmat tulajdonítanak a nyelvészeknek a nyelv fölött. A laikus beszélők „helyesség” fogalma leegyszerűsített, sokszor nem tesz különbséget a grammatikai, pragmatikai „helyesség” és a helyesírási normának való megfelelés között. A kérdésekből egyértelműen kiolvasható a szótárak tekintélyének tisztelete, amely nem csupán a nyomtatott szótárakra, hanem a teljesen automatikusan működő helyesírás-ellenőrző programokra is kiterjed.

Kevésbé egyértelmű a nyelvi tanácsadói válaszok ideológiai háttérének feltérképezése, olykor egymásnak ellentmondó ideológiák együttesen vannak jelen, így például a leíró szemlélet és az előíró szemlélet közti „lavírozás” figyelhető meg helyenként. Olykor egészen implicit módon megjelenik az antistandardista ideológia (lásd az idézőjel-használatot), ugyanakkor a nyelvi tanácsadó maga is belátja a deskriptív

ideológia tarthatatlanságát, hiszen tanácsadói minőségében értékelést, előírást várnak tőle a nyelvi kérdésekben hozzá fordulók. Szerepéből adódóan elfogadja a nyelvi expertizmus ideológiáját is, hiszen ez alapvető feltétele az intézményesített nyelvi tanácsadás működésének.

[Ludányi Zsófia 2017. Nyelvi ideológiák és napjaink nyelvhasználati kérdései a nyelvi tanácsadó szolgálat tükrében. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2: 32–48.]

III. (Szak)nyelvhasználati kérdések a gyakorlatban: válogatott nyelvművelő írások

Az *egy* névelő (egy) rút germanizmus?

Jelen tanulmány Gaál Csabának a *Magyar Orvosi Nyelv* 2016/1-es számában megjelent, több nyelvhasználati kérdést is taglaló írásához (Gaál 2016a) kapcsolódik: célja, hogy az elmondottakhoz néhány adalékkal szolgáljon, árnyalja a dolgozatban tárgyalt nyelvi jelenségekre vonatkozó nyelvhelyességi javaslatokat.

Tanulmányában Gaál Csaba – két másik, érdekes nyelvhasználati kérdés mellett – kitér a határozatlan névelőnek bizonyos helyzetekben történő használatára. „Idegenszerű (főként németes: *ein, eine* vagy angolos: *a, an*), indoeurópai és felesleges az *egy* határozatlan névelő a névszói állítmány bizonyos fajtája előtt [...]” – állapítja meg. Fontos megemlíteni, hogy az *indoeurópai* jelző használata ebben a helyzetben némileg pontatlan, túláltalánosító; mert bár a német és az angol valóban az indoeurópai nyelvcsaládba tartoznak, ide tartoznak még a szláv nyelvek is, amelyekre az említett nyelvi forma éppen hogy nem jellemző. Ahogy Lanstyák (2003–2004) is megjegyzi, a szláv nyelvek többsége sem a határozott, sem a határozatlan névelő kategóriáját nem ismeri.

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy valóban „helytelen”, „hibás”-e az a fajta névelőhasználat, amikor a névszói-igei állítmány elé határozatlan névelőt (*egy*) teszünk.

A szóban forgó nyelvi jelenség bemutatására idézem Gaál Csaba (2016a) néhány példáját.

1. A Globish egy hatékony eszköz [...]
2. Az angol egy kulturális nyelv.
3. Makovecz egy nagy építész.
4. [...] a sebészorvos élete egy küzdelem, egy harc [...]

Gaál Csaba több különböző példát is hoz a határozatlan névelő általa feleslegesnek vélt használatára, ezeknek egy része azonban más típusú, nem névszói-igei állítmány előtti helyzetű: ez az ún. egész fajt jelölő főnévi helyzet, erre példa az *Amennyiben egy törés nem gyógyul [...] mondatrészlet. A továbbiakban az egész fajt jelölő főnévi helyzettel nem foglalkozom, és az egy használatának csupán azokat az eseteit vizsgálom, amikor azonosítást fejez ki, vagyis névszói-igei állítmány előtt áll. (Ez utóbbi az állítmánynak azt a típusát jelenti, amikor nem ige áll ebben a mondatrészi szerepben, hanem valamilyen névszó, többnyire főnév [nyelv, építész, küzdelem, harc] vagy melléknév.)*

Mit mond az előíró nyelvi norma?

Nem térve ki egyelőre Simonyi Zsigmondra, az általa képviselt leíró nyelvi normára, a nyelvszokás kérdésére, amelyeket a *Magyar Orvosi Nyelv* korábbi számában rész-

leteztem (Ludányi 2016), először nézzük meg a kérdést a normatív nyelvhasználat szempontjából. E célból idézem az összefoglaló nyelvhelyességi szakmunkák máig legterjedelmesebbikének, a nyolcvanas években kiadott (de valójában inkább a hatvanas-hetvenes évek akadémiai nyelvművelésének felfogását képviselő) *Nyelvművelő kézikönyv*nek ide vonatkozó szócikkét (Grétsy–Kovalovszky [szerk.] 1983a, b): „Sok idegen nyelvben természetes és kifogástalan ez a szerkesztésmód, a mi nyelvünkötől jobbára mégis idegen, mégpedig szemléletmódbeli különbségek miatt. A hagyományos, magyaros szemlélet szerint ui. az állítmányi szerepű névszóval nem az egyedre, hanem általánosságban, összegzően a fajra utalunk. A német, francia stb. szemléletmódnak ez felel meg: *der Sperling ist ein Vogel; le moineau est un oiseau*; a magyaros észjárás szerint ellenben ez a természetes: *a veréb madár*.” Ugyanakkor azt is hozzáteszi, hogy vannak olyan esetek, amikor mégis helyes, elfogadható névszói-igei állítmány előtt az *egy*. Ezek a következők:

1. Ha tartalmát tekintve az egész állítmányi szerkezet hasonlatszerű, metaforikus: ha az alany megnevezte dolog milyenségéről beszél (nem csak arról, hogy kicsoda, micsoda): *ez az ember számomra egy nulla, egy senki; A világ egy kopott szekér* (Arany: A világ).
2. Ha a szerző a sok közül hangsúlyozottan egy, bár közelebbről meghatározatlan dologra, személyre akar rámutatni, vagyis szükség van benne az egyed hangsúlyozására. Ez a fajta névelőhasználat főleg személyek értékelésében, különösen lekicsinylő, szerénykedő állításban gyakori. Példák: *A kend ura csak egy béres* (népdal); *Az én rózsám egy egyszerű leány* (népdal).
3. Ha az állítmányi szerepű névszó vagy jelzője mértékjelölő kifejezés, akkor nem hogy ki szabad, hanem egyenesen kötelező kitenni a névszói-igei állítmány elé az *egy* névelőt. Példák: *én csak egy kis pont vagyok; Az én aratásom egy marék virág* (Kiss J.: Tüzek).

Maradva tehát egyelőre még mindig az előíró szemléletnél, nézzük meg, hogy a Gaál Csaba által említett mondatok közül melyek azok, amelyekben mégis elfogadható a határozatlan névelő. *A sebészorvos élete egy küzdelem, egy harc* példa esetében az állítmányi szerkezet hasonlatszerű, metaforikus: *AZ ÉLET HARC, AZ ÉLET KÜZDELEM*, itt tehát a még egyértelműen előíró szemléletű kézikönyv szerint sem hibáztatható az *egy* használata.

Összegezve a fentieket: a *Nyelvművelő kézikönyv* idegenszerűnek, ezért jobbára kerülendőnek tartja ezt a fajta névelőhasználatot, ugyanakkor maga is megjegyzi, hogy mégis sok kivétel van a szabály alól. Hiszen számos olyan eset van, amikor rámondhatjuk a névszói-igei állítmányos mondatra, hogy metaforát tartalmaz, illetve hogy szükség van benne az egyed hangsúlyozására. Elgondolkodtató, hogy érdemes-e egyáltalán olyan szabályt alkotni, amely alól ennyi kivétel van. Mint Szabó Tamás Péter (2011) rámutat:

azért nehéz mit kezdeni a kézikönyv által megfogalmazott magyarossági szabállyal, mert például a határozatlan névelő egyik szerepe éppen az, hogy közelebbről meg nem határozott dolgokra mutasson rá. Jogosan mondhatjuk: ha a *Felelet egy kiváló regény* (e szabály szerint „helytelen”) és az *én rózsám egy egyszerű leány* („helyes”) között az említett szempontok alapján akarnánk különbséget tenni, igencsak nehéz dolgunk lenne.

Láthatjuk, hogy a helyzet korántsem olyan egyszerű, hiszen még az előíró szemléletű *Nyelvművelő kézikönyv* sem ellenzi minden esetben a határozatlan névelő használatát. S ekkor még mindig nem esett szó a nyelvszokásról, a valós nyelvhasználatról, arról, hogy a magyar anyanyelvű beszélők jelentős hányada használja a határozatlan névelőt a névszói-igei állítmány előtt!

Mit mond a nyelvszokás?

A névszói-igei állítmány előtti határozott névelő elterjedtségével kapcsolatban Fodor István és A. Jászó Anna (2003) végzett kérdőíves vizsgálatot. A szerzők összesen 450 adatközlővel töltették ki kérdőívüket. Tekintve, hogy az adatközlők neme, életkora, lakhelye meglehetősen vegyes (főiskolások, általános iskolások; budapesti és vidéki városi, kárpátaljai és erdélyi tanulók, hallgatók), a minta nem képezi le a teljes magyar beszélőközösséget, ezért természetesen a magyar nyelvközösség egészére nem vonhatók le következtetések az *egy* névszói-igei állítmányi helyzetben való elterjedtségéről. A vizsgálat azonban arra alkalmas, hogy bizonyos jellemzőket kimutasson.

A vizsgálat résztvevőiknek 39 mondat (15 mondatpár és három mondathármas) közül kellett kiválasztaniuk az általuk helyesnek vélt változatot. Fodor és A. Jászó az azonosító (névszói-igei állítmány előtti) és a fajt jelölő *egy*-et is vizsgálta, az előbbire néhány példa a kérdőívből:

1. Ez egy elég izgalmas téma.
2. Ez elég izgalmas téma.
18. Tudom, nem egyszerű manőver ez.
19. Tudom, nem egy egyszerű manőver ez.
38. Nem vagyok olcsó ember.
39. Nem vagyok egy olcsó ember.

A szerzők a 39. példát elfogadhatónak tartják, mivel (a *Nyelvművelő kézikönyvre* hivatkozva) hasonlítást tartalmaz, míg az 1. és a 19. példa „egyértelműen germanizmus”, vagyis „helytelen”. Fodor és A. Jászó tehát a normatív nyelvhasználat szemszögéből vizsgálja a nyelvszokást, vagyis elfogadják az előíró szemléletet, a nyelvművelők által megfogalmazott nyelvhelyességi szabályt, miszerint a határozott névelő használata bizonyos esetekben „helytelen”, míg máskor elfogadható lehet.

A kutatás eredményeit tekintve elmondható, hogy az iskolások nemigen tudnak különbséget tenni a kétfajta szerkezet között. A szerzők azt feltételezték, hogy a fővárosiak előnyben fogják részesíteni a határozatlan névelős, „helytelen” változatokat, míg az erdélyi kitöltők körében a névelő nélküli mondatokat fogják többen helyesnek ítélni. Az 1–2. mondatpár esetén a budapesti adatközlők esetén nem volt számottevő különbség, míg az erdélyiek az esetek többségében a névelős használatot tartották helyesnek.

Az előíró szemlélet szerint „helyes” 38–39. mondatpár esetén a következőképpen alakultak az eredmények: 12 : 4 arányban a névelőtlen *nem vagyok olcsó ember* formát részesítették előnyben, ami – jegyzi meg a szerzők – azért érdekes, mert e névelős forma a *Nyelvművelő kézikönyv* „*ez az ember egy senki*” példájához hasonló, vagyis elfogadható volna.

Erdemes szó szerint idézni, milyen következtetéseket von le a szerzőpáros a végzett empirikus vizsgálatból: „Valóban terjed az *egy* határozott névelő használata, s ez a névszói állítmány előtt visszاسzorítja nyelvünk egyik régi sajátosságát. Terjed a névelő nélküli szerkezet is. Mindkét esetben idegen hatásról lehet elsősorban szó. [...] Az idegen nyelvi hatásról beszélve sokan a szavakra gondolnak. Igazuk van, hiszen elárassztják az országot az idegen nyelvű – elsősorban angol – feliratok. A névelőhasználat vizsgálata ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy beszívárognak a nyelvi rendszerünk alapjait kikezdő szerkezetek is” (Fodor – A. Jászó 2003: 224). Véleményem szerint azért fontos és hiánypótló ez a vizsgálat, mert tapasztalati úton, számszerű adatokkal bizonyítja, hogy mennyire jelen van az élő nyelvhasználatban a szóban forgó jelenség; az összegzésből azonban az is kitűnik, hogy a szerzők ugyancsak nehezményezik a határozatlan névelő terjedését: káros nyelvi változásnak, idegenszerűségnek vélik – bár nem támasztják alá semmilyen kutatással, hogy a határozatlan névelő ilyen használata valóban idegenszerű lenne. Sőt: a tanulmány – ennek némileg ellentmondva – az elején egy kései ómagyar (XVI. század eleji) nyelvemlékből is hoz példát a jelenségre, amely arra utal, hogy már ekkor is jelen volt a nyelvhasználatban a névszói-igei állítmány előtti *egy*: Nagyszombati kódex 373: „Te eg keuel’ azzoni allath vag” (‘Te egy kevés asszonyi állat vag’).

Valóban germanizmus?

A hagyományos nyelvművelő szakirodalomban szinte megingathatatlan állítás, hogy a névszói-igei állítmány előtti határozott névelő használata germanizmus, idegen a magyar nyelvtől. Láthattunk már példát arra, éppen a *Magyar Orvosi Nyelv* hasábjain, a létige + határozói igeneves szerkezet esetén (Bösze 2017: 45), hogy a germanizmus vádja nemegyszer alaptalan. Érdemes lenne nyelvtörténeti adatokkal utánajárni (mint ahogy Szepesy [1986] is megtette a határozói igeneves szerkezet kapcsán), hogy valóban német hatásra alakult-e ki a névszói-igei állítmány előtti *egy* használata. Nincs tudomásom

arról, hogy a nyelvtörténészek foglalkoztak-e a jelenséggel, de sajnos a kérdés megválaszolására magam nem vállalkozom, mert túllépné jelen tanulmány kereteit. Hogy germanizmusról van-e szó vagy sem: nyitva hagyom a kérdést. Sokkal inkább érdemes azon elidőzni: ha – tegyük fel – igazuk van a nyelvművelőknek, és valóban idegen nyelvi hatásról van szó, az vajon feltétlenül baj-e? A kérdésre Kálmán László (2015) szavaival tudok felelni: „De annak, hogy egy kifejezésnek mi az eredete [...], az égvilágon semmi köze ahhoz, hogy milyen körben használatos.” A „milyen körben használatos” állítással Kálmán itt a nyelvszokásra, Simonyi (és mások) leíró normaszemléletére utal, amely szerint a helyesség egyedüli ismérve az, hogy magyar anyanyelvűek kisebb vagy nagyobb csoportja használja-e az adott nyelvi formát. Kálmán azt is hozzáteszi, hogy a német hatások elleni küzdelem különösen a XIX. század nemzeti függetlenségi törekvéseihez köthető naiv nyelvvédő mozgalmaira jellemző. A (vélt) német eredet miatti megbélyegzést idejétmúlnak tartom, de ami ennél még fontosabb: szakmailag sem helytálló, mivel a helyesség szempontja egyedül a nyelvszokás lehet; és a nyelvi helyénvalóság, „helyzethez illő helyesség” szempontjából sem lényeges az, hogy az azonosító szerepű határozatlan névelő német eredetű-e vagy sem. (E kérdésre a cikk végén visszatérek még.)

Kis kitérőként – ha már a német eredetű kifejezéseknél tartunk – megragadom az alkalmat, hogy válaszoljak Gaál Csaba felvetésére (2016b), aki idegennek, „súlyos eltévelyedésnek” tartja a múltkori írásomban (Ludányi 2016) használt *ökölszabály* szót. Gaál Csabának teljesen igaza van abban, hogy német tükörfordításról van szó. Nincs róla adatom, hogy melyik nyelvtörténeti korban történhetett az átvétel. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában* (Benkő 1967) nem találtam meg ezt az összetételt. *A Magyar történeti szövegtár* (Sass 2017) anyagában (amely 1772–2010 közötti szövegeket tartalmaz) 2004-ből adatolható a legkorábbi előfordulás (egyébként csak 2 találatot ad a keresőfelület). Az *ökölszabály* sejtéseim szerint újmagyar vagy újabb magyar átvétel lehet, bár adatok híján ezt a feltételezést nem tudom alátámasztani. Gaál Csaba felvetésére válaszolva megjegyzem, hogy német eredetű tükörfordításokra egészen az ómagyar kortól kezdve vannak adataink, következzenek itt néhány példa (Fazakas 2009; Kiss–Pusztai 2003) alapján:

- Kései ómagyar kor (XV–XVI. század): *gálickő* < bajor osztrák *Galitzen Stein* 'vitriol', *hopmester* < *Hofmeister* 'udvarmester'. A pontosság kedvéért megjegyzem, hogy itt valójában részfordításokról van szó, mivel a német összetételnek csak egyik tagja lett lefordítva. A *hopmester* szó létrejöttében továbbá a népetimológia is közrejátszott.
- Középmagyar kor (1526–1772): *cseppkő*, *előjel*, *előszoba*, *spanyolfal*.
- Újmagyar kor (1772–1920): *csendélet*, *gyepmester*, *holdkóros*, *karácsonyfa*, *szállóige*.
- Újabb magyar kor (1920–): *önindító*, *ömlőkődő*, *pótkerek*, *röppálya*, *úrhajó*, *űrkutatás*.

Érdemes azon elgondolkodni, hogy vajon ezeket az átvételeket is idegenesnek, ezért kerülendőnek tartja-e a szerző. A felsorolt összetételek ugyanis semmivel sem különböznek az *ökölszabály* szótól: vannak köztük régebbi és újabb tükörszavak, de ami közös bennük: egytől egyig német tükörfordítás mindegyik. Mint fentebb írtam, a szó eredete nem lehet szempont abban, hogy helyesnek tartjuk-e. (A „helyes” szó mindkét értelmében értve, vagyis: eredendően, a beszédhelyzettől függetlenül, avagy egy adott, konkrét beszédhelyzetben, szövegkörnyezetben – ez utóbbira használja Lanstyák [2010] a „helyénvaló” megnevezést). Saját személyes élményem: életem egy szakaszában tagja voltam egy olyan beszélőközösségnek, ahol az *ökölszabály* szó beletartozott az adott közösség mindennapi szókincsébe (műegyetemi tanulmányaimat értem ez alatt), feltehetőleg akkor „ragadt” rám is, azért érzem természetesnek (hangsúlyozom: nem azért tartom helyesnek, mert számomra természetes!). Hozzátenném azonban: annak, hogy Gaál Csaba helyteleníti az *ökölszabály* szót, feltételezéseim szerint az is oka, hogy – régóta Németországban élő magyarként – minden bizonnyal érzékenyebb a germanizmusokra. Ezt természetesen elfogadom és tiszteletben tartom, szeretném azonban hangsúlyozni, hogy attól még a német tükörfordítások „helyesek”, részei a magyar szókincsnek. Ha az egyéni ízlés idegennek, túl németesnek tartja, természetesen használhat helyette egyéb, neki jobban tetsző nyelvi formákat.

Mit mond a leíró nyelvi norma?

Visszatérve a fő kérdésre, igyekszem választ adni arra, helytelen-e a névszói-igei állítmány előtti határozatlan névelő vagy sem. Visszaülva Gaál Csaba írására (2016a): vajon szerkesztőként ki kell-e húzni a feleslegesnek ítélt *egy*-eket vagy sem? Ahogy a *Magyar Orvosi Nyelv* 2016/2-es számában megjelent tanulmányomban (Ludányi 2016) is írtam: természetesen „helyes” az ilyen helyzetben való határozottnévelő-használat – a helyességnek abban az értelmében, ahogy Simonyi Zsigmond fogalmazta meg: amit valahol magyar anyanyelvűek egy bizonyos módon mondanak, az magyarul van, és helyesen van magyarul. A kérdésfelvetés az, ami nem helyes. Ezért inkább úgy módosítom a kérdést: helyénvaló-e minden közlőhelyzetben az *egy* névelő használata névszói-igei állítmány előtt? S utalok ismét Lanstyák István szembeállítására: míg a nyelvhelyesség eredendően, használati közegetől, közlőhelyzettől függetlenül ítél helyesnek vagy helytelenek egy nyelvi formát, addig a nyelvi helyénvalóság figyelembe veszi a közlőhelyzetet, a társas-kulturális tényezőket is (Lanstyák 2010).

Mielőtt ismét magamra vonnám a túlzott engedékenység vádját, sietek közölni, hogy nem, természetesen én sem javaslom az *egy* használatát minden helyzetben. Bizalmas nyelvhasználatban teljesen helyénvaló, sőt megkockáztatom: hivatalosabb közegben is, például tudományos konferencián is elfogadhatónak tartom; nem gondolom, hogy a hallgatóságban bárkinek is feltűnne a „fölösleges” határozatlan névelő a névszói-igei állítmány előtt. Egyetértek Lanstyák megállapításával, miszerint „a mindennapi beszélt

nyelvi regiszterekben [adott témához, tárgykörhöz tartozó nyelvváltozatban – L. Zs.] ugyanis az *egy* névelő használata állítmány előtt természetes, megszokott, ha úgy tesszük, »helyes« (Lanstyák 2003–2004). Más a helyzet azonban, ha írott szövegről van szó, például egy tudományos közleményről. Ott már elképzelhetőnek tartom, hogy a szerkesztő joggal tartja fölöslegesnek és húzza ki az *egy*-et. Amikor nem nyelvé-szi, hanem szerkesztői szerepben vagyok, akkor valószínűleg én is kihúznám *egy*-egy döcögősebbre sikerült mondatból a névszói-igei állítmány előtti *egy*-et. De nem a nyelvi forma megbélyegzése mögött rejlő nyelvi ideológia miatt (nyelvi purizmus), hanem pusztán stilisztikai okokból, merthogy véleményem szerint ez nem több, mint csupán stilisztikai kérdés: lehet, hogy bizonyos esetekben tényleg gördülékenyebb, választékosabb, stílusosabb az adott mondat – vagyis egyszerűen csak „jobban hangzik”, ha nincs határozatlan névelő a névszói-igei állítmány előtt. Így például – Gaál Csabával egyetértve – szerintem is szebben hangzik, ha azt írom: *a Globish hatékony eszköz*, mint azt, hogy *a Globish egy hatékony eszköz*. Germanizmus-e vagy sem, teljesen mindegy, a lényeg a jó hangzás, a stílusosság. Helyes-e a névszói-igei állítmány előtti határozott névelő a tudományos közleményekben? – szolt az eredeti kérdés, amit így módosítanék: A névelős vagy a névelőtlen forma a megszokottabb, a helyénvalóbb, a stílusosabb a tudományos közleményekben, ahol a legnagyobb tekintélyű nyelvváltozat használata az elvárt?

„Meddig még a borsóhányás?” – Kitekintés

Ezt kérdezi Gaál Csaba az említett írásában (Gaál 2016a), s ugyanúgy a falra hányt borsóra hivatkozik Berényi Mihály is a múltkori vitaindító cikkemre adott válaszában (Berényi 2016). Ha a nyelvi normát a nyelvszokás alakítja, akkor „Lőrincze Lajos, Grétsy László és a nagy költőink falra hányták a borsót?” – hangzik a kérdés. Kis kitérőül hadd válaszoljak erre a felvetésre, s ha már szóba került Lőrincze Lajos, a XX. század második felének közismert nyelvművelője (anakronisztikus kifejezéssel szólva: „médiasztárja”), hadd térjek ki röviden Lőrincze nyelvművelő elveire. A magyarországi nyelvművelés történetével, korszakaival Sándor Klára foglalkozott részletesen, az ő munkája (Sándor 2001) alapján foglalom össze Lőrincze Lajos jelentőségét. Lőrincze azt vallotta, hogy a nyelvművelés nem lehet csupa tilalmakból álló törvénykönyv, nem korlátozódhat tevékenysége pusztán az idegen szavak üldözésére, nem építhet más nyelvek lenézésére, nem helyettesítheti benne a magyarázatot és az érvelést kioktató, gunyoros hangnem. Alapelve az volt, hogy a nyelvművelés nem a nyelvért, hanem a társadalomért, az emberért van. Ebből adódóan másképpen ítélte meg az idegen szavak kérdését. Hangsúlyozta, hogy a kölcsönzés természetes folyamat a nyelvek életében, és a magyarba bekerülő idegen szavak értékelésének szempontjául azt javasolta: meg kell vizsgálni, jelent-e többletet, gazdagodást az új szó, és hogy nem veszélyezteti-e a megértést.

Kései művében, az 1980-ban megjelent *Emberközpontú nyelvművelés* című könyvében Lőrincze részletesebben is kifejtette, mit gondol a nyelvművelés feladatairól, a helyesség kérdéséről, a nyelvszokásról. Következzék itt egy idézet: [...] az írónak sok mindent szabad, s nem vezet jóra, ha kicsinyes nyelvhelyességi szempontok (pláne rosszul értelmezett nyelvi normák) alapján próbáljuk őket meg- és elítélni. Ezt én is sokszor megírtam már, vállalva a »liberalizmus« bélyegét is” (Lőrincze 1980: 180). Fejes László (2014) tette közzé ezt az idézetet a *Nyelv és Tudomány* nyelvi ismeretterjesztő portálon, s egyúttal kérte az olvasókat, találják ki, kitől származik. A válaszadók 41,2%-a Nádasdy Ádámnak tulajdonította az idézetet, mivel ő él úgy a nyelvi kérdések iránt érdeklődő laikusok körében, mint „megengedő” szemléletű nyelvész, aki szerint „nincs helyes és helytelen, ő mindent megenged”. Nos, az idézet nem Nádasdytól származik, hanem – Lőrincze Lajostól, mégpedig az említett *Emberközpontú nyelvművelés* című művéből (Lőrincze 1980). Mint Fejes (2014) is megjegyzi: Lőrincze lényegében ugyanazt vallja a nyelvművelésről, mint ma a nyelvművelés kritikusai! Programja szembement a nyelvművelés korábbi gyakorlatával. Nem egy képzelt eszményi nyelvhez képest ítélte meg az egyes nyelvi formákat, hanem elsősorban azt vizsgálta, hogyan segíti elő a nyelvhasználat a közlést, a megértést, hogyan válhat a nyelv az ember számára jól használható eszközzé. Lőrincze nevéhez köthető a „helyzethez illő helyesség” elve, amely rokonságot mutat a Lanstyák István (2010) által nyelvi helyénvalóságnak nevezett fogalommal.

Ahogy Sinkovics Balázs (2009) is megállapítja: Lőrincze nézetei a nyelvhelyességről, a nyelvszokásról szinte szó szerint egyeznek Simonyi Zsigmondnak korábban már idézett nézeteivel. Nagyon érdekes, hogy sok nyelvművelő Lőrinczét tekinti hivatkozási alapnak (ahogy például Berényi Mihály [2016] is őt említette), mégis inkább a nyelvműveléssel szemben megfogalmazott kritikákban találkozhatunk a Lőrinczéivel rokon nézetekkel. Hadd idézzem Lőrincze máig aktuális gondolatait a németesség kérdéséről: „[a] többség felfogása szerint a legfőbb (s szinte egyetlen) bizonyítéka a helytelenségnek s alapja az üldözésnek az, hogy a szóban forgó nyelvi jelenség németből való fordítás vagy (ami látszólag ezzel egyre megy) ugyanolyan a szerkezete, megalkotása a német nyelvben is, mint a magyarban” (Lőrincze 1968: 367).

Összegzés

E kis kitekintés után hadd térjek vissza a névszói-igei állítmány előtti határozatlan névelő kérdéséhez. A Lőrincze Lajos-féle (és Simonyi Zsigmond-féle) nyelvhelyesség-felfogást követve azt javaslom, hogy ne állítsunk tilalomfákat, ne hozzunk elmentmondást nem tűrő nyelvhelyességi törvényeket, miszerint az *egy* névelő minden esetben kerülendő. Ehelyett mindig vizsgáljuk meg a közléshelyzetet, a szöveggörnyezetet, s ennek megfelelően döntsük el: szükség van-e a határozatlan névelőre. A mindennapi beszélt nyelvben például minden további nélkül használhatjuk, mérlegelni

legfeljebb akkor szükséges, ha olyan közléshelyzetről van szó, ahol a legmagasabb társadalmi tekintélyű nyelvváltozat (szándékosan nem használom az „igényes” jelzőt) használata az elvárt, például tudományos közleményekben. Jó, ha ismerjük az akadémiai nyelvművelés álláspontját, például a nyelvművelő kézikönyveket, szótárakat (Grétsy–Kovalovszky [szerk.] 1983, Grétsy–Kemény [szerk.] 1996); az sem baj, ha némileg kritikusan viszonyulunk az adott nyelvhelyességi szabályhoz (mint ahogy jelen esetben is láthattuk: nagyon nehéz eldönteni, hogy a kézikönyv szerint mikor „szabad” határozatlan névelőt használni és mikor nem). Hasznos továbbá, hogy ha nem emlékszünk pontosan a „nyelvhelyességi szabályra”, nézzünk utána a szakirodalomban, vagy kérdezzünk meg egy hivatásos (akadémiai) nyelvművelőt, pontosabban: nyelvi tanácsadót (például az MTA Nyelvtudományi Intézetének közönségszolgálatát a tanacs@nytud.mta.hu címen). Azért hangsúlyozom mindezt, mert a pontatlanul, helyén megfogalmazott „szabály” később táptalaja lehet a határozatlan névelő túlhelyesbítő kerülésének (Lanstyák 2003–2004). A *Nyelvművelő kézisztár* (Grétsy–Kemény 1996) is megjegyzi: „Az *egy* határozatlan névelő bizonyosfajta használatát régebben gyakran érte az idegenszerűség vádja, s ez sokak nyelvérzékét elbizonytalanította”. Ne bizonytalanítsuk hát tovább a nyelvérzéket ellentmondást nem tűrően megfogalmazott nyelvhasználati tilalmakkal!

[Ludányi Zsófia 2017. Az *egy* névelő (egy) rút germanizmus? *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 80–88. A tanulmány átdolgozott változata.]

A létige + határozói igenév szerkezet és a nyelvi norma

A szóban forgó szerkezet többféle néven használatos a magyar szakirodalomban, H. Varga (2006) például az alábbi elnevezéseket sorolja fel: körülírt szenvedő alak, állapotjelző igenévi állítmány, állapotjelző igealak, állapothatározó(i) (ige)szerkezet, határozói igeneves szerkezet, analitikus ige. Kertész (2005) predikatív határozói igeneves szerkezetként hivatkozik rá.

A határozói igeneves szerkezethez fűződő tévhiteket Szepesy Gyula részletesen tárgyalja a *Nyelvi babonák* c. könyvében (Szepesy 1986). Beszédes a könyv címe: valóban, a létige + határozói igenév szerkezet kárhoztatása egyike azon nyelvi tévhiteinknek, amelyek máig tartják magukat. Mint Szepesy írja, valamikor az 1860-as években bélyegezték meg ezt a szerkezetet, olyan „sikeresen”, hogy a germanizmus vádjá egy-két évtized alatt elterjedt a nyelvészek, tanárok körében.

Szepesy számos példával bizonyítja, hogy ez a szerkezet régóta jelen van a magyarban. A Jókai-kódexben, amely a 14. század végi nyelvállapotot tükrözi, már a mai formájában megtalálható a szerkezet. A kései ómagyar korban biztosan nem beszélhetünk német nyelvi hatásról. Szepesy emellett számszerű adatokkal bizonyítja, hogy számos magyar költő (Balassitól kezdve egészen Madáchig és a fiatal Arany Jánosig) használta műveiben a létige + határozói igenév szerkezetet.

Mindemellett rokon nyelvi példákat is hoz: a magyar legközelebbi nyelvrokoni, a manysi (vogul) és a hanti (osztják) nyelvben is megtalálható ez a szerkezet. A hantiban a határozói igenév képzője a *-mán*. Szepesy hanti nyelvű példája: *lavem halmán ol*, ennek magyar megfelelője: *lovam halván van*, vagyis: *meg van halva*. E szerkezet tehát a rokon nyelvek tanúsága szerint egészen az ugor korba nyúlik vissza, vagyis a német nyelvi hatás *ki van zárva*.

Visszatérve a nyelvi babona történetére, Szepesy szerint az 1870-es évek vége felé a *lenni* + határozói igeneves szerkezetet az iskolákban már az egyik leginkább üldözendő nyelvi eszköznek tartották. A 20. század elején Simonyi Zsigmond – látván, hogy a létige + határozói igeneves szerkezet üldözése egyre nagyobb mértéket ölt – jobbnak látta közbelépni. Elsősorban a tanítókat, tanárokat tette felelőssé a helyzet kialakulásáért. „És tanítóink [...] olyan kevésbé bízhatnak saját nyelvérzékükben, hogy gondolkodás nélkül, szajkó módjára ismétlik vaskalapos nyelvtanosok alaptalan ítéleteit” (Simonyi 1907: 386). Simonyi, mint Szepesy (1986) írja, a kompromisszumos megoldás mellett döntött, tehát a létige + határozói igeneves szerkezeteknek csak egy részét tartotta germanizmusnak (illetve latinizmusnak): „Ettől az állapothatározói szerkezettől, amelyet az egész magyarság talán már évezredek óta használ, élesen különbözik az a másik használat, amely szerint ugyanezt a szerkezetet eredeti régi jelentésétől eltérítve a történés kifejezésére alkalmazzák. Régi irodalmunkban e jelenséget a latin nyelv hatásából magyarázhatjuk, újabban a dunántúli nyelvjárásokban s némely

íróknál a német nyelv hatásának róhatjuk föl” (Simonyi 1907: 389). Számos példával illusztrálja ezt a gyakorlatot, többek között idézi Arany Jánosnak Tompa Mihályhoz írott levelét, ahol a költő azt írja: „*Számláltam minden fillért... háztartásom meg lőn szorítva*”. Faludi Ferentől is hoz példát: „*Egyszer már meg lesz mondva az istenhozád*”, hozzátéve, hogy Faludi „ezt is – mint több más effélét – a nép nyelvéből vette” (Simonyi 1907: 390). Simonyi szerint a 19. század második negyedében terjedt el igazán az *írva lett, írva lesz* szerkezet. A *Magyar Nyelvőr* már indulásakor üldözni kezdte ezeket az alakulatokat, olyannyira, hogy némileg sikerült is visszaszorítani. Ennek azonban az volt az ára, hogy az „eltompult nyelvérzékű” beszélők az *írva van* alakot is megbélyegezték. Vagyis Simonyi azt állította, hogy csak az állapotot jelölő létige + -va, -ve szerkezet a magyaros (*meg van írva*), a történést kifejező (*meg lett írva, meg lesz írva*) valóban német hatásra terjedt el.

H. Varga (2006) szerint a szerkezet tulajdonképpen annak az iskolai „hármasszabálynak” köszönhetően maradt fenn, amely nagymértékben korlátozta ugyan a használatát, de mégiscsak igazolta létjogosultságát. A „hármasszabály” szerint csak akkor elfogadható a szerkezet, ha

1. valóban állapotot fejez ki;
2. az igenevet tárgyas igéből képezzük;
3. jelen vagy múlt időben használjuk.

E szabály azonban nem áll összhangban a nyelvi valósággal, mivel készítői nem vették figyelembe a nyelvhasználatot.

Az állapotkifejezés mint kritérium például már csak azért sem működőképes, mivel korántsem olyan egyértelmű, mikor jelöl állapotot a szerkezet és mikor nem. A nyelvhasználat olyan sok esetben ellentmond ennek a szabálynak, hogy kimondhatjuk: nincs értelme ilyesféle előírásokat tenni a szerkezet használatára vonatkozóan.

Az sem állja meg a helyét, hogy a létigével kapcsolatban csak a tárgyas igék határozói igeneve használható, a tárgyatlanoké nem. Kertész (2005) arra a következtetésre jutott, hogy nem a tárgyas-tárgyatlan felosztás a megfelelő kritérium, hanem a tárgyas-unakkuzatív-unergatív felosztás. Ez utóbbi szerint a szerkezetet tárgyas és unakkuzatív igékből képezhetjük. (Az utóbbi történést, létezést kifejező igéket jelent, illetve olyan igéket, amelyek alanya PÁCIENS szemantikai szereppel bír, például *fázik, olvad, folyik*). Károly Sándor korábbi megállapítása – miszerint a szerkezet használata a történést jelentő tárgyatlan igék csoportjában tűnik szilárdabbnak (Károly 1959) – is összhangban van ezzel.

Mi a helyzet tehát a létige + határozói igenév szerkezettel? Azt mondhatjuk, még ma is keresi a helyét a magyar nyelvben. Vannak, akik használják, ugyanakkor még mindig sokan idegenkednek tőle, germanizmusnak tartják. Találkozhatunk olyan előíró szemléletű nyelvművelő írásokkal, amelyek tisztázták ugyan a germanizmus vádját alól a létige +

határozói igeneves szerkezetet, de egyéb szempontokra hivatkozva azt tanácsolják, hogy bizonyos esetekben inkább kerüljük el a használatát. H. Tóth Tibor nyelvművelő írásában például azt javasolja, hogy ha többes szám harmadik vagy első személyű igealakkal egyenértékűen vagy konkrétan tudjuk kifejezni mondandónkat, és cselekvő szerepű igéről van szó, akkor az *el van utazva* helyett mondjuk inkább azt: *elutazott, távol/vidéken/külföldön van, nincs bent/nincs itt/nincs itthon*. A *Nyelvművelő kézikönyvtár* (1996) is azt írja, hogy némelyik határozói igeneves szerkezet (s közéjük sorolja az *el van utazva* példát is) „helyessége bizonytalan vagy vitatható”, és csupán a beszélt nyelvben tartja elfogadhatónak (bizalmas-pongyola stíluselemként), az írott nyelvben kerülendőnek tartja. Ugyanígy helyteleníti azt, ha tudatos cselekvést, mozgást, helyváltoztatást jelölő igékből képezzünk van + határozói igeneves szerkezetet: *fel van mászva, le van ülve*.

Maradva az *el van utazva* szerkezetnél, nézzük meg, miről is van itt szó. A szerkezet itt állapotot jelöl, vagyis azt, hogy az illető elutazott, és még mindig nincs itthon. Ha azt mondjuk, *elutazott*, az akár azt is jelentheti, hogy az illető azóta már rég hazajött. Simonyi Zsigmond (1899: 298–299) szerint nem a cselekvés, a történés kifejezéséről van szó ezekben az esetekben, hanem a cselekvés, történés következtében beállt állapotot fejeznek ki. Nádasdy Ádám (2002) szerint egy nyelvi változásnak vagyunk tanúi, történetesen annak, hogy megjelent a magyar nyelvben az állapotkifejező befejezett igealak. A *meg lesz írva* szerkezettel is foglalkozott Nádasdy egy későbbi írásában (Nádasdy 2006).

Zárásul ismét Simonyi Zsigmond szavait idézném. Simonyi azt az elvet vallotta, hogy minden, amit magyar anyanyelvűek valahogyan, valahol mondanak, az úgy van helyesen magyarul. E gondolatot viszi tovább az utóbbi évtizedben – többek között – Kálmán László, Nádasdy Ádám és Sándor Klára. Úgy tűnik, Simonyi a *meg lesz írva* szerkezettel foglalkozó írásában (1907) kivételt tett, nem alkalmazta következetesen saját elvét. Hiszen ő maga fogalmazta meg azt a máig élő előíró szabályt, hogy csak állapot kifejezésére helyes a *lenni* + létige szerkezetet alkalmazni, történés kifejezésére nem. E kivételes esettől eltekintve mégis azt az elvet vallotta, hogy a nyelvszokás dönti el, mi a helyes, nem pedig a nyelvművelők.

„A nyelvésznek voltaképpen csak az a kötelessége, hogy ilyen esetekben megállapítsa a tényállást, hogy mennyire van elterjedve valamely kifejezésmód a népnyelvben s az irodalmi nyelvben. Hogy aztán a stílusnak esztétikai szempontjaiból nem lehet-e kifogást tenni ellene, az más kérdés. De ezek a szempontok csak a költői nyelvben s a fönséges vagy legalább magasabb szárnyalású vagy szónoki prózában irányadók. A többi irodalom s az élőbeszéd általában a **nyelvszokást** vallja urának. [...] [A] nyelvészek s az akadémiák csak igen csekély mértékben irányozhatják a nyelv fejlődését. Az ízlés és a nemzeti szellem szempontjából sajnálhatjuk ezt, de a ténnyel magával okvetetlen számolnunk kell” (Simonyi 1899: 299).

[Ludányi Zsófia 2017. Hozzászólás Bösze Péter Létige + határozói igenév, avagy létige + befejezett melléknévi igenév? című írásához. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 47–49.]

Tulajdonnévi jellegű alakulatok helyesírása az orvosi nyelvben

Egy orvostudományi szaklap szerkesztője azzal a kérdéssel fordult a nyelvi tanácsadó szolgálathoz, hogy valóban indokolt-e csupa nagy kezdőbetűvel írni a több szóból álló elméletek, modellek, tervek, mozgalmak, programok, továbbá tesztek, skálák angolból fordított nevét. Kérdéséhez számos példát mellékel, adatolt írásmóddal: *Alapvető Pszichológiai Szükségletek Elmélete*, *Semmelweis Terv*, *Vizuális Analóg Skála*, *Mentális Betegségek Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyve*, *Disszimulációs Index*, *Apgar Skála*, *Tematikus Appercepció Teszt*, *Guilford-féle Szokatlan Használat Teszt* stb. Továbbá: miként írandók a különféle nyilatkozatok, javaslatcsomagok, proklamációk, kezdeményezések, kiáltványok, szakdokumentumok (példák adatolt írásmóddal: *Szociális Jogok Európai Pillére Helsinki Deklaráció*, *Római Szerződés*, *Alapjogi Charta*; *Európai Lakossági Egészségfelmérés*; *Országos Táplálkozás és Tápláltsági Állapot Vizsgálat* stb.).

A kérdés feltevője az akadémiai helyesírási szabályzat (AkH.) tizenkettedik kiadásának intézménynevekkel foglalkozó pontjaira hivatkozott, amely a többtagú tulajdonnevek minden tagját nagy kezdőbetűvel írja – ha azok intézménynévnek számítanak. Ugyanakkor a kérdező bizonytalanságát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy tulajdonképpen mi számít intézménynévnek, az említett fogalmak tekinthetők-e annak, s így védhető-e a csupa nagy kezdőbetűs írás. Vagy inkább címnek tekintsük őket, vagy nem is tulajdonnevekről van szó, így kis kezdőbetűvel írva felelnek meg a helyesírási normának?

Jól érzékeli a kérdés feltevője is, hogy mekkora a bizonytalanság a területen, mert bár a szakmai körökben (úgy tűnik) a minden tagot nagy kezdőbetűvel író tendencia figyelhető meg, mégis szokatlannak tűnik ez a magyar helyesírásban. Valójában úgy fogalmazhatjuk meg a kérdést: tulajdonnévnek tekinthetők-e a szóban forgó fogalmak, tehát a különféle elméletek, modellek, tervek, mozgalmak, programok, tesztek, skálák, nyilatkozatok, javaslatcsomagok, proklamációk. E fogalmak között akadnak hasonló fogalomkörü típusba tartozók (pl. elméletek, modellek; illetve tesztek és skálák; programok és mozgalmak, továbbá nyilatkozatok, proklamációk stb.). Hogy ezek tulajdonnévnek számítanak-e, ahhoz először is meg kell vizsgálnunk alaposabban a tulajdonnevek jellemzőit. Az *Osiris Helyesírás* alapján az alábbiakban foglalhatók össze a tulajdonnevek sajátosságai (Laczkó–Mártonfi 2004: 150–151):

A tulajdonnevek sajátos osztályt alkotnak a nyelvi rendszerben. Grammatikai és jelentéstani szempontból különböznek a többi nyelvi szerkezettől. Szerkezetükben és jelentésükben önálló egységet alkotnak, a mondatban mindig a főnévi mondatrész szerepét töltik be, akár egyetlen, akár több szóból állnak.

Ami a jelentéstani szempontokat illeti, a név és a megnevezett között pragmatikai viszony van, vagyis a név az elnevezés aktusával válik névvé. Másrészt a tulajdonnév

egyedivé tesz és azonosít. E sajátosságokból ered az írásgyakorlat azon törekvése, hogy a tulajdonneveket az írásképp kiemelje – ennek módja az állandó nagy kezdőbetű.

Az akadémiai helyesírási szabályzat (AkH.¹²) – műfajánál fogva, mivel nem kézikönyv, hanem tömör szabálygyűjtemény – ennél jóval szűkszavúbban fogalmaz. Nem fejt ki a tulajdonnév jelentését, csupán tájékoztatást ad a különféle típusokról: „[a] tulajdonneveknek több típusát különböztethetjük meg: a személyneveket, az állatneveket, a tárgyneveket, a földrajzi neveket, a csillagászati elnevezéseket, az intézményneveket, a márka- és fajtaneveket, a címeket, a kitüntetések és díjak nevét stb.” (152. pont). Majd sorra veszi az egyes tulajdonnévtípusok írásszabályait. A bizonytalanságot az okozza, hogy nem mindig egyértelmű annak meghatározása, hogy a szóban forgó fogalom tulajdonnévnek számít-e. S ha úgy döntünk, hogy tulajdonnévként tekintünk rá, akkor csak úgy tudjuk megállapítani a normatív írásmódot, ha besoroljuk valamelyik típusba. Nem könnyíti meg a dolgunkat a szabályzat azzal, hogy a 152. pontban, az egyes tulajdonnévtípusok felsorolása után szerepel a „stb.”: joggal érezhetjük azt, hogy a tulajdonnévtípusok nem alkotnak véges listát, hanem a felsoroltakon kívül még más típusok is lehetségesek. Nyitva marad a kérdés, hogy milyen további típusok lehetségesek még. Esetleg az egyes szaknyelvekben bizonyos fogalomkörü csoportok további tulajdonnévtípusoknak számíthatnak?

Dokumentumok, nyilatkozatok

Az elméleti bevezetés után térjünk rá a konkrét példákra, amelyekkel kapcsolatban tanácsot kért a kérdező. Elsőként a különféle dokumentumok, nyilatkozatok helyesíráásával foglalkozunk, amelyek bár csak lazán kapcsolódnak az orvosi nyelvhez, mégis érdemes szót ejteni róluk. Következzék néhány adatolt írásmódú példa: *Szociális Jogok Európai Pillére (European Pillar of Social Rights)*; *Helsinki Deklaráció, Római Szerződés, Lisszaboni Szerződés, Alapjogi Charta; 2018. évi Közös Foglalkoztatási Jelentés (Joint Employment Report)*. Mint látjuk, az írásgyakorlat (legalábbis a tanácsadó szolgálathoz forduló kérdező tapasztalatai alapján) az angol mintát követi, vagyis minden tagot nagy kezdőbetűvel ír. Az angol minta mellett ezt a tendenciát erősítheti az is, hogy e szerződések több-kevesebb intézménynévi jelleggel is rendelkeznek. A helyesírási szabályzat nem tér ki ezekre az esetekre, de az *Osiris Helyesírás* foglalkozik a kérdéskörrel. Mint írja, a hivatalos közlönyökben a nemzetközi szerződések csupa nagy kezdőbetűvel jelennek meg, ezt az írásformát javasolja követni a hivatalos nyelvi környezetben. A mindennapi írásgyakorlatban azonban lehet kisbetűvel írni ezeket (Laczkó–Mártonfi 2004: 140): *római szerződés, helsinki deklaráció, alapjogi charta, szociális jogok európai pillére*. Sőt a szótári részében csak ezeket a formákat tünteti fel.

Megtevesztő lehet, hogy a *Varsói Szerződés* például a helyesírási szótárak szerint is nagy kezdőbetűs, intézménynévszerű, de az előbbiekkal ellentétben ott valódi intézményről van szó, nem csupán valamiféle dokumentumról.

Harmadik lehetőségként az Osiris a címszerű írásmódot is elfogadhatónak tartja abban az esetben, ha a címszerűséget (mint egy szerződés címét) kívánjuk hangsúlyozni. Eszerint tehát lehet *Római szerződés*, *Helsinki deklaráció* stb.

Az írásgyakorlatban megfigyelhető bizonytalanság oka, hogy ezek a dokumentumok többé-kevésbé megfelelnek azoknak a kritériumoknak, amelyeket néhány bekezdéssel fentebb írtunk a tulajdonnevek sajátosságairól (az Osiris alapján). Vagyis: e szerződésnevek önálló egységet alkotnak nyelvtanilag és jelentéstanilag, és egyedítenek, azonosítanak. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az ilyen típusú fogalmak írásmódja nagyban függ a regisztertől (adott tevékenységhez, témához kötődő nyelvváltozattól), a helyzettől, a szöveg befogadójától (kiknek írunk, ki a szöveg befogadója).

Nézzük meg, hogyan alakul a többi példa írásmódja!

Az akadémiai helyesírási szabályzat (AkH.¹²) a 152. pontjában az alábbi tulajdonnévtípusokat sorolja fel: a személyneveket, az állatneveket, a tárgyneveket, a földrajzi neveket, a csillagászati elnevezéseket, az intézményneveket, a márka- és fajtaneveket, a címeket, valamint a kitüntetések és díjak nevét. Ezt követően az egyes tulajdonnévtípusok írásszabályait ismerteti. Nézzük meg a levélíró által felsorolt példákat, be tudjuk-e azokat sorolni valamelyik kategóriába.

Címek

A levélíró által felsorolt kérdéses alakulatok között akad néhány (meglehetősen kevés ilyen van), amelyet egyértelműen be tudunk sorolni a szabályzat által ismert tulajdonnévtípusokba. Ilyenek például a kézikönyvek, amelyek esetében egyértelműen a címek írásszabályait kell alkalmazni. Az adatolt írásmódú *Mentális Betegségek Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyve* a helyesírási szabályoknak megfelelően: *Mentális betegségek diagnosztikai és statisztikai kézikönyve*, mivel könyvcímről, vagyis úgynevezett egyedi címről van szó. Az AkH.¹² 198. pontja szerint: „Az egyedi címeket, tehát a költői művek, könyvek, értekezések, cikkek, képek, szobrok, zeneművek, műsorszámok stb. címét nagy kezdőbetűvel írjuk. A többелемű címekben csak az első szót és a tulajdonnevet kezdjük nagybetűvel [...]”.

Intézménynevek

A felsorolt példák közül az adatolt írásmódú *Európai Lakossági Egészségfelmérés; Országos Táplálkozás és Tápláltsági Állapot Vizsgálat* alakulatoknál merülhet fel az intézménynévi írásmód kérdése, valamint a korábban nem említett *Globális Iskolai Egészség Kezdeményezés* – vagyis a különféle egészségügyi felmérések, gyógyszer-vizsgálatok, kezdeményezések stb.

Az intézménynevek írásmódjával a szabályzat 186–192. pontja foglalkozik. A 186. pont megállapítja az intézménynevekről, hogy azok (néhány kivételtől eltekintve)

általában több szóból állnak, melyeknek összetartozását, az ún. névterjedelmet (vagyis a név kezdetét és végét) az alkotóelemek nagy kezdőbetűs írása jelzi. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű, a főszabályon kívül még egyéb, kiegészítő szabályok is szükség van „az intézménynevek körében élő nyelvhasználati ingadozások miatt” – ahogy a szabályzat írja.

A példákban szereplő felmérések, vizsgálatok esetében tehát valóban van némi intézményi jelleg, de mégsem olyan „tipikus” intézménynevekről van szó, mint például a „hivatalok, társadalmi szervezetek, intézmények, tudományos intézetek, alapítványok, pártok, szövetkezetek, vállalatok” (187. pont) esetében. A szabályzat 191. pontja vonatkozik a kérdéses alakulatokra, amely a rendezvények, rendezvénysorozatok, társadalmi és politikai mozgalmak, programok írásmódjáról rendelkezik. Az ilyeneket – mint írja – „ajánlatos kis kezdőbetűvel írni”. A szabályzat néhány példája: *termoanalitikai tudományos ülésszak, erdészeti és faipari tudományos napok, fásítási hónap*. Vagyis eszerint: *európai lakossági egészségfelmérés; országos táplálkozás- és tápláltságiállapot-vizsgálat* – ez utóbbiban a különírás-egybeírás vonatkozó szabályait is alkalmazni kell –, továbbá a „*globális iskolai egészség*” kezdeményezés javasolható a *Globális Iskolai Egészség Kezdeményezés* helyett. Ez utóbbi esetben – mint a levélíró beszámolt róla – a jelöltebb *globális kezdeményezés az iskolai egészségért* lett végül a végső forma.

A kisbetűs írásmód az írásgyakorlatban kevésbé érvényesül, ezért a 191. pont végén megjegyzi a szabályzat: „De intézménynévként a nagy kezdőbetűs írás is elfogadható, például: *Budapesti Nemzetközi Vásár, Szegedi Szabadtéri Játékok*.” Ezzel azonban az a gond – mint ahogy az *Osiris Helyesírás* is megjegyzi –, hogy nem nyelvi háttértudás szükséges annak az eldöntéséhez, hogy az adott rendezvény (esetünkben: kezdeményezés, vizsgálat, felmérés) intézményi keretek között működik-e vagy sem (Laczkó–Mártonfi 2004: 221). Ha olyan rendezvényről van szó, amelyet évente megrendeznek, s amely akár országos méretű is lehet, úgy elfogadható a csupa nagybetűs, esetleg alternatívaként az első szó nagy kezdőbetűvel írása, így tehát: *Európai lakossági egészségfelmérés; Országos táplálkozás- és tápláltságiállapot-vizsgálat*, továbbá *Globális kezdeményezés az iskolai egészségért*. Ez a címszerű írásmód különösen indokolt kiemelt helyzetben, meghívókon, feliratokon – ahogy az említett helyesírási kézikönyv tanácsolja.

Elméletek, modellek, tervek

A továbbiakban egy újabb típus, az elméletek, modellek, tervek, illetve különféle tesztek és skálák írásmódjával foglalkozunk. Levélírónk az alábbi példákat hozta: *Alapvető Pszichológiai Szükségletek Elmélete, Semmelweis Terv, Vizuális Analóg Skála, Disszimulációs Index, Apgar Skála, Tematikus Appercepciók Teszt, Guilford-féle Szokatlan Használat Teszt, Viselkedésváltoztatás Kereke (Behavioral Change Wheel)*.

A levélíró kérdése arra vonatkozott, hogy: valóban megfelelő-e a csupa nagy kezdőbetűs írásmód ezekben az esetekben, alkalmazható-e az akadémiai helyesírási

szabályzat intézménynevekre vonatkozó pontja (AkH. 186–187), vagy inkább címként kellene rájuk tekinteni, esetleg nem is tulajdonnevekről van szó?

Az ilyen típusú alakulatoknak azért bizonytalan az írásmódja, mert valóban tulajdonnévszerűek: egyedítő, azonosító funkcióval rendelkeznek jelentésüket tekintve, és grammatikailag is tulajdonnévként viselkednek, mivel bár többszavasak, de önálló egységet alkotnak. Nem véletlen tehát az írásgyakorlat azon törekvése, hogy kiemelje a tulajdonnévszerű alakulatokat. Másrészt viszont az angol nyelv írásgyakorlatának hatásáról is szó van, hiszen gyakorta előfordul, hogy a tükörfordítás egyúttal az eredeti (forrásnyelvi) írásmódot is megtartja.

Nézzük meg a kérdéses példaanyagot. Van köztük néhány eset, amelyek tulajdonnevet (személynevet) tartalmaznak. Ezek a következők (még mindig adatolt írásmóddal): *Semmelweis Terv*, *Apgar Skála*, *Guilford-féle Szokatlan Használat Teszt*. Jelen esetben az akadémiai helyesírási szabályzat 166. pontja igazít el. A személynevek – legyenek akár egy-, akár többbeleműek – gyakran alkotnak a köznevekkel jelöletlen összetételt, például *Kossuth-szobor* = Kossuth szobra, *Kossuth-nóta* = Kossuthról szóló nóta. Hasonlóképpen: a *Semmelweis-terv* feloldható ily módon: Semmelweisről elnevezett terv, az *Apgar-skála* pedig: Apgarról elnevezett skála (ezek úgynevezett jelentéssűrítő összetételek). Az idézett szabálypontot alkalmazva tehát a személynévhez kötőjellel kapcsoljuk a köznévi utótagot. Természetesen a köznévi utótag kezdőbetűje kicsi.

Tulajdonnevet (személynevet) tartalmaz az adatolt írásmódú *Guilford-féle Szokatlan Használat Teszt* alakulat is. A tulajdonnév és a képzőszerű utótag (-*féle*) írásmódja megfelel a magyar helyesírási normának (kötőjeles); ami szokatlan írásképet eredményez, az a többi tag nagy kezdőbetűvel való írása, másrészt különírási-egybeírási problémák is fölmerülnek. Az alakulatot kis kezdőbetűvel javasoljuk írni, továbbá – ha nagyon mereven ragaszkodunk a szabályokhoz – az AkH. 141. b) pontját is alkalmazni kellene (ezt a korábbi szabályzat „mozgószabály” néven illette): a *szokatlan használat* különírt szerkezet egészéhez járul a *teszt* utótag, a szabály értelmében az eredetileg különírandó szerkezetet alkalmilag egybeírjuk, s az utótagot kötőjellel kapcsoljuk: *szokatlanhasználat-teszt*. A teljes név tehát: *Guilford-féle szokatlanhasználat-teszt*. Általában az írásgyakorlat idegenkedik a mozgószabály alkalmazásától, mert sokszor hosszú, szokatlan írásképet eredményez. Jelen esetben megoldás lehet még az idézőjel használata: *Guilford-féle „szokatlan használat” teszt*.

Nézzük meg a többi adatolt írásmódú példát! Ezek közös jellemzője, hogy több tagból állnak, és nem tartalmaznak tulajdonnevet: *Alapvető Pszichológiai Szükségletek Elmélete*, *Vizuális Analóg Skála*, *Disszimulációs Index*, *Tematikus Appercepciók Teszt*, *Viselkedésváltoztatás Kereke (Behavioral Change Wheel)*. Ezekben az esetekben – tulajdonnévszerűségük ellenére – a kis kezdőbetűs írásmódot javasoltuk a kérdezőnek: *alapvető pszichológiai szükségletek elmélete*, *vizuális analóg skála*, *disszimulációs index*, *tematikus appercepciók teszt*. Szokatlan szerkezet a „*viselkedésváltoztatás kereke*”, de ezt is kis kezdőbetűvel javasoljuk, és valahogy az idézőjel is odakívánczik (az

írásgyakorlatban is előfordul ez a megoldás), különösen akkor, ha még hozzátesszük a modell magyarázó utótagot. Tehát: „*a viselkedésváltoztatás kereke*” modell tűnik a legcélszerűbb írásmódnak.

A kisbetűs írásmód ellen szólhat az is, hogy ezek a modellek, elméletek, skálák stb. sokszor nem a meglehetősen hosszú, teljes alakjukban szerepelnek, hanem rövidebb formában, betűszóként. Pl. *APSZE (alapvető pszichológiai szükségletek elmélete)*, *TAT (tematikus appercepció teszt)*. Noha a kisbetűs írásmód a betűszavak esetén is „szabályosabb” lenne (eszerint: *apsze, tat*), nem érdemes ezt erőltetni, mivel a nyelv-
szokás, az úzus a nagybetűs alakokat szentesítette. Másrészt pedig – ahogy az *Osiris Helyesírás* (Laczkó–Mártonfi 2004: 399) is hangsúlyozza – az idegen eredetű, többemű közszói alakulatokat főként csupa nagybetűvel írt betűszókkal szokás helyettesíteni, különösen a szaktudományok körében. Ilyenek például: *tematikus appercepció teszt (TAT)*, *komputertomográf (CT)*. Továbbá a belső keletkezésű (nem idegen eredetű) alakulatok esetében is jellemző az a tendencia, hogy teljes alakjuk kisbetűs, betűszói alakjuk viszont csupa nagybetűből áll: pl. *ETO (egyetemes tizedes osztályozás, NYÁK (nyomtatott áramkör)*, így az *alapvető pszichológiai szükségletek elméletének* betűszava is maradhat *APSZE*, ha ebben a formában használja a szakmai írásgyakorlat.

Összefoglalva tehát: az elméletek, modellek, tervek, tesztek, skálák írásmódja (1) tulajdonnév + köznév felépítés esetén kötőjeles, a köznévi utótag kis kezdőbetűs (*Apgar-skála*). (2) A többtagú, köznevekből felépülő alakulatokat kis kezdőbetűvel írjuk, betűszói alakjuk azonban – tekintettel a kialakult szokásra – nagybetűs. (3) Bizonyos esetekben – különösen hosszabb, háromnál több tagból álló szerkezetek esetén – egyéb (főleg különírás-egybeírási) szabályok alkalmazása is szükséges lehet (*Guilford-féle szokatlanhasználat-teszt*).

[Ludányi Zsófia 2018. Még egyszer a kezdőbetűkről és a tulajdonnevekről. *Amega* 2: 29–30, 3: 34–35, 5: 34–35.]

Nyakon csípjük és számonkérjük a helyesírási logikátlanságot?

E cikkben egy igen problémás témakört boncolgatunk: miért kell különírní azt, hogy *pofon üt, kézbe ad, részt vesz*, és miért van egybe az, hogy *helybenhagy* 'megver' és *szemrevételez*? Miért kell különírní azt, hogy *éhen hal*, míg az *éhenhalás* egybeírandó? Miért írjuk külön azt, hogy *nyakon vág, pofon vág*, de a *nyakon vágás* (a helyesírási szabályzat 12. kiadása szerint) különírandó, míg a *pofonvágás* egybe? Az új szabályzat megjelenése előtt *vízbe fojtást* és *vízbefülést* írtunk, míg most már *vízbe fojtást* és *vízbe fülést*.

Miről is van tehát szó? Próbáljunk meg némi logikát keresni ebben a látszólagos káoszban. Az ilyen típusú szerkezeteket (amelyek egy igéből és többnyire egy határozó-, esetleg tárgyragos főnévből állnak) **állandósult szókapcsolatnak** nevezzük. Ezekről azt érdemes tudni, hogy átmenetet képeznek a szószerkezetek és az összetett szavak között. Lehetnek **átvitt értelműek**, például *kútba esik* 'meghiúsul', *csütörtököt mond* 'kudarcot vall', illetve **jelentésváltozás nélküliek**, például *részt vesz, fejen áll, fejbe lő, nyakon vág* stb. Vannak olyanok is, amelyek már **összetétellé váltak**: *helybenhagy* 'megver', *karbantart* 'fenntart, gondoz', *szemrevételez*.

A 12. kiadás szerint a korábban különírt *számon kér, számon tart* egybeírandó: *számonkér, számontart*. A következő három példánál pedig éppen ennek az ellenkezője történt: korábban *cserbenhagy, útbaigazít és véghezvisz* volt a szabályoknak megfelelő írásmód, most pedig a *cserben hagy, útba igazít és véghez visz*.

Láthatjuk tehát, hogy (igaz, nem túl nagy számban) vannak olyan összetett szavaink, amelyeknek ige a szófaja. Az ige és bővítményeik (a határozóragos főnevek) jellemzően akkor válnak összetett szóvá, amikor jelentésük teljesen összeforr, együtt lexikalizálódnak, az ige bővítménye igekötővé vagy legalábbis igekötőszerűvé válik. A gyakorlatban azonban igen nehéz megállapítani, hogy a ragos főnév (ha mutat is igekötőszerű tulajdonságokat) igekötővé vált-e. Természetesen olyan is van, hogy nem mutat igekötőszerű tulajdonságokat a főnévi bővítmény, egyszerűen csak a jelentésváltozást érzékeltetjük egybeírással, például *karbantart* 'fenntart, gondoz' – *karban tart* 'a karjában tart', vagy nincs jelentésváltozás, csak az íráshagyomány miatt írandó egybe (például *kétségbeesik*).

Igekötőszerű tulajdonság például az, hogy a bővítmény nem csupán egyetlen igei alaptaggal alkot összetételt, hanem több igehez is járulhat azonos funkcióban: *számonkér, számontart*. Ezeket a 11. kiadás még különíratta, de a 12. szerint már egybeírandók. Hasonló a helyzet például a *tönkre* előtaggal, amely inkább már igetkötőszerű: *tönkremegy, tönkretesz*, vagy az *újjá* előtaggal: *újjáépít, újjászületik*.

Nem mutat igekötőszerű tulajdonságokat a korábban egybeírt *cserben hagy, útba igazít és véghez visz*, itt a ragos főnevek csak egyetlen ige mellett fordulnak elő gyakran. A *cserben hagy* esetében jelentésváltozás történt; a *cser, cserlé* tímármesterségbeli szakkifejezés, mégis különírjuk a korábbi egybeírás helyett (ne felejtjük el, hogy

az igei alaptagú állandósult szókapcsolatok, a szólások nem írandók egybe pusztán azért, mert jelentésváltozás történt!). – A *véghez visz* és az *útba igazít* esetében sem indokolja semmi a korábbi egybeírást, ezért is változott írásmódjuk különírandóra.

Konklúzióként elmondhatjuk, hogy az AkH. 12. kiadása igyekezett rendet teremteni a káoszban, ez valamit javított ugyan a helyzeten, de nem számolta fel az alapproblémát: az igei alaptagú állandósult szókapcsolatok, illetve igei utótagú összetételek között nehéz különbséget tenni, nincs rá szabály, csak lehetséges fogódzók, a legjobb azonban, ha a helyesírási szótárhoz vagy a *helyesiras.mta.hu* Külön vagy egybe? eszközéhez fordulunk.

Nézzük meg, mi a helyzet akkor, ha az igei alaptagú (értelemszerűen különírt) állandósult szókapcsolatok *-ás/-és*, *-tal/-tel*, esetleg *-ó/-ő* képzőt kapnak.

Ha egy igei alaptagú (állandósult vagy alkalmi) szókapcsolathoz egy képző járul, a különírást meg kell tartani, mert egy képzőnek nincs összetétel-teremtő („összerántó”) ereje. Vagyis: *papírba csomagol* → *papírba csomagol|ás*, *örökbe fogad* → *örökbe fogad|ás*, *oldalba bök* → *oldalba bök|és*. Leggyakrabban az *-ás/-és* képző fordul elő, de természetesen más képzőkre is ugyanez vonatkozik, például a melléknévi igenév képzőire: *jól nevel* → *jól nevel|t* (bár összetételi hangsúllyal, egy szólamban mondjuk ki, írásban ezt nem jelöljük!).

Ha viszont halmozódnak a képzők, vagyis legalább két képző kapcsolódik az igei alaptaghoz, annak már összetétel-teremtő ereje van. Leggyakrabban az *-i* képző szokott a már képzővel ellátott (s ezáltal főnévvé vált) igehez csatlakozni, ritkábban az *-s* (*-os/-es/-ös*). Tehát: *örökbe fogad*, *örökbe fogad|ás*, de: *örökbefogad|ás|i* (pl. *nyilatkozat*); *vízbe fullad*, *vízbe fullad|ás*, *vízbe fullad|ás|os* (*halál*). Nem *-ás/-és* képzővel: *jól nevel*, *jól nevel|t*, *jólnevel|t|ség*; *hosszan tart*; *hosszan tart|ó*, *hosszantart|ó|ság*.

Hiába azonban a logikus szabály, az *-ás/-és*, *-tal/-tel*, ritkábban *-ó/-ő* képzővel ellátott igei alaptagú szerkezetek között sok olyan van, amely az egy képző ellenére összetétellé vált, pusztán a hagyomány, a kialakult írásszokás miatt. Példák: *ágybavizel|és*, *bérbevétel*, *bűnbees|és*.

Bíró János (2009) a *Magyar nemzeti szövegtár* és a Google adatai alapján megállapította, hogy az ilyen típusú alakulatok írásmódja ugyancsak következetlen, ezért az AkH.¹¹ 126. szabálypont újragondolását javasolta. A kivételes írásmódú összetételek száma olyan nagy, hogy teljes listát adni jelen írás keretein belül nem lehetséges: az *Osiris Helyesírás*ban kimerítő lista olvasható a kivételekről (Laczkó–Mártonfi 2004: 105–106).

Felhívjuk azonban a figyelmet, hogy az említett kézikönyv még a helyesírási szabályzat 11. kiadásához íródott, s mivel az új szabályzatbeli változások több ilyen típusú (hagyományos) összetételt érintettek, a benne közölt lista is aktualizálásra szorul. Segítségképpen közreadjuk azoknak az *-ás/-és*, ill. *-tal/-tel* képzős alakulatoknak a listáját, amelyek korábban kivételesen egybeíródtak (az egy képző ellenére), az új szabályzat azonban (figyelembe véve a fenti szabályokat) már különírhatja őket, csökkentve ezzel a kivételes írásmódú szavak számát.

célratörés → célra törés
 fejbelövés → fejbe lövés
 fejbentartás → fejben tartás
 gúzsba kötés → gúzsba kötés
 harcbavetés → harcba vetés
 keréketörés → kerékbe törés
 nyakoncsapás → nyakon csapás
 nyakoncsípés → nyakon csípés
 nyakonvágás → nyakon vágás
 fejbeütés → fejbe ütés
 vízbefúlás → vízbe fúlás
 kezelésbe vétel → kezelésbe vétel
 tervbe vétel → tervbe vétel

Szabadjon megjegyeznünk a fenti listához, hogy ha a *fejbe lövés* (immár) különírandó, miért kell mégis egybeírni a *főbelövés*? Részben azért, mert jelentéstöblettel rendelkezik, jelentésszűkülés történt: *fejbe lövés* az, amikor bármilyen körülmények között lövést kap a fejébe az ember (például labdával a mérkőzésen), míg a *főbelövés* kimondottan a halálbüntetésnek a kivégzőosztag által végrehajtott formáját jelenti. (Ha már ennél a korántsem kellemes témánál vagyunk, felhívjuk a figyelmet arra, hogy az ugyanebbe a fogalomkörü csoportba tartozó alakulatok írásmódja eltérő: a *kerékbe törés* is kivégzési módszerként szolgált valaha, ettől azonban mégsem írandó egybe, de csak a 12. kiadás megjelenése óta. Hasonló célokra alkalmazható a *vízbe fojtás* is, ez azonban a korábbi szabályzat szerint is különírandó volt.) Feltételezésünk szerint az is szerepet játszik a *főbelövés* ~ *fejbe lövés* eltérő írásmódjában, hogy a *fő* szó 'fej' jelentésben elavult, alig használjuk már ilyen értelemben, s a „mezei” határozóragos főnévi bővítményű társával, a *fejbe lövéssel* ellentétben már megszilárdult összetételnek tekinthető.

S hogy miért *nyakon ütés*, de: *pofonütés*? És mi a különbség a *partra szállás* és a *partraszállás*, illetve a *nyitva tartás* és a *nyitvatartás* között?

Ha azt mondom, hogy a *mozgó csónakból nehezemre esett a partra szállás*, marad a különírás. Egybeírást akkor kell alkalmazni, ha 'hadművelet' jelentésben használjuk, gondoljunk csak a normandiai partraszállásra. – Egyébként a régi szabályzat mindkét jelentésében egybeírta a kifejezést, dacára az egy képzőnek. További el-
lentmondás volt ugyanitt az is, hogy a *partra lépést* külön, a *partraszállást* egybe kellett írni.

Nézzük meg a *nyitva tartás* – *nyitvatartás* esetét. Ez a kifejezés a szabályzat 11. kiadása alapján különírandó volt. Az írásgyakorlat azonban gyakorta szembement a helyesírási normával: üzletek ajtajain rendre *nyitvatartás* alakban volt olvasható. (Itt jegyezzük meg, hogy a *nyitvatartási idő* mind a régi, mind az új szabályzat szerint így

helyes, mivel képzők halmozódásáról van szó: *-ás*, *-i*, melynek már összetétel-teremtő ereje van, az új szabályzat szerint pedig azért helyes, mert *-i* képző nélkül is egybeírandó ilyen jelentésben.)

Világosan látszik, hogy a *nyitvatartás*nak kialakult egy olyan jelentése, amely egy adott üzlet vagy vendéglátóipari egység üzemidejét jelenti. Ezt „szentesítette” a szabályzat 12. kiadása, amely rögzítette az egybeírt alakot is, hozzátéve, hogy csakis ilyen jelentésben írható egybe. Továbbra is különírandó minden olyan jelentésben, amely nem üzemidőt jelent, például: *A klímaberendezés üzemeltetése mellett az ablakok nyitva tartása tilos.*

(A pontosság kedvéért hozzátennénk, hogy a *nyitva tart*, *nyitva[]tartás* esetében nem raggal jelölt határozós kapcsolatról van szó. Itt az ige határozói bővítménye nem ragos főnév, mint a *nyakon vág*, *üzembe helyez* stb. esetén, hanem határozói igenév, amely jelöletlen: az igetövön a *-va* határozóiigenév-képző van, ez azonban nem számít jelöltségnek).

S mi a helyzet a *nyakon üt* → *nyakon ütés*, *pofon üt* → *pofonütéssel*? Miért van külön az első, és miért van egybeírva a második?

Arról van szó, hogy a *nyakon* egy ragos névszó, míg a *pofon* (már) nem az. Utóbbi (az etimológiai szótár tanulsága szerint) feltehetőleg a *pofa* szóból származik, és bár az *-on* valaha határozórag volt, a *pofon* már jó ideje határozószóvá vált, vagyis már nem érzékeljük azt, hogy az *-on* valaha határozórag volt. (Határozószók gyakran keletkeztek ilyen módon, l. pl. *agyon*, bár az is inkább igekötőnek mondható most már.)

A *pofon* kettős szófajú szó, egyrészt tehát határozószó, másrészt viszont főnév is, mint például ezekben az esetekben: *kaptam egy pofont*, *pofonegyszerű* (Pásztor 2000).

S hogy miért van tehát egybeírva a *pofonvágás*, *pofoncsapás*, *pofonütés*? Egyik feltételezés szerint (ez a kevésbé valószínű) az *ütés pofonnal határozói alárendelő szerkezet* jelöletlenné s ezáltal összetétellé vált: *pofonütés*. Valószínűleg inkább arról van szó, hogy ezekben az összetételekben a *pofon* szófaja határozószó, s mivel a határozószói szófaj eleve jelöletlen, jelöletlenné válás miatt nem keletkezhet összetétel egy határozószói bővítményű *-ás/-és* képzős főnévből. Marad tehát a jelentésváltozás, illetve a hagyomány mint szóösszetétel-teremtő ok.

Az *Osiris Helyesírás* szerint az ilyen típusú összetételek alapvetően jelentésváltozás miatt keletkeznek: *hirtelensült*, *kinnlevőség*, *rögtönbíráskodás*, *egyedüllét*, *otthonülő*. A *pofonütés* esetében azonban nem beszélhetünk jelentésváltozásról, így marad a hagyomány mint az egybeírás oka.

Az igei alaptagú határozós szerkezetek írásmódjával kapcsolatban tehát a legjobb, amit tehetünk, ha a kérdéses alakulat írásmódját ellenőrizzük a helyesírási szótárban. Ha pedig nem találjuk, akkor írjuk inkább (szabályosan) külön.

Nem tervezem eldönteni...

... hogy a *tervez* igének a segédigeszerű használata vajon része lesz-e idővel a normatív nyelvhasználatnak, avagy sem.

Miről is van szó tulajdonképpen?

Egy érdeklődő pedagógus azzal a kérdéssel fordult az MTA Nyelvtudományi Intézetének nyelvi tanácsadó szolgálatához, hogy ki kell-e javítania egyik kedves volt tanítványát, aki – miután meghívta egy rendezvényre egykori tanárát – a következőképpen érdeklődött: „Zoli bácsi *el tervez jönni*?” Majd azzal kapcsolatban, hogy ő ott lesz-e, a következőt írta: „Én *el tervezek menni*.”

A tanácsadó szolgálathoz forduló tanár magyartalannak tartja a *tervez* igének az efféle használatát, de azzal is tisztában van, hogy volt diákjának ez a fajta nyelvtani szerkezet ugyanolyan természetes, mint a jövő idejű igealak: *el fogok menni*. A kérdéses nyelvi formával kapcsolatban kérte a Nyelvtudományi Intézet állásfoglalását.

A kérdező igen jól rátapintott lényegre, amikor az *el tervez menni* szerkezetet a *fog* segédigével kifejezett jövő idejű igealakhoz hasonlította. Az ebben szereplő *fog* szófaja viszonyzó, úgynevezett szóalakteremtő segédige, melynek célja – ahogy a nevéből is kiderül –, hogy a jövő idejű, úgynevezett analitikus (összetett) igealakot létrehozza. A *fog* szóalakteremtő segédige szerepe, hogy a grammatikai jelentést hordozza, vagyis ezt ragozzuk, míg az ige fogalmi jelentését a főnévi igenévi alak fejezi ki.

Az ige és a segédige között azonban nincs éles határvonal. A *fog* segédigén kívül léteznek még hasonló szerepű (segéd)igék a magyarban. Ilyenek például a főnévi ige-névi alakokkal megjelenő *szokott*, *tetszik* és *talál* szavak.

1. *El szoktam menni* esténként futni.
2. „De ne moccanj, mert különben / *Meg talállak csípni*, / Így ni!” (Petőfi: Arany Lacinak)
3. *Tessék leülni*!

A *szokik* ige segédigeszerű használata a cselekvés, történés folyamatának rendszerességére utal, a *talál* igéé a cselekvés akaratlan voltára vonatkozik, míg a *tetszik* igéé az úgynevezett „tetszikelés”, amely a magyar megszólítási rendszer, az udvarias nyelvhasználat elemeként a nem tegező formák egyik változata. A *szokott*, *tetszik*, *talál* igék a főnévi igenévvel együtt alkotnak egyetlen igealakot. Igeköötös ige esetén a segédige az igeköötő és az ige közé ékelődik be.

A *tervez* ige is a szóalakteremtő segédigékhez hasonlóan viselkedik az *el tervez menni* szerkezetben. Közel áll továbbá az *akar*, *kíván*, *óhajt*, *szándékozik* igékhez is, amelyek szintén segédigeszerű tulajdonságokat mutatnak: *el akarok menni*, *el kívánok menni*.

Kiinduló példánkban a *tervez* ige általános (alanyi) ragozása, de létezik határozott (tárgyas) ragozása alakja is: *Zoli bácsi nem tervezi eljönni? Nem tervezem elmenni.* Ezek a határozott ragozása alakok is jelzik, hogy az előzmény ez is lehetett: *Nem tervezi (azt), hogy elmegy. Nem tervezem (azt), hogy elmegyek.* Ezekből keletkezhettek mondatátszövődéssel az összetett igealak: ilyenkor a mellékmondat egyes részei (itt: az *elmegy* ige) a főmondatba helyeződnek át, mintegy beleszövődnek.

A több mint egymilliárd szövegszót tartalmazó adatbázis, a *Magyar nemzeti szövegtár* 43 találatot ad az igekötő + *tervez* + főnévi igenév felépítésű szerkezetekre. Következzék néhány adatolt példa a szövegtárból (eredeti helyesírással):

1. 2006-os megjelenéssel **ki tervezik adni** Xboxra és PC-re is.
2. egy új, nagysebességű I/O rendszert is **be tervez mutatni** csütörtökön.
3. A City állítólag 48 millióért **le tervezi igazolni** Neuert.
4. **Le tervezem venni** a kari borító műanyagát.

A példák nagyobb része a sajtónyelvből, illetve fórumhozzászólásokból származik.

A *Magyar nemzeti szövegtár* adatai is megerősítik, hogy létezik a *tervez* igének egy segédigeszerű használata. Míg a *szokott, tetszik, talál* + főnévi igenév szerkezetek a köznyelvben jóval megszokottabbak, addig a *tervez* igének hasonló használata (egyelőre) korlátozottabb, a teljes beszélőközösségben nem, de annak bizonyos csoportjaiban használatos, szokásos forma. Hogy milyen területi, társadalmi, regisztrációs kötöttségű nyelvi formával van dolgunk, annak megítéléséhez további, alaposabb vizsgálatok szükségesek, de az már az eddigiekből is látszik (a kiinduló nyelvi tanácsadói megkeresésből, illetve a korpuszadatokból), hogy feltehetőleg újabb keletű nyelvi jelenségről lehet szó.

A tanácsadó szolgáltatást megkereső pedagógus jól érzékelte, hogy ez a forma nem része a választékosabb nyelvhasználatnak, kidolgozottabb stílusú közlésekbe kevésbé illik. A szövegtárbeli előfordulások azt jelzik, hogy az *el tervezek menni* típusú szerkezet a lazább, informálisabb stílusba tartozó megnyilatkozásokban van jelen. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a nyelv éppen azért gazdag, mert számos stílusárnyalata van, és mert vannak benne akár ilyen szerkezetek is, amelyek tömöríteni képesek. A *tervez* segédigeszerű használata sajátos jelentéstöbbletet hordoz: a beszélő attitűdjét jelöli, azt fejezi ki, hogy a jövőben elvégzendő cselekvést szeretné ugyan elvégezni, de nem ígéri biztosra, mivel az bármilyen – rajta kívül álló – ok miatt meghiúsulhat.

S hogy az ilyen típusú szerkezet idővel elfogadottá válik-e a teljes magyar beszélőközösségben, azt *nem tervezem megjósolni*, bízzuk az időre és a nyelvszokásra.

[Ludányi Zsófia 2019. Nem tervezem eldönteni... *Édes Anyanyelvünk* 4: 15.]

Redundancia az orvosi nyelvben: szabad-e vagy kerülendő?

Bizonyára mindenki találkozott már olyan szavakkal, kifejezésekkel, mint például: *ledegradál*, *beinvestál*, *legideálisabb*. Továbbá: *CD-lemez* (az új helyesírási szabályzat szerint kötőjellel), *VIP-személy*. Mi a közös ezekben? Az, hogy mindegyikük arra a nyelvi jelenségre példa, amelyet idegen szóval tautológiának nevezünk, vagyis az adott fogalom olyan közléssel bővül, melynek a jelentése gyakorlatilag azonos. Vagyis például a *CD* a *compact disk* 'kompaktlemez' rövidítése, amelyben a *disc* már önmagában lemezt jelent. – A tautológiához igen közel álló jelensége az ún. pleonazmus (szószaporítás), melynek során két azonos jelentésű, egymást követő szóval fejezik ki ugyanazt a fogalmat, jó példa erre a sokak (ez is pleonazmus, hiszen a *sok* már önmagában többséget fejez ki) által kárhozottatott *de viszont*, *deviszont*.³⁰

Nemcsak a köznyelvben, hanem a szépirodalmi szövegekben is találkozunk ezzel a jelenséggel (a szószaporítás például kiválóan alkalmazható fokozásra). S természetesen a különféle szaknyelvekben is előfordulnak pleonazmusok, tautológiák, gondoljunk csak például a *kemoterápiás kezelés* szerkezetre: hiszen a *terápia* már önmagában kezelést jelent. S ugyanúgy, ha azt mondjuk: *tüdőgyógyász szakorvos*, bizony szószaporítással élünk, hiszen ha csak egyszerűen *tüdőgyógyászt* mondunk, abban már benne foglaltatik az is, hogy a szóban forgó személy természetesen szakember is egyben. Mondhatnánk: fölösleges hozzátenni a *szakorvos* szót. De vajon tényleg az? Néhány további példa Gaál Csaba (2013) gyűjtéséből: *pontos analízis* (az *analízis* önmagában pontos elemzést jelent), *egyértelműen bizonyított* (nem lehet vmit kétértelműen bizonyítani), *preventív prophylaxis* (megelőző megelőzés), *toxikus mérgek*, *fekete szurokszéklet* (a *szurokszéklet* jelentéssűrítő összetétel előtagja, a *szurok* utal a fekete színre), *stentprotézis* (a *stent* is protézis).

Aki már hallott a tautológia, pleonazmus, szószaporítás jelenségéről, többnyire olyan kontextusban találkozott velük, amely elítélően szól e jelenségekről: gyakorta megbélyegzik, helytelennek, hibásnak vélik a tautologikus kifejezéseket, kerülendőnek tartják. De vajon tényleg hibáról van szó?

Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk, kissé távolabbról kell elindulnunk. Nézzük meg először, hogy hogyan csoportosíthatók a pleonazmusok. Kategorizálhatjuk őket például aszerint, hogy a nyelvnek melyik szintjén jelentkeznek. Így tehát léteznek **alaktani** (morfológiai), **mondattani** (szintaktikai) és **jelentéstani** (szemantikai) pleonazmusok. **Alaktani** szintű pleonazmus vagy redundancia például az, ha azt mondjuk: *engemet, tégedet* – hiszen az *engem*, *téged* a személyes névmás tárgyesetű alakjai, a tárgyragot kitenni tehát fölösleges. Hibásak-e ezek az alakok? Nem mondhatnánk. Hiszen még a népdal is azt mondja: „Hát én immár kit válasszak, / virágom, virágom /

³⁰ A *deviszont* (egybeírva, összetett kötőszóként) 2014-ben bekerült az MTA Nyelvtudományi Intézete által készített értelmező szótárba, *A magyar nyelv nagyszótárának* ötödik kötetébe.

Te engemet, én tégedet”. Az *engem* és az *engemet* alakok nyelvileg egyaránt helyesek, de stilisztikai szempontból különbség van köztük, az utóbbi kissé régies, népies hatású. – Ugyancsak alaktani pleonazmus a már említett *ledegradál*, *kiexportál*, *beinjekcióz*, *legideálisabb*. Ezek a jövevényszavak latin eredetűek. A latin prefixumok (*de-*, *ex-*, *in-*) már rendelkeznek jelentéssel: *de-* (fosztóképző), *ex-* ’ki’, *in-* ’be’, ezért az ilyen igék már önmagukban rendelkeznek valamiféle irányultsággal. Ugyanígy az *ideális* melléknév jelentése már önmagában a ’tökéletes’, ebből kiindulva szükségtelennek tűnhet még felsőfokjellel megtoldani. A fölösleges (?) igekötők kialakulásának oka, hogy míg régen az író-olvasó ember rendelkezett több-kevesebb latinnyelv-ismerettel, ez manapság már nem így van. Nem tudunk latinul, nem érezzük a redundanciát. (Mindez azonban éppen az orvosokra nem igaz...)

Az ilyen típusú igéknek magyar igekötőkkel való ellátása párhuzamba vonható az ún. „másodlagos jelölésnek” nevezett jelenséggel, amely már régóta ismert a nyelvtörténettel foglalkozó szakemberek körében. Amikor a nyelvhasználók már nem érzékelik egy szónak a jelöltségét, olyankor másodlagos jelöléssel teszik a maguk számára érthetőbbé. Például a *kívül* határozószó *-l*-je eredetileg a valamitől való eltávolodást jelölte, de a beszélők egy idő után a *hol?* kérdésre válaszoló alakként kezdték értelmezni, holott az eredetileg a *honnan?* kérdésre válaszolt. Ezért toldották meg a *-ről* raggal (Fazakas 2007).

S hogy helytelenek-e az ilyen típusú „fölsleges” igekötők? Nyelvi szempontból semmiképpen sem, mint ahogy az említett *kívülről* szóalak sem az. Hiszen ezek az alakok nem a nyelvi igénytelenség, pongyolaság következtében jöttek létre, hanem a fent említett okokból. Így hát óvatosan annyit jegyzünk meg, hogy legfeljebb stilisztikai szempontból lehet kifogást emelni egyik-másik ilyen alakulat ellen, ha a szerkesztő úgy véli, nem illik például egy tudományos közlemény stílusához. Érdekességgént megemlítem, hogy gyakorta előfordul: a kétféle (az alapalak és a redundáns) alakváltozat között jelentésmegoszlás alakul ki. Például véleményem szerint a redundáns *beinjekcióz* igealak és a „helyes” *injekcióz* között jelentéskülönbség van: ha valaki *beinjekciózza magát*, az egyszeri, míg az *injekciózza magát* rendszeres cselekvésre utal. (Szívesen veszem az orvos olvasók visszajelzését, egyetértenek-e vagy sem.) – Hasonlóan jelentésmegoszlás látszik kialakulni az *exportál* és a *kiexportál* között: *exportál* (közgazdasági fogalom), *adatokat kiexportál* ’kinyer egy rendszerből’, utóbbi inkább számítógépes területen használatos (Sinkovics 2011).

Szintén a latin nyelv nem ismeretére utal, ha azt mondjuk: *médiák*. A *média* (< *media*) a latin *medium* ’eszköz, közeg, közvetítő’ szó többes száma, s innen nézve a magyar *médiák* alak pleonazmus, mert többes számba tesz egy már többes számú szót. Ugyanez a helyzet a *fólia*, *opera* szavakkal, de míg a *médiák* szó használata erősen stigmatizált, *fóliákat* és *operákat* minden további nélkül mond(hat)unk. Arról van tehát szó, hogy amikor kifogásoljuk a *médiák* formát, és helyette a *médiumok* alak használatát erőltetjük, nem teszünk mást, mint – ahogy Nádasdy Ádám (2004) írja – az idegen nyelv kategóriáit kényszerítjük rá a magyarra. A nyelvek azonban úgy működnek,

hogy az idegen szavakat a magyar nyelv rendszeréhez igazítják. Az így létrejött *médiák* forma semmiképpen sem helytelen, mint ahogy a *fóliák*, *operák* sem.

Nézzünk további példákat a pleonazmusokra. Míg az előzőek alaktani szinten jelentkeztek, a **mondat szintjén** figyelhető meg az ún. kettős tagadás: *nem láttam senkit*. Grammatikai szempontból ugyancsak redundáns például ez a mondat: *Péter anatómiakönyvét olvasom*. S hogy hol van itt a redundancia? A tárgyrag, a *-t* jelöli a határozott tárgyat (határozott a tárgy azért, mert Péteré az anatómiakönyv, nem csak egy anatómiakönyv). Mindemellett az *olvas* igének a tárgyas (újabb terminussal: határozott) ragozása (*olvasom*) is utal a tárgy határozottságára. (Hiszen ha nem Péteré lenne a könyv, akkor azt mondanánk: *Anatómiakönyvet olvasok*, tehát itt már nem tárgyas ragozást alkalmazunk, hanem alanyít [általánosat]). Több ilyen grammatikai redundancia található nyelvünkben, ezekről bőséges felsorolást ad H. Varga Márta (2008). Az ilyen típusú redundanciáról valószínűleg egyetlen anyanyelvi beszélőnek sem jutna eszébe azt mondani, hogy helytelen, hibás.

Végül ejtsünk szót a **jelentéstani** (szemantikai) pleonazmusokról: ide tartoznak a Gaál professzor által gyűjtött példák is. A *toxikus mérég* szerkezet például azért redundáns, mert a *mérég* szó jelentéstartalmában már benne van az, hogy toxikus, vagyis mérgező. A *fekete szurokszéklet* szerkezet tautologikus, mert a *szurokszéklet* jelentéssűrítő összetétel előtagja, a *szurok* utal a fekete színre. Amikor szószaporításról beszélünk, többnyire az ilyen szerkezetekre gondolunk. S hogy helytelenek-e az ilyenek? Nem lehet a kérdésre egyértelműen válaszolni. Leíró szempontból, mindenféle értékítélet nélkül elmondható, hogy nem *felesleges szószaporításról* (lám-lám, még egy pleonazmus, hiszen a *szószaporítás* jelentésében benne van a feleslegesség fogalma) van szó: a jelenséget az indokolja, hogy a nyelvhasználó nem érzi elég expresszívnek a *szurokszéklet* szót, szükségesnek tartja még egyszer megjelölni nyelvi eszközökkel annak színét, s hasonlóan a többi példában. Oka lehet az is, hogy bizonyos beszédhelyzetekben az egyszerűbb helyett a bonyolultabb szerkesztést választjuk abból a célból, hogy az átlagosnál hivatalosabbak, okosabbnak, horribile dictu tudálékosabbnak tűnjünk. Itt nyitva is hagyjuk a kérdést, tekintve, hogy a nyelvész dolga annyi, hogy nyugtázza a jelenséget, megvizsgálja, körüljárja, indoklást keres rá. A döntést az olvasókra (és a nyelvi lektorokra) bizzuk.

Záró gondolatként hadd fűzzük még hozzá azt, hogy ez a cikkünk – ellentétben a korábbiakkal – nem a helyesírásról szól, hanem egy (olykor) nyelvhelyességi hibának vélt nyelvi jelenségről. Ez az oka annak, ha az eddigiekhez képest túlságosan megengedőnek tűnik. Míg a helyesírás teljes mértékben előíró, mesterséges norma, amely nincs közvetlenül kitéve a nyelv szociokulturális vonatkozásainak, a „fekete szurokszéklet” típusú kérdéseket nem lehet előíróan szabályozni: a nyelvhasználat normája, hogy mi a helyes és mi a helytelen, egy egészen más, a helyesírástól különböző dolog.

[Ludányi Zsófia 2016. Redundancia a magyar orvosi nyelvben: szabad-e vagy kerülendő? *Amega* 4: 33–35.]

Orvosi nyelvünk fölösleges (?) „töltelékelemeiről”

A spontán beszédben, de olykor írott szövegekben is találkozhatunk olyan szavakkal, szerkezetekkel, amelyekről elsőre talán azt gondolnánk: fölösleges beszéd-töltelékek, funkciótlan töltelékszavak, töltelékmondatok, amelyeket jobb elkerülni. Néhány példa az efféle töltelékelemekre: *persze, tulajdonképpen, hát, ugye, izé, ööö, úgymond, valamilyen szinten*. E nyelvi elemek megítélése máig elég negatív, a közoktatásban tanító tanártól kezdve a szakfolyóiratok nyelvi lektoráig mindenki „gyomlálni” igyekszik azokat a beszédből és az írott szövegekből. Vajon jogosan?

A nyelvészetben ezeket az elemeket többféleképpen nevezik. A közös bennük, hogy a „töltelék szó” terminussal ellentétben értéksemleges elnevezések, vagyis nem kapcsolódik hozzájuk negatív értékítélet. A továbbiakban a „diskurzusjelölő” terminust fogom használni a szóban forgó kifejezésekre. (Hangsúlyozom, hogy a diskurzusjelölő nem egy szófaj, hanem funkcionális kategória. Szófaja lehet határozószó, kötőszó, módosítószó vagy partikula, sőt akár többszavas kifejezés is lehet diskurzusjelölő.)

A diskurzusjelölők funkciója, hogy a beszélgetések (diskurzusok) egyes részeit összekössék egymással, részt vegyenek a társalgás szervezésében (például jelzik azt, hogy az egyik beszélő szeretné átadni a szót, vagy éppen magánál akarja tartani, de még gondolkodik mondanivalóján). A diskurzusjelölők továbbá információkat adnak meg a beszélő attitűdjéről, érzelmeiről. Annak oka, hogy a nyelvművelő szakirodalom a diskurzusjelölőket fölösleges töltelékelemeknek tartja, többek között az, hogy az ilyen szavak, kifejezések tartalmilag semmit nem tesznek hozzá a mondat jelentéséhez. Például ha egy orvosi szakcikkből³¹ azt írja a szerző: *az oxidáció tulajdonképpen bomlási folyamatnak felel meg*, és ebből a szerkesztő kihúzza a *tulajdonképpen* szót, s azt írja helyette: *az oxidáció bomlási folyamatnak felel meg*, az azért van, mert a mondat jelentése, tartalma nem változik, a „töltelékelem” tehát elhagyható. Ha önmagában, szövegkörnyezettől függetlenül megvizsgáljuk a *tulajdonképpen* szó jelentését, megállapíthatjuk, hogy: *tulajdonképpen* nincs jelentése, vagy legalábbis nem olyan egyértelmű, mint az, ha vesszük például a *tűdő* szót (csak úgy, szövegkörnyezet nélkül), és mindenki tudni fogja, mit jelent. Ugyanakkor ha összehasonlítjuk a két mondatot, mégis érzünk némi különbséget a kettő között. Az eredeti szövegkörnyezetben ez a mondatrészlet zárójeles megjegyzésként fordul elő: a cikk arról szól, hogy a zöld tea és a fekete tea szerkezetében különbség van, az előbbi szerkezete a feldolgozás során nem változik, az utóbbi viszont fermentáció eredménye. A *tulajdonképpen* szó funkciója az eredeti mondatban az, hogy magyaráz (megvilágítja, hogy az oxidáció egy bomlási folyamat), segíti a megértést, vagyis az olvasó érdekeit szolgálja.

³¹ A cikkben szereplő példák forrásai (ha külön nem jelölöm) az *Amega* folyóirat szakcikkei. A forrásul szolgáló írások bibliográfiája a kötet végén, a Források cím alatt olvasható.

Nézzünk meg egy másik példát: „*Hát minek jött? Valami panaszja van, szívességet kér, vagy felíratni valamit?*” – kérdezi az orvos a betegről. Ez az orvos megszegte az általános iskolai tanítók-tanárok által fejünkbe vert „ökölszabályt”, mivel a *hát* „töltelékszóval” kezdte a mondatot. De nem követett el főben járó „nyelvhelyességi vétséget”. A diskurzusjelölőkkel foglalkozó kutatások ugyanis bebizonyították, hogy a *hát* szónak számos funkciója lehet, vagyis egyáltalán nem felesleges elem. Schirm Anita (2011) például kilenc különféle funkciót ismertet, a kérdésekben megjelenő *hát*-ok közül a három leggyakoribb: annak jelzése, hogy a kérdés az előző diskurzus folytatása; a retorikai kérdések *hát*-ja; illetve a beszélői attitűd jelölése. A példában szereplő diskurzusban a *hát* inkább bevezető szóként funkcionál: érezhető a különbség aközött, ha csak annyit mond az orvos: *Minek jött?*, mintha azt mondja: *Hát minek jött?*

Nézzünk egy harmadik példát, ezúttal egy több szóból álló diskurzusjelölőre: a *valamilyen szinten*-re. Az Amega egyik interjújában olvasható ez a mondat: „*Van olyan vélemény, miszerint a szakma vezetőinek komoly felelősségük van ebben, és valamilyen szinten ez szerintem is igaz*”. Ha elhagyjuk a második tagmondatból a diskurzusjelölőt, *valamilyen szinten* (!) mégiscsak megváltozik a mondat jelentése. Hiszen sokkal kategorikusabb, határozottabb az állítás, ha csak annyit mond az interjúalany: „*Van olyan vélemény, miszerint a szakma vezetőinek komoly felelősségük van ebben, és ez szerintem is igaz*”. Azzal, hogy saját állásfoglalása (*szerintem is igaz*) elé kiteszi a *valamilyen szinten* diskurzusjelölőt, árnyalni akarja a mondandóját, jelezvén, hogy annyira azért mégsem gondolja támadhatatlannak a közlendőjét.

Az elmondottakkal azt kívántam érzékeltetni, hogy bár a diskurzusjelölők elhagyhatók mindhárom szövegből, jelentős változás nem történik, de árnyalatnyi jelentéskülönbség mégiscsak érezhető a diskurzusjelölővel ellátott, illetve az anélküli mondatok között. Azt, hogy önmagában mit jelent a *tulajdonképpen*, a *hát* és a *valamilyen szinten*, nem lehet megmondani. De ha kontextusba helyezzük őket, már meg lehet adni a jelentésüket. Ezt nevezi úgy a nyelvészeti szakirodalom, hogy műveleti (procedurális) jelentés. Fogalmi (konceptuális) jelentésük nincs a diskurzusjelölőknek.

A diskurzusjelölők inkább a spontán beszédre jellemzők: a három példa közül kettő beszélt nyelvi, a *hát* diskurzusjelölő egy orvos-beteg diskurzusban, a *valamilyen szinten* pedig egy orvossal készült interjúban fordul elő. De ez nem jelenti azt, hogy írott nyelvben nem fordulnak elő: az első példa, a *tulajdonképpen* egy szakcikkből való. Az írott nyelvi szövegek természetesen sokfélék lehetnek, kezdve a beszélt nyelvi sajátosságokat mutató digitális írásbeliség, az ún. digilektus szövegeitől egészen a szaknyelvi regiszterbe tartozó tudományos szövegekig. Az, hogy milyen típusú diskurzusjelölők fordulnak elő az adott írott szövegben, nagyban függ a szövegtípustól. Dér Csilla Ilona (2010) megállapította, hogy az írott szövegek közül éppen az olyan, leginkább szabályozottnak tartott műfajokban, regiszterekben jelennek meg a leggyakrabban, mint amilyen a tudományos nyelvhasználat. Vizsgálatai során Dér Csilla két különböző írott

tudományos szövegből válogatta ki a diskurzusjelölőket. Az egyik szöveg egy fizika-tankönyv fejezete volt, amely a következő diskurzusjelölőket tartalmazta:

- Meghatározók: *azt a..., ami ..., ...-nek nevezzük.*
- Előszámlálók: *fontos előrebocsátani, hogy...; szólni kell a ...-ról is.*
- Kiemelők: *lényeges ...-t és ...-t megkülönböztetni; figyelemre méltó tény, hogy...*
- Kitérésjelölők: *erre még a későbbiekben visszatérünk.*
- Magyarázók: *ez az oka, hogy...*
- Következtetők: *ebből az a következtetés vonható le, hogy...*

A tudományos szövegekben előfordulhatnak még felvezetők (*vizsgálatom tárgya...*), példaadók, hivatkozók és tulajdonítók (*XY-ra megy vissza ez a megállapítás*), kontrasztjelölők (*viszont a ...-re ez nem igaz, ugyanis...*).

Azt láthatjuk, hogy a tudományos szövegekben a diskurzusjelölők más funkciókban szerepelnek. Nyilvánvalóan nem az expresszív, érzelemkifejező funkciójuk érvényesül, hiszen a tudományos szövegek stílusa tárgyilagos, kerüli az érzelmeket. Annál inkább előtérbe kerül a diskurzusjelölők szövegkoherencia-teremtő funkciója. A szakszöveg írójának folyamatosan jeleznie kell az olvasónak a tudományos előzmények ismeretét, a használt fogalmak értelmezését, az információk forrását (Dér 2010). Az is megfigyelhető, hogy az írott szakszövegekben gyakrabban fordulnak elő többszavas diskurzusjelölők.

Mint láthattuk (ez is egy diskurzusjelölő!), a szóban forgó nyelvi formák korántsem funkciótlan töltelékelemek, így használjuk őket bátran: mind az írott szövegekben, mind a beszélt nyelvben megvan a létjogosultságuk.

[Ludányi Zsófia 2016. Orvosi nyelvünk fölösleges (?) „töltelékelemeiről”. *Amega* 5: 38–39.]

Források

Az I. rész tanulmányaihoz felhasznált források

Egyetemi tankönyvek

- Ádám Veronika (szerk.) 2002. *Orvosi biokémia*. Medicina Kiadó. Budapest.
- Dobozy Attila – Farkas Beatrix – Horváth Attila – Hunyadi János – Schneider Imre 2004. *Bőrgyógyászat*. Eklektikon Kiadó. Budapest.
- Falus András 2001. *Az immunológia élettani és molekuláris alapjai*. Semmelweis Kiadó. Budapest.
- Flautner Lajos – Sárvasi András (szerk.) 2003. *A sebészet és traumatológia tankönyve*. Semmelweis Kiadó. Budapest.
- Fonyó Attila (szerk.) 2004. *Az orvosi élettan tankönyve*. Medicina Kiadó. Budapest.
- Fráter Loránd (szerk.) 2008. *Radiológia*. Medicina Kiadó. Budapest.
- Kopper László – Schaff Zsuzsa (szerk.) 2006. *Patológia I.* Medicina Kiadó. Budapest.
- Szirmai Imre (szerk.) 2010. *Neurológia*. Medicina Kiadó. Budapest.

Egyetemi jegyzet

- Mandl József (szerk.) 1999. *Biokémia. Aminosavak, peptidek, szénhidrátok, lipidek, nukleotidok, nukleinsavak, vitaminok és koenzimek szerkezete és tulajdonságai*. Semmelweis Kiadó. Budapest.

Orvosi kézikönyv

- Hatfaludy Zsófia (szerk.) 2006. Útmutató. Anyagsere – Endokrinológia. Klinikai irányelvek kézikönyve.

Internetes ismeretterjesztő portál

- Informed 2009–2012 = Informed online orvosi hírportál. 2009–2012. <http://www.informed.hu>, letöltve: 2013. 04. 07.

Papíralapú folyóiratok

- Metabolizmus, 2005. június
- Orvosi Hetilap 2005.
- Patika Magazin 2006.
- Patika Tükör 2006.

Praxis 2005. december

Recept Nélkül 2006.

[sz. n.] 2012. Az emberi tényező. Interjú dr. Balikó Zoltánnal. *Amega* 19(3): 4–8.

Jónás Zoltán – Szilágyi Veronika 2013. COPD, avagy Hádész kapujában. *Amega* 20(3): 23–26.

Dr. Juhász Miklós 2013. Növények pszichoaktív anyagai 1. Stimulánsok. *Amega* 20(1): 13–18.

A II. rész tanulmányaihoz felhasznált források

Cikkek a Magyar Orvosi Nyelv folyóiratból

Berényi Mihály 2011. Fogalmazáshibák. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 41.

Berényi Mihály 2017. Tisztelt Szerkesztőség! *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 54.

Bertók Loránd 2001. Szakmai nyelvünk. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 25.

Bertók Loránd 2009. Kell-e, érdemes-e és lehet-e ma tiszta magyar nyelvű szakkönyvet, közleményt írni? http://www.orvosinyelv.hu/dlObject.php?ismeretanyag_id=30&Ismeretanyag_Kell-e,%20%C9_Bert%F3k%20L%F3.pdf (letöltve: 2017. 11. 27.)

Bősze Péter 2009a. Helyesírási-nyelvhelyességi szemeztetések. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 95–97.

Bősze Péter 2011a. A szerkesztőség levelesládájából. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 55–58.

Bősze Péter 2011b. Angomagyos zaggyvaságok. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 88–90.

Bősze Péter 2012. A lelkem háborog. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 42.

Bősze Péter 2017. Létige + határozói igenév, avagy létige + befejezett melléknévi ige-név? *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 45–49.

Buvári Márta 2008. Tisztelt Szerkesztőség! *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 57.

Fenyves Judit 2016. Abortum, elvetélt magzat, avagy veszélyes orvosi hulladék. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 111–113.

Gaál Csaba 2004. Gondolatok a német orvosi nyelv helyzete kapcsán. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 11–12.

Gaál Csaba 2014. Hogyan nem szabad írni? *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 114–115.

Gaál Csaba 2016. Meddig még a borsóhányás? *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 12–15.

Nemesánszky Elemér 2003. Magyar nyelvet vagy hangzavart? Az orvosi glosszológia napjainkban. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 2–4.

Papp András 2004. Tisztelt Szerkesztőség! *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 9.

Pestessy József 2005. Az igekötők helytelen használata a magyar traumatológiában. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 38–43.

- Pestessy József 2006. Vitairat egy valós, ősi, megkerülhetetlen bonctani kifejezésért.
Magyar Orvosi Nyelv 1: 6–10.
- Tóth Emil 2007. Elkerülhetők-e az idegen szavak a szülész-nőgyógyász gyakorlatban?
Magyar Orvosi Nyelv 1: 34.

A hivatkozott orvosi nyelvi tankönyvfejezetek

- Bősze Péter (szerk.) 2009. *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó. Budapest.
- Bősze Péter 2009b. Gondolatok a nyelvről és a magyar nyelvről: ahogy az orvos látja.
In: Bősze (szerk.): 25–37.
- Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2009. Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben.
In: Bősze (szerk.): 325–392.
- Buvári Márta 2009. A magyar szókincs eredete, a szóalkotás módjai. In: Bősze (szerk.): 65–69.
- Jókai Anna 2009. Nyelvművészet, nyelvbüvészet. In: Bősze (szerk.): 21–24.
- Keszler Borbála 2009a. A magyar helyesírás története. In: Bősze (szerk.): 39–48.
- Keszler Borbála 2009b. A magyar orvosi nyelv története. In: Bősze (szerk.): 87–118.
- Kiss Jenő 2009. A magyar nyelv ügye és a Magyar Tudományos Akadémia (különös tekintettel a szaknyelvekre). In: Bősze (szerk.): 49–64.
- Mitsányi Attila 2009. Fonátságok a klinikai és a kísérletes orvostudomány szaknyelvében. In: Bősze (szerk.): 305–308.

Az MTA Nyelvtudományi Intézete nyelvi tanácsadó szolgálatának elektronikus levelezése (tanacs@nytud.mta.hu). MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 2013–2017.

Irodalom

- AkH.¹⁹²² = Magyar Tudományos Akadémia 1922. *A magyar helyesírás szabályai*. Hornyánszky V. Könyvnyomdája. Budapest.
- AkH.¹⁰ = Magyar Tudományos Akadémia 1954. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1984. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 1994. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenegyedik kiadás, tizenegyedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹¹ = Magyar Tudományos Akadémia 2009. *A magyar helyesírási szabályai*. Tizenegyedik kiadás, tizenkettedik (példaanyagában átdolgozott) lenyomat. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Antalné Szabó Ágnes 2008. A helyesírási kultúra fejlesztésének régi-új technikái. *Anyanyelv-pedagógia* 1(3–4): <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=109> (letöltve: 2017. 10. 30.).
- B. Lőrinczy Éva 1961. A szöösszetétel. In: MMNyR. 421–471.
- Bacelar, Simônides – Alves, Elaine – de Aragão-Costa, Wânia – Tubino, Paulo 2009. Questões de linguagem médica [Medical language issues]. *Revista do Colégio Brasileiro de Cirurgiões* 36(1): 96–98.
- Balázs Géza – Forró Orsolya – Hegedűs Attila – Szoták Szilvia 2017. *Magyar nyelv 12. tankönyv*. Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Eger.
- Balogh Judit 2000. A névszóragozás. In: Keszler (szerk.): 183–208.
- Bandur Szilvia 2003. „Dokiduma” – az orvosi szlengről. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 13–15.
- Bánhegyi Zsolt 2004. Sir John Bowring, a magyar nyelv és irodalom barátja. *Magyar Tudomány új folyam* 50(4): 481–486.
- Bárczi Géza 1974. *Nyelvművelésünk*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Bauer, Laurie – Trudgill, Peter 1998. *Language Myths*. Penguin Books. London.
- Benkő Loránd (szerk.) 1967. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* I–IV. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Benkő Loránd 1999. *Nemzet és anyanyelv*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Berényi Mihály 2016. Hozzászólás Ludányi Zsófia cikkéhez *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 96–97.

- Bigi, Sarah 2016. *Communicating (with) Care. A Linguistic Approach to the Study of Doctor-Patient Interactions*. IOS Press. Amsterdam, Berlin, Washington.
- Bíró János 2009. Az igei alaptagú határozós szerkezetek -ás, -és képzős alakjainak írásmódja. *Magyar Nyelvőr* 4: 394–406.
- Blommaert, Jan 2006. Language Ideology. In: Brown, Keith (ed.): *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Second edition, vol. 6. Elsevier. Amsterdam. 510–521.
- Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia, Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6*. Tinta Könyvkiadó – MTA Nyelvtudományi Intézet – Gramma Nyelvi Iroda – Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra.
- Bősze Péter (szerk.) 2009. *A magyar orvosi nyelv tankönyve*. Medicina Kiadó. Budapest.
- Bősze Péter 2001. Visszapillantás és bevezető gondolatok. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 2.
- Bősze Péter 2005. A „Magyar orvosi nyelv”: egy éledő új tantárgy a Semmelweis Egyem Általános Orvosi Karán. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 2–6.
- Bősze Péter 2006. Nyelvhelyességi szempontok a magyar orvosi irodalomban. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 20–43.
- Bősze Péter 2007a. Kérdezz-felelek. Közreműködik: Berényi Mihály, Grétsy László, Hagymási Krisztina, Kemény Gábor, Laczkó Krisztina, Németh Éva, Pestessy József. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 83–88.
- Bősze Péter 2007b. Tartozékbetűk, tartozékszámok és tartozékmagyarázók az orvosi-biológiai irodalomban. *Magyar Nyelvőr* 2: 151–162.
- Bősze Péter 2010. 10 éves a Magyar Orvosi Nyelv című folyóirat. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 2–4.
- Bősze Péter 2014. Megalakult az MTA Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság Orvosi Nyelvi Munkabizottsága. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 116–120.
- Bősze Péter 2015. A szaknyelvi csoportnevek írása a magyar orvosi nyelvben – javaslat megvitatásra. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 47–71.
- Bősze Péter 2017. Létige + határozói igenév, avagy létige + befejezett melléknévi igenév? *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 45.
- Bősze Péter 2019. *Magyar orvosi nyelv. Helyesírási útmutató*. Medicina Könyvkiadó. Budapest.
- Bősze Péter – Kuna Ágnes 2017. Szerzőink figyelmébe. Útmutató a kéziratok szerkesztéséhez. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 50–52.
- Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2006. Az összetett szavak – orvosi és nyelvészszemmel. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 72–86.
- Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2009. *Helyesírási megfontolások az orvosi nyelvben*. In: Bősze (szerk.): 325–392.

- Bősze Péter – Laczkó Krisztina 2010. Köttöjelek. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 88–92.
- Cengizhana, Lütüfiye – Tanış, Ayfer 2010. Purification of the medical terms in Turkish. *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2: 5326–5330.
- Cs. Nagy Lajos 2008. Kalandozás a rövidítések világában. In: Bozsik Gabriella (szerk.): *Két évtized a helyesírásért*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 118–128.
- Csernátó Zoltán 2011. Fractura bordae. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 5–6.
- Deme László 1950. Még néhány szó a rövidítésekről. *Magyar Nyelvőr* 6: 429–435.
- Deme László 1951. *Hozzászólás a Helyesírási Bizottság üléséhez*. Akadémiai Levéltár (= AL) 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 173.³²
- Dér Csilla Ilona 2010. Diskurzusjelölők a tudományos nyelvhasználatban. In: Zimányi Árpád (szerk.): *MANYE XIX. A tudomány nyelve – a nyelv tudománya*. MANYE – Eszterházy Károly Főiskola. Székesfehérvár–Eger. 382–388.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest.
- Domonkosi Ágnes 2007a. Nyelvi babonák és sztereotípiák. A helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 141–153.
- Domonkosi Ágnes 2007b. Attitűd, értékítélet, minősítés: az értékszempont érvényesülése a nyelvi-nyelvhasználati reflexiókban. *Acta Academiae Peadagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica*. 38–54.
- Domonkosi Ágnes 2007c. Az értékelés és a minősítés a nyelvművelésben. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 38–51.
- Domonkosi Ágnes 2016. Nyelvi ideológia és nyelv szemlélet a kísérleti magyar nyelvi tankönyvekben. *Acta Academiae Peadagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XLIII. Sectio Linguistica Hungarica*. 38–54.
- Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest.
- Elekfi László 1979. *Megjegyzések Fábíán Pál 1979. februári előterjesztéséhez*. AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 179/3.
- Endrédy István 2016. *Nyelvtechnológiai algoritmusok korpuszok automatikus építéséhez és pontosabb feldolgozásukhoz*. PhD-értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Budapest. https://itk.ppke.hu/uploads/articles/163/file/doi_Disszert%C3%A1ci%C3%B3_EIG_pdf_A.pdf (letöltve: 2019. 06. 04.).
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László (főszerk.): 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára* I–VII. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fábíán Pál 1950. Néhány szó a rövidítésekről. *Magyar Nyelvőr* 4: 273–277.

³² Az Akadémiai Levéltár (a továbbiakban AL) hivatkozásai végén található számok a doboz/(dosszié) számát jelzik.

- Fábián Pál 1979. *A Helyesírási Bizottság részére készült előterjesztés*. AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 179/2.
- Fábián Pál 1999. A nyelvművelés feladatai. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 73–78.
- Fábián Pál – Magasi Péter (főszerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár. Budapest.
- Fábián Tamás – Sarkadi Zsolt 2014. A tudomány meghajolt a *deviszont* előtt. Interjú Ittész Nórával, A magyar nyelv nagyszótárának főszerkesztőjével. <http://www.origo.hu/itthon/20140221-interju-ittesz-noraval-a-magyar-nyelv-nagyszotaranak-foszerkesztojevel.html> (letöltve: 2018. 05. 30.)
- Fazakas Emese 2007: Teret hódító igekötőink és a nyelvművelés. *Magiszter* 2: 84–90.
- Fazakas Emese 2009. Idegen eredetű szavak a magyar nyelvben. *Őrszavak* 2009. <http://www.nyeomszsz.org/orszavak/pdf/FazakasEIdegen2resz.pdf> (letöltve: 2017. 01. 22.).
- Fejes László 2014. A „liberális nyelvművelő”. *Nyelv és Tudomány*, 2014. április 29. <http://www.nyest.hu/hirek/a-liberalis-nyelvmuvelo> (letöltve: 2019. 06. 05.).
- Fodor István – A. Jászó Anna 2003. A határozatlan névelő használatának terjedéséről. *Magyar Nyelv* 2: 215–224.
- Fuentes Valdés, E. 2015. Medical language in surgery. *Revista Cubana de Cirugia* 54(2): 177–186.
- Gaál Csaba 2013. A magyar orvosi nyelv jelene. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 33–37.
- Gaál Csaba 2016a. Meddig még a borsóhányás? *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 12–15.
- Gaál Csaba 2016b. Ellengondolatok a(z orvosi) nyelvápolásról. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 100–104.
- Gal, Susan 2002. Language Ideologies and Linguistic Diversity: Where Culture Meets Power. In: Keresztes László – Maticsák Sándor (szerk.): *A magyar nyelv idegenben*. Debreceni Egyetem. Debrecen. 197–204.
- Gjuran-Coha, Anamarija 2011. Terminologizacija jezika medicinske struke [Az orvosi nyelv sztenderdizációja]. *Medicina Fluminensis* 47(1): 4–14.
- Grétsy László 1964. *Szaknyelvi kalauz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.) 1996. *Nyelvművelő kézisztár*. Auktor Könyvkiadó. Budapest.
- Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1983. *Nyelvművelő kézikönyv* I. Akadémiai Kiadó. Budapest. 462–468(a), 485–487(b).
- Grétsy Zsombor 2003. Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben II. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 16–19.
- Grétsy Zsombor 2003. Stílus és helyesírás nyelvünkben, illetve az orvosi szaknyelvben II. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 9–26.
- H. Tóth Tibor [é. n.]. *Fel van mászva, el van utazva*. <http://nyelvmuveles.hu/magyarosan-nyelvhelyessag/fel-van-maszva-el-van-utazva> (letöltve: 2016. 08. 31.).

- H. Varga Gyula 1993. A magyar nyelv prefixum típusú elemei. (Formális és automatikus leírás.) Kandidátusi értekezés. In: H. Varga Gyula (szerk.): *Minerva küszöbén. Tanulmányok a gazdaság- és társadalomtudományok köréből*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 208–224.
- H. Varga Márta 2006. A határozói igenév és a létige szerkezete. In: Klaudy Kinga – Dobos Csilla (szerk.): *MANYE XV. A világ nyelvei és a nyelvek világa. Sokszínűség a gazdaságban, a tudományban és az oktatásban*. MANYE – Miskolci Egyetem. Pécs – Miskolc. 186–190.
- H. Varga Márta 2008. Kötelező pleonazmusok a magyar nyelvtanban. *Édes Anyanyelvünk* 2: 9.
- Hasse, W. – Fischer, R. J. 2003. German physicians against anglicization in medicine. A questionnaire study. *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 128(24): 1338–1341.
- HBjk. = *Az Akadémia Helyesírási Bizottságának ülésjegyzőkönyve. 1960. november 4.* AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 175/1.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2000. *Írói nyelvművelés Magyarországon a XX. század első felében. Ady Endrétől Illyés Gyuláig*. Linguistica: Studia et dissertationes 23. Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Budapest.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2001–2002. Nyelvi attitűd és helyesírás. In: Bozsik Gabriella – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Helyesírásunk időszzerű kérdései a 21. század elején*. EKF Líceum Kiadó. Eger. 93–97.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2007. A nyelvművelés fogalma és terréniumai. In: Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.) 2007. *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Gramma Nyelvi Iroda – Tinta Könyvkiadó. Dunaszerdahely–Budapest. 13–26.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2009. Értéktulajdonítások a nyelvi vélekedésekben. In: Borbély – Vančóné Kremmer – Hattyár (szerk.): 87–94.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2011. Nyelvi mítoszok a tanácsadói gyakorlatban. In: Hires-László–Karmacs–Márku (szerk.): 165–174.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2012. Nyelvhasználati minősítések, a helyes-helytelen a tanácsadói gyakorlatban. *Magyar Nyelvőr* 4: 394–406.
- Heltainé Nagy Erzsébet 2014. A nyelvi tanácsadás területei és újabb eszközei az MTA Nyelvtudományi Intézetében. *Anyanyelv-pedagógia* 7(1): <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=505> (letöltve: 2016. 07. 27.)
- Heltainé Nagy Erzsébet 2016. A nyelvi tanácsadás mint az anyanyelvi nevelés és közművelődés lehetősége. In: Kas Bence (szerk.): „Szavad ne feledd!” *Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 247–256.
- Hexendorff Edit 1975. *Az írásjelek alkalmazásának időszzerű helyesírási kérdései*. AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 177.
- Hires-László Kornélia – Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.) 2011. *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok közép-európában elméletben és gya-*

- korlatban. A 116. *Élőnyelvi Konferencia előadásai*. Tinta Könyvkiadó – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete. Budapest–Beregszász.
- HKSz. = Deme László – Fábíán Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1988. *Helyesírási kézisztár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Hübschmannová, Milena – Neustupný, Jiří Václav 2004. ‘Terminological’ processes in North-Central Romani. *Current Issues in Language Planning* 5: 83–108.
- Ittész Nóra (főszerk.) 2014. *A magyar nyelv nagyszótára V*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Ittész Nóra 2012. Nyelvhasználat és szótári ábrázolás viszonya a korpuszalapú szótárban. *Magyar Nyelvőr* 4: 390–394.
- Jernudd, Björn H. – Neustupný, Jiří Václav 1987. Language planning: for whom? In L. Laforge (ed.): *Proceedings of the International Colloquium on Language Planning*. Les Press de L’Université Laval. Québec. 69–84.
- Kálmán László 2015. Mit értsünk „kerülendő” alatt? *Nyelv és Tudomány*, 2015. november 10. <http://www.nyest.hu/hirek/mit-ertsunk-kerulendo-alatt> (letöltve: 2019. 06. 05.).
- Kálmán László 2017. Az összetett szavak és a nyelvelmélet. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Összetételek és nyelvelírási modellek*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 9–19.
- Kardos Tamás 2007. A magyar helyesírás problémái a nyelvi közönségszolgálat tükrében. Gondolatok a helyesírási szabályzat 12. kiadása elé. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 114–129.
- Károly Sándor 1959. El van ázva..., el volt ázva. *Magyar Nyelv* 4: 536–540.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 75–136.
- Kenesei István 2004. A nyelvelmélettől a nyelvművelésig. A nyelvészet egységéről és változatosságáról. In: *25 év anyanyelvünk szolgálatában*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 7–25.
- Kenesei István 2008. Funkcionális kategóriák. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 601–637.
- Kertész Judit 2005. *Eseményszerkezet, aspektus, mondatszerkezet. A predikatív határozói igenevek*. Szakdolgozat. Kézirat. <http://mek.oszk.hu/04000/04076/04076.htm> (letöltve: 2016. 08. 31.).
- Keszler Borbála (szerk.): 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Keszler Borbála 2016. Megjelent A magyar helyesírás szabályai 12. kiadása. *Magyar Nyelvőr* 3: 253–268.
- Keszler Borbála – Siptár Péter – Tóth Etelka 2016. *Kis magyar helyesírás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kiefer Ferenc 2000. A szóösszetétel. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 519–567.

- Kiefer Ferenc 2003. A szóösszetétel. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 198–201.
- Kis Ádám 1980. *Levél Fábíán Pálhoz*. AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 222.
- Kis Ádám 1985. *Az informatikai szaknyelvi helyesírás tervezete*. AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 223.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Kontra, Miklós 1982. Medical Languages in Contact: English and Hungarian. *Angol Filológiai Tanulmányok / Hungarian Studies in English* 15: 75–89.
- Kovács Réka 2013. Helyesiras.mta.hu. *Anyanyelv-pedagógia* 6(3): <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=474> (letöltve: 2017. 10. 30.).
- Kuna Ágnes 2016a. A Magyar Orvosi Nyelv Korpusza. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 27–31.
- Kuna Ágnes 2016b. Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? A közelítés nyelvi stratégiái az orvos-beteg találkozón. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 75–79.
- Kuna Ágnes – Kocsis Zsuzsanna – Ludányi Zsófia 2017. A Magyar orvosi nyelv 16–17. századi alkorpusza. Tervezet, átírás, annotálás. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX.* SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 239–253.
- Kuna Ágnes – Ludányi Zsófia 2018. Terminológiai elvek az orvosi szaknyelvben és a gyógyító kommunikációban. Problémák, tendenciák, ideológiák. In: Fóris Ágota – Bölcskei Andrea (szerk.): *Terminológiastratégiai kihívások a magyar nyelvterületen*. L' Harmattan – Magyar Nyelvstratégiai Intézet. Budapest. 120–139.
- Laczkó Krisztina 2000a. *Az alaktan tárgya és alapkategóriái*. In: Keszler (szerk.): 37–48.
- Laczkó Krisztina 2000b. *A tőtípusok. Általános kérdések*. In: Keszler (szerk.): 51–52.
- [Laczkó Krisztina] 2006. A szerkesztőség levelesládájából. A szerkesztő válasza Berényi Mihály „Antibiotikum, antibiotikus, antibiotikumos” c. levelére. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 3.
- Laczkó Krisztina 2010. Válasz Varga Csaba hozzászólására. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 55.
- Laczkó Krisztina 2013. Helyesírás a magyar orvosi nyelvben: múlt és jelen. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 128–132.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2008. *Helyesírási tanácsadó*. Osiris diákszótár 2. Osiris Kiadó. Budapest.
- Laihonen, Petteri 2008. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In: Lanstyák István – Menyhárt József – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV.* Gramma Nyelvi Iroda. Dunaszerdahely. 47–77.

- Laihonen, Petteri 2009. *Language Ideologies in the Romanian Banat: Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans*. Jyväskylä Studies in Humanities 119. University of Jyväskylä. Jyväskylä.
- Lanstyák István 2003–2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszas” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelvművelői csacsaságok gazdag tárházából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5(4): 69–98; 6(1): 51–76. <http://web.unideb.hu/~tkis/75csacsakaci.htm> (letöltve: 2019. 06. 05.)
- Lanstyák István 2007. Általános nyelvi mítoszok. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 174–212.
- Lanstyák István 2008. Nyelvművelés és nyelvalkítás (a létező magyar nyelvművelés néhány jellegadó sajátosságáról). In: Fazekas József (szerk.): *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Lilium Aurum. Dunaszerdahely. 46–68.
- Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*. 11(1): 27–44.
- Lanstyák István 2010. A moralizmus mint nyelvhelyességi ideológia. In: Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *Utazás a magyar nyelv körül. Írások Kontra Miklós tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó. Budapest. 58–67.
- Lanstyák István 2010. A nyelvi problémák kezelése. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 12(3): 53–76.
- Lanstyák István 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In: Beke Zsolt – Lanstyák István – Misad Katalin (szerk.): *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony/Bratislava. Stimul. 117–145.
- Lanstyák István 2011. Az elitizmus mint nyelvhelyességi ideológia. In: Kozmács István – Vančoné Kremmer Ildikó (szerk.): *A csitári hegyek alatt. Írások Sándor Anna tiszteletére*. Arany A. László Társulás – Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara. Nyitra. 137–146.
- Lanstyák István 2014a. *Nyelvalkítás és nyelvi ideológiák*. Comenius Egyetem. Pozsony.
- Lanstyák, István 2014b. On the process of language problem management. *Slovo a slovesnost* 75(4): 325–351.
- Lanstyák István 2017. *Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár)*. (2017. 05. 31-ei verzió.) http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar2.pdf (2018. 01. 31.)
- Lengyel Klára 2000a. A ritkább szóalkotási módok. In: Keszler (szerk.): 337–344.
- Lengyel Klára 2000b. *A szóösszetétel*. In: Keszler (szerk.): 321–336.
- Lippert, Herbert 1999. Die Fachlexikographie der Medizin: eine Übersicht. In: Hoffmann, Lothar – Kalvenkämper, Hartwig – Wiegand, Herbert Ernst (eds.): *Fachsprachen: Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und*

- Terminologiewissenschaft = Languages for Special Purposes*. Bd. 2. Berlin–New York: de Gruyter. 1968–1974.
- Lőrincze Lajos 1968. Nyelvművelésünk elveiről és egy új „nyelvművelő kiadványról”. *Magyar Nyelvőr* 4: 365–379.
- Lőrincze Lajos 1980. *Emberközpontú nyelvművelés*. Magvető. Budapest.
- Ludányi Zsófia 2007. A külön- és egybeírás kérdései a magyar orvosi nyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 27–33.
- Ludányi Zsófia 2008. Kötőjel vagy nagyköötőjel? *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 64–67.
- Ludányi Zsófia 2012. *Mondathatárok és rövidítések gépi felismerése orvosi szövegekben*. Szakdolgozat. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Villamosmérnöki és Informatikai Kar. Budapest. Kézirat. http://ludanyizs.web.elte.hu/szakdolgozat_ludanyi_zsafia.pdf (letöltve: 2013. 01. 01.).
- Ludányi Zsófia 2013a. *A mai magyar orvosi nyelv*. PhD-értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK. Budapest.
- Ludányi Zsófia 2013b. Többszörös (?) összetételek a magyar orvosi helyesírásban. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 30–35.
- Ludányi Zsófia 2016. A nákolástól a „töltelékszavakig”. Gondolatok a(z orvosi) nyelvművelésről és a nyelvi normákról. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 86–96.
- Ludányi Zsófia 2017a. Online segédesszközök a helyesírás tanításának szolgálatában. In: Prax Levente – Hoss Alexandra (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3.: Szabályok és/vagy kivételek*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Film–Virage Kulturális Egyesület. Pécs. 105–119. = Ebben a kötetben. 69–78.
- Ludányi Zsófia 2017b. „Az antibiotikum (talán) nem összetett szó.” – A magyar orvosi szaknyelv idegen előtagos összetételeiről. In: Kádár Edit – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Összetételek és nyelvtörési modellek*. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár. 142–163.
- Ludányi Zsófia 2018a. Idegen szavakkal és nyelvi formákkal kapcsolatos nyelvi ideológiák vizsgálata orvosok és orvostanhallgatók nyelvről szóló vélekedéseiben. In: Dombi Judit – Farkas Judit – Gúti Erika (szerk.): *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok*. SZAK Kiadó. Bicske. 754–773.
- Ludányi Zsófia 2018b. Nyelvi ideológiák napjaink orvosi szaknyelvi sztenderdizációs tevékenységében. In: Magyar Sára – Bartha Krisztina (szerk.): *Nyelv – nyelvközösség – közösségi perspektíva*. Partium Kiadó. Nagyvárad. 103–118.
- Ludányi Zsófia 2018c. Tudománykommunikáció és nyelvi ideológia – a nyelvi tanácsadás tükrében. Elhangzott: *Tudománykommunikáció konferencia*. Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet. Budapest. 2018. 05. 11.
- Ludányi Zsófia 2018d. Egy sajátos tankönyvtípus, A magyar orvosi nyelv tankönyve nyelvszemlélete a nyelvi ideológiák tükrében. *Eruditio – Educatio* 13(1): 15–24. = Ebben a kötetben. 115–125.

- Ludányi Zsófia – Miháltz Márton – Hussami Péter 2013. Különírás-egybeírás – automatikusan. In: Váradi Tamás (szerk.): *AlkNyelvDok7. Doktoranduszok tanulmányai az alkalmazott nyelvészet köréből*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 116–130.
- Ludányi Zsófia – Miháltz Márton – M. Pintér Tibor – Takács Dávid 2014. helyesiras.mta.hu – Az intelligens helyesíró portál. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák II*. MANYE – Tinta Könyvkiadó. Budapest. 800–806. (Elektronikus dokumentum.)
- Majewska, Ewa 2015. Gebrauch der Präpositionen in der Sprache der medizinischen Fachpresse. In: Czachur, Waldemar – Czyżewska, Marta – Zielińska, Kinga (eds.): *Sprache in der Zeit – Zeit in der Sprache*. Zakład Językoznawstwa Germańskiego Instytutu Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Warszawa. 289–308.
- Margócsy István 2006. „Istennöm, végzetem, mindenem, magyar nyelv!” A magyar nyelv kultikus megközelítései. *Beszélő* 11(10): 95–109; 11(11): 90–98.
- Mártonfi Attila 2018. Tájékoztató bibliográfia „A helyesírás kézikönyvei” témában. *Magyar Nyelvőr* 2: 230–234.
- Mészáros Ágnes 2009. Az egészségbiztosítás pénzügyi ellátásait kifejező szakszókincs eredete. *Magyar Orvosi Nyelv* 2: 72–75.
- MHSz.¹⁹⁹⁹ = Deme László – Fábián Pál – Tóth Etelka (szerk.) 1999. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- MHSz.²⁰¹⁷ = Tóth Etelka (szerk.) 2017. *Magyar helyesírási szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Miháltz Márton – Hussami Péter – Ludányi Zsófia – Mittelholcz Iván – Nagy Ágoston – Oravecz Csaba – Pintér Tibor – Takács Dávid 2012. Helyesírás.hu – Nyelvtechnológiai megoldások automatikus helyesírási tanácsadó rendszerben. In: Tanács Attila – Vincze Veronika (szerk.): *MSZNY 2013. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. JATEPress. Szeged. 135–148.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics* 5(4): 530–555.
- Minya Károly 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelv művelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- MMNy. = Rácz Endre (szerk.) 1969. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- MMNyR. = Tompa József (szerk.) 1961. *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nádasdy Ádám 2002. *Mi a baj a nyelv műveléssel?* http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/mi_a_baj.html (letöltve: 2016. 08. 31.).
- Nádasdy Ádám 2003. A betegség-metaphora. In: Büky László (szerk.): *A magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI: Nyelvleírás és nyelv művelés, nyelvhasználat, stilisztika*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 117–122.
- Nádasdy Ádám 2004. A médiumok. *Magyar Narancs* 2004. február 19.

- Nádasdy Ádám 2006. *Meg lesz mondva a tuti*. http://seas3.elte.hu/delg/publications/modern_talking/83.html (letöltve: 2016. 08. 25.).
- Nagy Borbála 2011. Az Orvosi Hetilap Magyarított címeinek vizsgálata. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 30–33.
- Nagy J. Béla 1960. *Hozzászólás az 1960. febr. 1-i javaslatokhoz*. AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 175/1.
- Nekvapil, Jiří 2006. From Language Planning to Language Management. *Sociolinguistica* 20: 92–104.
- Nekvapil, Jiří – Nekula, Marek 2006. On Language Management in Multinational Companies in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 7(2–3): 307–327.
- Nekvapil, Jiří – Sherman, Tamah 2013. Language ideologies and linguistic practices: the case of multinational companies in Central Europe. In: Barát, Erzsébet – Studer, Patrick – Nekvapil, Jiří (eds.): *Ideological Conceptualizations of Language: Discourses of Linguistic Diversity*. Peter Lang. Frankfurt am Main. 85–117.
- Németh Éva 2007. Magyarul nem megy? Anglicizmusok a magyar orvosi nyelvben. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 12–14.
- Neustupný, Jiří Václav 2003. Japanese students in Prague: Problems of communication and interaction. *International Journal of the Sociology of Language* 162: 125–143.
- Neustupný, Jiří Václav – Nekvapil, Jiří 2003. Language management in the Czech Republic. *Current Issues in Language Planning* 4: 181–366.
- Niedzielski, Nancy A. – Preston, Dennis R. 2000. *Folk linguistics*. Mouton de Gruyter. Berlin – New York.
- Nilsson, Therese 2009. *Nominalphrasen in medizinischer Fachsprache: Übersetzung von Termini und erweiterten Attributen in einem deutschen wissenschaftlichen Artikel*. Växjö University, Faculty of Humanities and Social Sciences, School of Humanities. (German) Independent thesis Advanced level.
- Nowak, Peter 2010. *Eine Systematik der Arzt-Patient-Interaktion. Systemtheoretische Grundlagen, qualitative Synthesemethodik und diskursanalytische Ergebnisse zum sprachlichen Handeln von Ärztinnen und Ärzten*. Frankfurt am Main. Peter Lang.
- Nyest.hu 2012 = [elhe taifin, Et Al] 2012. Mit mondott Sir John Bowring a magyar nyelvről? *Nyelv és Tudomány*, 2012. január 31. <https://www.nyest.hu/hirek/mit-mondott-sir-john-browning-a-magyar-nyelvrol> (letöltve: 2019. 06. 06.)
- Nyest.hu 2014 = [sz. n.] Ez már másabb kérdés! *Nyelv és Tudomány*, 2014. szeptember 22. <https://www.nyest.hu/hirek/ez-mar-masabb-kerdes> (letöltve: 2019. 06. 06.)
- Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Choukri, Khalid – Declerck, Thierry – Loftsson, Hrafn – Maegaard, Bente – Mariani, Joseph – Moreno, Asuncion – Odijk, Jan – Piperidis, Stelios (eds.): *Proceedings of Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014)*. 1719–1723.

- Pajzs Júlia 2004. A korpuszalapú szótárírás alternatívái. In: Tóth Szergej – Földes Csaba – Fóris Ágota (szerk.): *Lexikológiai és lexikográfiai látkép: problémák, paradigmák, perspektívák*. Fasciculi Linguistici Series Lexicographica. Generália. Szeged. 134–141.
- Pásztor Emil 2000. Határozószóink szótári világa (Alaktani sokféleségük). *Magyar Nyelv* 4: 459–465.
- Pintér Tibor – Mártonfi Attila – Oravecz Csaba 2009. Online helyesírási szótár és megvalósítási nehézségei. In: Tanács Attila – Szauter Dóra – Vincze Veronika (szerk.): *MSZNY 2009. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. JATEPress. Szeged. 172–182.
- Preston, Dennis R. – Robinson, Gregory C. 2005. Dialect perception and attitudes to variation. In: Ball, Martin J. (ed.): *Clinical Sociolinguistics*. Blackwell. Oxford. 133–149.
- Preston, Dennis R. 2011. Methods in (applied) folk linguistics. Getting into the minds of the folk. *AILA Review* 24: 15–39.
- Rababah, Hussein 2014. *Language Planning and Terminology Management: Case Study Medical Terminology in Jordan*. Science Publishing Group. New York.
- Roboz Péter 1976. *A kötőjelek használatáról a tudományos és műszaki szakirodalomban*. AL 101. I. Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának iratai 178/2.
- Roelcke, Thorsten 2002. Fachsprache und Fachkommunikation. *Der Deutschunterricht* 54(5): 9–20.
- Rövidítések szótára. Elérhető: <http://pirula.net/rszotar/rova.htm> (letöltve: 2012. 12. 30.).
- RövSz. = Gyurgyák János 2005. *Rövidítésszótár*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Sándor Klára 2001. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYTF Kiadó. Szeged. 153–216.
- Sándor Klára 1995. Az előnyelvi vizsgálatok és az iskola: kisebbségi kétnyelvűség. *Regio: Kisebbségtudományi Szemle* 6(4): 121–148.
- Sass Bálint 2016. Nyelvészeti szövegkeresők, Nemzeti Korpuszportál. *Magyar Tudomány* 798–808.
- Sass Bálint 2017. A kibővített Magyar Történeti Szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 267–277. A keresőfelület elérhető: <http://clara.nytud.hu/mtsz> (letöltve: 2017. 01. 24.).
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusa alapján*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem. Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/759/1/schirm_anita_doktori_disszertacio.pdf (letöltve: 2016. 09. 20.).
- Schirm Anita 2014. *A deviszont viszontagságai*. *Nyelv és Tudomány*, 2014. november 12. <https://www.nyest.hu/hirek/a-deviszont-viszontagsagai> (letöltve: 2018. 05. 30.)

- Sebők Szilárd 2012. A nyelvi ideológiák működési mechanizmusairól, avagy nyelvi ideológiák szem előtt tartása és „szembe állítása”. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 14(3): 87–108.
- Sebők Szilárd 2017. *Meta és nyelv. Kísérletek a nyelvleírás nyelvének leírására*. Comenius Egyetem. Pozsony.
- Siklósi Borbála – Orosz György – Novák Attila 2011. Magyar nyelvű klinikai dokumentumok előfeldolgozása. In: Tanács Attila – Vincze Veronika (szerk.): *VIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*. Szeged, 2011. december 1–2. JATEPress. Szeged. 143–152.
- Simon Szabolcs – Misad Katalin 2009. Nyelvi ideológiák és nyelvhelyességi babonák egy szlovákiai magyar nyelv-tankönyvben. *Eruditio – Educatio* 4(4): 61–68.
- Simon Szabolcs 2007. Purizmus az anyanyelvi nevelésben. In: Domonkosi–Lanstyák–Posgay (szerk.): 219–229.
- Simon Szabolcs 2015. Ideológia a tankönyvekben és a tantervekben. *Eruditio – Educatio* 10(1): 71–80.
- Simonyi Zsigmond 1899. Elévült hibák és látszólagos hibák. *Magyar Nyelvőr* 7: 292–299.
- Simonyi Zsigmond 1907. Írva volt, írva van, írva lesz. *Magyar Nyelvőr* 9: 385–397.
- Sinkovics Balázs 2009. A nyelvváltozatok és a nyelvművelés. In: Borbély – Vančonec Kremmer – Hattyár (szerk.): 101–110.
- Sinkovics Balázs 2011. *Nyelvi változók, nyelvi változások és normatív szabályozás*. PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/828/1/sinkovics_phd_dissz.pdf (letöltve: 2016. 05. 09.).
- Sólyom Réka 2013. E-előtagú neologizmusaink szemantikájáról. In: Váradi Tamás (szerk.): *VI. Alkalmazott Nyelvészeti Doktoranduszkonferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 156–164.
- Spolsky, Bernard – Hult, Francis M. 2008. *The Handbook of Educational Linguistics*. Blackwell. Malden, Oxford.
- Sturcz Zoltán 2004. Egy tantárgytörténeti epizód a magyar nyelvhelyesség és stílus oktatásából. *Hungarológiai Évkönyv* 5(1): 190–197.
- Szabó Gergely 2015. „Hogy fejezzem ki magam szépen?” – Nyelvi ideológiák az obszcenitások mögött. *Magyar Nyelvőr* 3: 334–346.
- Szabó Tamás Péter 2013. Egy megfigyelés – több interpretáció. In: Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.): *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában. (Válogatás a 17. Élőnyelvi Konferencia – Szeged, 2012. augusztus 30. – szeptember 1. – előadásaiból.)* Gondolat Kiadó. Budapest. 380–396.
- Szabó Tamás Péter Melyik szó idegesít? *Nyelv és Tudomány*, 2011. június 22. <http://www.nyest.hu/hirek/melyik-szo-idegesit> (letöltve: 2019. 06. 05.)

- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Gondolat Kiadó. Budapest. Elektronikus változat: <http://mek.oszk.hu/01600/01688/01688.htm> (letöltve: 2018. 05. 30.)
- Szilágyi N. Sándor 2011. A szimpatikus ember- és viselkedéstudomány. In: *Jelek és szimbólumok* (multimédiás könyv). 14. előadás. http://mnytud.arts.klte.hu/szilagy/szimp_embertud/index.html (letöltve: 2018. 05. 21.)
- Szirmai Monika 2005. *Bevezetés a korpusznyelvészetbe*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Szulczewska, Ewelina 2013. *Okkasionalismen mit fremden Suffixen aus dem Bereich der Medizin: Eine korpusbasierte Analyse ihrer Okkurrenz in Medientexten*. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Brno.
- Tanmenetjavaslat 5. = Tanmenetjavaslat az 5. osztályos nyelvtan kísérleti tankönyvhöz. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. ofi.hu/sites/default/files/attachments/magyar_nyelvtan_5_tanmenet_2.docx (letöltve: 2017. 11. 06.).
- Tanmenetjavaslat 8. = *Magyar nyelv és kommunikáció 8. NT-11831. Tanmenetjavaslat (rugalmas)*. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. tankonyvkatalogus.ofi.hu/tanmenet2016/NT-11831_rugalmas.docx (letöltve: 2017. 11. 06.).
- Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások. (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). In: Balogh Lajos – Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest. 32–54.
- Timkó György (szerk.) 1972. *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó*. Második, javított és bővített kiadás. Nyomdaipari Egyesülés. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998. *A nyelvi norma*. Nyelvtudományi Értekezések 144. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007. *Idegen szavak szótára*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In: Borbély – Vančóné Kremmer – Hattyár (szerk.): 75–85.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2018. A nyelv kulturális, ideológiai értelmezései. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *A magyar nyelv jelene és jövője*. Gondolat Kiadó. Budapest. 32–45.
- Tompa József 1955. *A rövidítések*. In: Benkő Loránd (szerk.): *Helyesírásunk időszerű kérdései*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 116–122.
- Tompa József 1961. *A szóalkotás ritkább módjai*. In: MMNyR. 459–471.
- Tóth Etelka 2016a. Beszámoló a Magyar Nyelvi Osztályközi Állandó Bizottság 2014. évi tevékenységéről. *Magyar Nyelvőr* 1: 117–116.
- Tóth Etelka 2016b. Új helyesírás a hagyományok jegyében. *Szaknyelv és Szakfordítás* 16: 11–21.
- Várad Tamás 2002. The Hungarian National Corpus. In: *Proceedings of the Third International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2002)* (Las Palmas, 2002. május 29–31.). ELRA. Párizs. 385–389.
- Várad Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 339–359.

- Váradi Tamás – Ludányi Zsófia – Kovács Réka 2014. Géppel segített helyesírás. A helyesírás.mta.hu portál készítéséről. *Modern Nyelvoktatás* 1–2: 43–58.
- Velcsov Mártonné 1968. *A szóalkotás ritkább módjai*. In: MMNy. 114–169.
- Vuletić, Lea – Špalj, Stjepan – Peroš, Kristina – Jakovac, Hrvoje, Ostroški Anić, Ana – Vodanović, Marin 2018. Assessing the influence of the English language on the professional vocabulary of Croatian dental students by analysing their word choice for the translation of medical/dental terms. *Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication* 23(2): 181–206.
- Woolard, Kathryn A. – Schieffelin, Bambi B. 1994. Language Ideology. *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82.